

**KGOLO, TŠWELOPELE LE KATLEGO YA
KANEGELOKOPANA YA SEPEDI: (1951-1999)**

PETER MOROKA KGATLA

E neelanwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

LEFAPHENG LA POLELO, DINGWALO LE FILOSOFI

MOHLAHLI: DR M.J. MOJALEFA

MOTHUŠI: PROF P.S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

OKTOBORO 2000

DITEBOGO

Ke rata go lebiša ditebogo go mohlhli wa nyakišišo ye, Dr. M.J. Mojalefa. Ke be ke go etela kgafetšakgafetša, ke tlaletšwe ke noka. Ka boitemogelo, borutho le ka bogale mo go gapeletšegago, wa šupa mo le mola, dithapo tša mathata tša tlemologa. Ke hloka mantšu a go go rweša dipataka. Gola Mogale wa bagale ba Dithaba tša Leolo.

Matlorotloro a malebo a tšhollelwa gape go wena Prof. P.S. Groenewald. Ka boitemogelo bja gago, kgetho ya hlogo ya nyakišišo ye e bile mošimanyana. Ke tsebile tsela ke be ke sa tsebe tsela ka baka la gago. Golela godimo Mokone!

Ke buša ke leboga ba Bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria, mabati a be a dula a bulegile, ge ke katana le nyakišišo ye.

Ntumelele ke tliše ditebogo go wena mohumagatšana Seboke Juwit Selemela ge o tlantše mošomo wo ka bothakga, mafolofolo le botshephegi. O se lahle.

Go badirišanekanna ke leboga tšhušumetšo le thekgo ya lena. Ke ka baka la gago S.M. Lekgagane ge ke sa panolla tseleng.

Go batswadi ba ka, Makonkwane Elijah le Mmatshwene Nthatane Evelyn, ke leboga ge le mpetletše bophelo le tsela ya thuto. Go banake, ke leboga kgotlelelo ya lena mengwageng ye ka moka ge ke be ke gwerane le dipuku.

Thaba ya ditebogo ke e lebiša go Modimo yo a mphilego bohla le maatla ge ke šogana le mošomo wo.

DITENG

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE	1
1.1 Matseno	1
1.2 Maikemišetšo	2
1.3 Kanegelokopana ge e le mohutangwalo wa kanego	3
1.4 Phapano gare ga kanegelokopana le mehutangwalo ye mengwe ya kanego	6
1.4.1 Matseno	6
1.4.2 Sekhetšhe	7
1.4.3 Padinyana	9
1.4.4 Anakthothe (anecdote)	11
1.4.5 Taodišo	13
1.5 Mokgwanyakišišo	16
1.6 Taetšonyakišišo	19
1.7 Tlhalošo ya dikgopolo	21
1.7.1 Diteng	21
1.7.2 Thulaganyo	23
1.7.3 Mongwalelo	24
1.8 Tshepedišo ya ditaba	25

KGAOLO YA BOBEDI	28
2.1 Tekolo ya dikanegelokopana tša Sepedi: (1951-1999)	28
2.1.1 Matseno	28
2.1.2 Dingwalo tša mathomo tša selehono	29
2.1.3 Mathomo a kanegelokopana ya Sepedi	31
2.1.4 Tšwelopele ka morago ga Ramaila	33
2.1.5 Kakaretšo	44
KGAOLO YA BORARO	45
3.1 Dikokwane tša go hlaloša kgolo ya dikanegelokopana	45
3.1.1 Matseno	45
3.1.2 Banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane	45
3.1.2.1 Histori	46
3.1.2.2 Leago	48
3.1.2.3 Dipolitiki	50
3.1.2.4 Setšo	50
3.1.3 Banyakišiši ba dingwalo tša Maamerika	52
3.1.3.1 Histori	53
3.1.3.2 Leago	54
3.1.3.3 Dipolitiki	55
3.1.4 Banyakišiši ba dingwalo tša Sepedi	55
3.1.5 Tlhopho ya dikanegelokopana tša Sepedi	58
3.1.5.1 Matseno	58
3.1.5.2 Tlhopho ya dikanegelokopana tšeo	59
3.1.5.2.1 Dingwalo tša thuto	60
3.1.5.2.2 Dingwalo tša maitekelo	61

3.1.5.2.3 Dingwalo tša phethagatšamaitekelo 62

3.1.6 Kakaretšo 63

KGAOLO YA BONE 64

4.1 Mehuta ya dikanegelokopana 64

4.1.1 Matseno 64

4.1.2 Kanegelokopanathuto / boitshwaro 64

4.1.3 Kanegelokopanatseka 67

4.1.4 Kanegelokopana ya masetlapelo le ya phatose 70

4.1.4.1 Matseno 70

4.1.4.2 Masetlapelo 70

4.1.4.3 Phatose 72

4.1.5 Kanegelokopanatshegišo 74

4.1.6 Kanegelokopana ya saekholotši 76

4.1.7 Kanegelokopana ya setšo 78

4.1.8 Kanegelokopanakegeeo 78

4.1.9 Kakaretšo 80

KGAOLO YA BOHLANO 81

5.1 Dikanegelokopana tša thuto: 1 81

5.1 .1 Matseno 81

5.1.2 Diteng 81

5.1.2.1 Dipolitiki 81

5.1.2.2 Setšo 85

5.1.2.3 Bokriste 89

5.1.2.4 Sebjalebjae 91

5.1.3 Kakaretšo 93

KGAOLO YA BOSELELA

6.1	Dikanegelokopana tša thuto: 2	94
6.1.1	Matseno	94
6.1.2	Thulaganyo	94
6.1.2.1	Tlhakahlakanyo ya ditiragalo	95
6.1.2.2	Thulano	102
6.1.2.3	Ka mo Ramaila a thomago dikanegelokopana tša gagwe ka gona	107
6.1.2.4	Tshwantšho ya baanegwa	113
6.1.3	Kakaretšo	118

KGAOLO YA BOŠUPA 119

7.1	Dikanegelokopana tša thuto :3	119
7.1.1	Matseno	119
7.1.2	Mongwalelo	119
7.1.3	Kakaretšo ya temana yeo	120
7.1.4	Temana ye e tlogo sekasekwa	121
7.1.5	Diphapantšho tša mongwalelo	122
7.1.5.1	Thekniki ya mongwalelo	124
7.1.5.2	Diphapantšho le dithekniki	125
7.1.6	Tshekatsheko ya temana yeo	126
7.1.7	Kakaretšo	132

KGAOLO YA SESWAI 133

8.1	Dikanegelokopana tša maitekelo: 1	133
8.1.1	Matseno	133
8.1.2	Diteng	133
8.1.2.1	Dipolitiki	133
8.1.2.2	Setšo	138
8.1.2.3	Bokriste	140
8.1.2.4	Sebjalebjale	142
8.1.3	Kakaretšo	144

KGAOLO YA SENYANE 145

9.1	Dikanegelokopana tša maitekelo: 2	145
9.1.1	Matseno	145
9.1.2	Thulaganyo	145
9.1.2.1	Ka mo dikanegelokopana tša maitekelo di thongwago ka gona	145
9.1.2.2	Thulano	150
9.1.2.3	Tshwantšho ya baanegwa	152
9.1.2.4	Tharagano	159
9.1.2.5	Ka mo dikanegelokopana tša maitekelo di rungwago ka gona	163
9.1.3	Kakaretšo	164

KGAOLO YA LESOME 165

10.1	Dikanegelokopana tša maitekelo: 3	165
10.1.1	Matseno	165

10.1.2	Mongwalelo	165
10.1.2.1	Kakaretšo ya temana yeo	165
10.1.2.2	Temana ye e tlogo sekasekwa	167
10.1.2.3	Tshekatsheko ya temana yeo	172
10.1.2.4	Ditemana tša tlaleletšo	178
10.1.3	Kakaretšo	175

KGAOLO YA LESOMETEE 179

11.1	Dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo: 1	179
11.1.1	Matseno	179
11.1.2	Diteng	179
11.1.2.1	Dipolitiki	179
11.1.2.2	Setšo le sebjalebjae	182
11.1.2.3	Sebjalebjae	187
11.1.2.4	Setšo	190
11.1.2.5	Saekholotši	193
11.1.3	Kakaretšo	195

KGAOLO YA LESOMEPEDI 196

12.1	Dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo: 2	196
12.1.1	Matseno	196
12.1.2	Thulaganyo	196
12.2.1	Thulano	196
12.1.2.2	Tharagano	199
12.1.2.3	Ka mo bangwadi ba thomago dikanegelokopana ka gona	201
12.1.2.4	Ka mo dikanegelokopana di rungwago ka gona	204

12.1.2.5	Tshwantšho ya baanegwa	210
12.1.3	Kakaretšo	215
KGAOLO YA LESOMETHARO		216
13.1	Dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo: 3	216
13.1.1	Matseno	216
13.1.2	Mongwalelo	216
13.1.3	Kakaretšo	230
KGAOLO YA LESOMENNE		231
14.1	Thumo	231
14.1.1	Kgaolo ya pele	231
14.1.3	Kgaolo ya bobedi	233
14.1.3	Kgaolo ya boraro	233
14.1.4	Kgaolo ya bone	235
14.1.5	Kgaolo ya bohlangano	236
14.1.6	Kgaolo ya boselela	237
14.1.7	Kgaolo ya bošupa	238
14.1.8	Kgaolo ya seswai	239
14.1.9	Kgaolo ya senyane	240
14.1.10	Kgaolo ya lesome	241
14.1.11	Kgaolo ya lesometee	242
14.1.12	Kgaolo ya lesomepedi	243
14.1.13	Kgaolo ya lesometharo	244
14.1.14	Khuetšo ya Ramaila	246
14.1.14.1	Khuetšo ya tikologo	247

14.1.14.2	Khuetšo ya mongwadi	249
14.1.14.3	Khuetšo ya mongwalelo	251
14.1.15	Dinyakwa tša kanegelokopana	252
15.	BIBLIOKRAFI	255
16.	SUMMARY	266
17.	OPSOMMING	269

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ge go seno gatišwa *Medupi ya Megokgo* (1985) ya Mpepele le *Mantšhaotlogele* (1985) ya Nkadimeng, Groenewald (1989: 4) o tumišitše bokgoni bja bangwadi ba ka go gatelela bohlokwa bja dikgoboketšo tšeo tša dikanegelokopana. Ge a ba rweša dipataka o re:

These collections are remarkable for the advanced technique of the authors in telling the stories. Readers of Northern Sotho literature, however, have become so accustomed to convention and mediocrity in this genre that they verily find it impossible to recognize the advent of something new and something readily great in the art of storytelling.

Groenewald o iša pele ka go ba lebantšha le Matsepe, ka go re ba tšweletša bokgoni bjoo bja go laodiša, bjo Matsepe a bo godišitšego ka dingwalo tša gagwe (1989:15). O re:

Reading the short stories of Nkadimeng and Mpepele, the reader comes to ask questions whether these authors can be considered as innovators in Northern Sotho narrative art, or do they merely carry on what has been previously put to the experiment. Looking closer at this issue, it seems that they are only carrying the experiment to the extreme, because in Northern Sotho, innovation in the art of storytelling culminates in the oeuvre of Matsepe.

Groenewald (1993: 63) o tliša kgopolo ya gagwe ya gore bangwadi bao ba godišitše bokgoni bja go laodiša mo go fetišago. Ke ka baka leo a rumago dikgopolo tša gagwe ka go re:

In die bundels van Mpepele en Nkadimeng (1985) kom die kortverhaal tot wasdom.

Go ka thwe Groenewald o bona go gatišwa ga dingwalo tša dikanegelokopana tše tše pedi, go rotošeditše kanegelokopana ya Sepedi maamong a godimodimo. Mantšu a gagwe a tšweletša bokgoni bja bangwadi bao ba babedi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Groenewald o gateletše gore Mpepele le Nkadimeng ba bontšha bokgoni ge ba hlama dikanegelokopana tša bona. Se a sego a se bolela ke gore bokgoni bjoo gabotse ke lefa le ba filwego ke bangwadi ba ba ngwadilego pele ga bona. Se se laetša gore go na le kgolo le tšwelopele mo go kanegelokopana ya Sepedi. Go bontšha bokgoni bjoo, go tlo lekodišišwa ka mo kanegelokopana ya Sepedi e gotšego le go tšwela pele ka gona. Ge go bolelwa ka ga bokgoni bja Mpepele le Nkadimeng, ga go šupše ge ba phala bangwadi ba bangwe. Tabakgolo ke gore ba tlišitše phetogo kgolong ya kanegelokopana ya Sepedi. Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye ke go lekodišiša kgolo yeo go feta go tsinkela bokgoni bja go phala bangwadi ba bangwe.

1.3 KANEGELOKOPANA GE E LE MOHUTANGWALO WA KANEGO

O' Brien (Lategan, 1959:6), ramaleme yo a bilego le khuešo ye kgolo kanegelongkopana, o re:

A short story is a story which is short.

Le ge mantšu a O' Brien a sa nape a kgotsofatša, a utolotše kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Tlhalošo ye ga e fetole potšišo ya gore kanegelokopana e swanetše go ba ye kopana bjang gore e bitšwe sengwalo se kopana. Bothata bo hlolwa ke gore ba bangwe ba ngwala tše telele kudu tše o ka rego ke dipadinyana. Ka gona, go nyakega tlhalošo ye e tlogo fapantšha kanegelokopana go padinyana le go mehutangwalo ya kanegelo ka moka.

Ferguson, (1989:3) ge a hlaloša seo kanegelokopana e lego sona, o bolela ka ga botee bja yona. O tšwela pele ka go re:

A short story must be tremendously succinct - with a very short pulse or rhythm and the closest selection of detail - in other words, summarise intensely and keep down the lateral development.

Polelo ye e gatelela kgohlagano ya kanegelokopana. Ditiragalo di logalogana go tloga mathomong go fihla mafelelong a kanegelokopana. Di bopa botee bja sengwalo seo. Yona kgohlagano yeo e tšweletša kokwane ye go ka thwego ke modu wa kanegelokopana, e lego kgopolo e tee. Ditiragalo ka moka tša kanegelokopana di binabina godimo ga yona taba yeo e tee, ye go ka thwego ke sererwa sa kanegelokopana.

Ke ka fao Meyer (1989: 423) a rego:

Gewoonlik word net een motief, een enkele hoofgedagte behandel, een enkele gebeurtenis, een lotgeval in sy samehang van oorsaak en gevolg met die doel om 'n enkelvoudige te bereik.

Mantšu a Meyer a tiišwa ke Shaw (1983:46) ka gore o re:

A great short story is so conceived that it could not be thought of in terms of any other narrative art, least of all a novel. It is not a necklace made of many separate gems but is a single pearl set in a ring and maintaining an existence independent of sister jewels.

Seo se gatelelwago mo ke botee bja ditiragalo tša kanegelokopana.

Go kwešiša seo kanegelokopana e lego sona, go swanetše go hlokomedišišwa mantšu a Lategan (1959:2), rateori yo a ilego a epela dinala fase ge a nyakišiša mohuta wo wa sengwalo. Yena o re:

Die moderne kortverhaal gee pittige lewensvertolking deur middel van 'n kort gekonsentreerde verhaalbeeld in prosa, toegespits op 'n treffende eenheidsindruk en derhalwe gebaseer op 'n enkelvoudige maar betekenisvolle lewensgegewe wat eensydig deurskou en enkeltoning word met spaarsame suggestiewe woordgebruik in 'n hegte eenheidstruktuur.

Ge polelo ye e hlokomedišišwa, go lemogwa gore e gatelela (a) seo sengwalo e lego sona le (b) mokgwa wa mongwadi wa go laodiša. Mabapi le sengwalo (kanegelokopana) o re ke “n enkelvoudige maar betekenisvolle lewensgegewe”. Mo go šupša gore ga se taba ye e raraganego, ke tiragalo ye e itšego ye bohlokwa mo bophelong bja moanegwa. Ke ka baka leo Hamilton (Lategan 1959:6) a kgonthišišago se ka go re:

The aim of the short story is to produce a single narrative effect with the greatest economy that is consistent with the utmost emphasis.

Mabapi le mokgwa wa go laodiša, Lategan gona mo letlakaleng la boselela, o pharologanya dikokwane tše pedi, e lego “nepišo” le go “hlaloša”. Groenewald (1993:11) o hlaloša nepišo yeo ka go re:

Ke go lebanya selo gore e be se bohlokwa go phala tše dingwe tše di lego mo go tšeo ka moka. Mongwadi wa kanegelokopana o nepiša taba ye e itšego fela, gomme a širogela tše dingwe ka go se di hlaloše ka botlalo.

Nepišo ya ditaba ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Shaw (1983:4) o gatelela taba yeo ka go re:

A short story should go to its point as a man flies from a pursuing tiger, he pauses not for daisie in his path, or note the pretty moss on the tree he climbs for safety.

Polelo ye e tiiša gore mongwadi wa kanegelokopana ga a dikadike ge a anega ditaba.

Ntlha ya bobedi ye e tšweleditšwego ke Lategan moo letlakaleng la boselela, ke ya go “hlaloša”. Mongwadi wa kanegelokopana ga a telefatše polelo. Ge a dira bjalo ga a hlame kanegelokopana. Ntlha ye ke yona ye e gapeleditšego O’Brien (Lategan 1959:6) go bolela ka bokopana bja sengwalo. Ke ka baka leo Haydn le ba bangwe (1947:3-4) ba rego:

The short story is rarely development, and nearly always culmination.

Mantšu a a gatelela bokopana bja thulaganyo ya kanegelokopana. Ka go realo, ditiragalo ga di tšee nako. Ke gore, mongwadi wa kanegelokopana o boloka nako. Yona poloko yeo ya nako, ke kokwane ye bohlokwa ya go fapantšha mohutangwalo wo go padinyana.

Ge dikgopolo tša borateori ba di hlokomedišišwa, go ka rungwa ka go re, kanegelokopana ke (a) sengwalo se sekopana, (b) se se nepišago moanegwa o tee le taba ye e itšego yeo e lego kutollo ya boitemogelo bja mongwadi mabapi le bophelo bja batho.

Matlakaleng a a latelago go yo lekodišišwa ka mo kanegelokopana e fapanago le mehuta ye mengwe ya dikanegelo ka gona.

1.4 PHAPANO GARE GA KANEGELOKOPANA LE MEHUTANGWALO YE MENGWE YA KANEGELO

1.4.1 MATSENO

Dingwalo di ka arolwa ka dikarolokgolo tše tharo, e lego theto, kanegelo le tiragatšo. Kanegelo e akaretša mehutangwalo ya go swana le taodišo, kanegelokopana le padinyana.

Ga go bonolo go fapantšha kanegelokopana le mehutangwalo ye mengwe ya kanegelo ka baka la gore e amana le melawalawana ye e itšego ya thutadingwalo. Ka gona, go tlo hlalošwa mehutangwalo yeo, e bapetšwa le kanegelokopana. Kgatelelo e ka se bewe go padi ka ge phapano ya yona le kanegelokopana e le molaleng. Kanegelokopana e yo fapantšhwa le anakthothe, sekhetšhe, taodišo le padinyana ka gore di nyakile go swana.

1.4.2 SEKHETŠHE

Holman (1972:500) o re sekhetšhe ke :

A brief composition simply constructed and usually most unified in that it presents a single scene, a single character, a single incident.

Tlhalošo ya Holman e ka hlola kgakanego ka gore a gatelela dintlha tše e lego dikokwane tša kanegelokopana. Eupša ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo, o bolela ka ntlha ye bohlokwa ye e ka thušago go fapantšha sekhetšhe le kanegelokopana ka gore o re:

It lacks developed plot or very great characterization.

Mo go nepišwa sebopego sa sekhetšhe se se fapanago le sa kanegelokopana.

Yelland (1983:174) o hlaloša sekhetšhe ka go se lebanya le mošomo wa sona ge a re:

They are slight, generally humorous and topical, often satirical.

Seo se hlalošwago mo ke gore sekhetšhe ke sengwalo se se hlamilwego godimo ga taba ye e itšego, ya go segiša, gape se ka dirišwa go goboša motho. Ka lehlakoreng le lengwe Reid (1977:31) o re sekhetšhe se ngwalelwa go thabiša batho.

Ge dikgopolo tša borateori bao di kopantšhwa, go ka thwe sekhetšhe ke seswantšho mo tiragalo ye nyenyane e hlagago gona; tiragalo ye e ikemetše ka boyona ntle le gore go be le kanego. De Klerk (1983: 679) o fa dipharologantšho tše di latelago tša sekhetšhe go se fapantšha le kanegelokopana:

- (a) Sekhetšhe ke kanego ye kopana go feta kanegelokopana. Ga se fetogefetoge bjalo ka kanegelokopana.
- (b) Mo sekhetšheng ga go na tshwantšho ka botlalo. Ka gona, ga go na tlhalošo ye e nabilego. Ke ka baka leo de Klerk gona mo letlakaleng leo a rego:

Dit bly maar 'n tekening van toneeltjie, 'n situasie, 'n persoon (persone) waarin geen sprake van ontwikkeling is nie.

- (c) Sekhetšhe ga se na mehuta ya ditiragalo tše di tseneletšego go swana le kanegelokopana
- (d) Nepokgolo ya sekhetšhe ke go hlaloša. Ga se laodiše goba go fahlela. Kanegelokopana yona e katana le taba ye e itšego bophelong.

1.4.3 PADINYANA

Ge Reid (1991: 45) a hlaloša seo padinyana e lego sona, o re sengwalo se ga se sa swanela go hlakanywa le kanegelokopana goba padi. Ke ka mo a rego:

This form should be regarded not as a compromise between novel and short story, but as something like the ideal and primary form.

Reid mo o šupa gore padinyana ke sengwalo se se ikemego ka bosona. O tšwela pele go fapantšha mehutangwalo yeo ka gore (a) mošomo wa padi ke go laodiša ka botlalo, (b) wa kanegelokopana ke go laodiša ka bokopana, gomme (c) wa padinyana ke go anega taba gore e kwešišege, e sa hlalošwe ka botlalo ebile e sa khutsofatšwe kudu go swana le kanegelokopana.

Kayser (1948:354-5) o re padinyana ke maemo a ditaba ao a lebanego le tikologo (felo le nako) ye itšego. Maemo ao a tšewa go ba a mmakgonthe, ao mmadi a bonago ditaba tšeo di diragaletšego yo mongwe yo a mo tsebago. Tšwelopele ya ditaba ke yona yeo e lego bohlokwa kudu go mongwadi wa padinyana. Ge a tšwela pele, Kayser mo letlakaleng la lekgolomasomešupasenyane o re:

Deswegen ist die Analyse des Aufbaus einer Novelle viel einfacher, da der Aufbau klar von der einen Begebenheit und ihrem Verlauf bestimmt ist.

Seo se hlalošwago mo ke gore go na le taba (Begebenheit) le tshepedišo ya yona (ihrem verlauf) ye e nepišwago gomme e anegelwa mmadi.

Mantšu a Kayser a bonala gabotse ge go ka bapetšwa padinyanatseka le kanegelokopanatseka.

Mo go padinyanatseka kelonako ke thekniki ye bohlokwa ya go godiša maatlakgogedi. Thekniki yeo ga e na maatlakgogedi mo go kanegelokopanatseka . Lebaka ke gore tšwelopele le tshepedišo ya ditaba ga di nepišwe.

Go ya ka Kayser (1948:210) padinyana e nyaka go swana le papadi ka gobane ditiragalo tšeo di bopago tšwelopele ya ditaba ga di hlatlamane. Ke ditaba tše di itšego, tše bohlokwa, gomme ka go se latelane, maatlakgogedi a godišwa go fihla mo tiragalo ya sehloa e rumago ditaba gona. Kayser, mo letlakaleng la makgolotharotlhanotlhano o tiiša taba ye ge a re:

Ebenso bleibt kein Raum für grosze Beschreibungen
und Episoden und Bilder von der Welt.

Seo se gatelelwago mo ke gore mongwadi wa padinyana ga a swanela go hlaloša ditaba ka botlalo, sa gagwe ke go kgaoletša le go gatelela tše bohlokwa fela. Go tlo rungwa tlhalošo yeo ka go fapantšha padinyana le kanegelokopana.

Bobedi bja mehutangwalo ye ke dikanegelo tše kopana eupša mongwadi wa padinyana ga a kgaoletše kudu go swana le wa kanegelokopana. Ke ka baka leo Nokaneng (1987:186) a rego:

Padinyana e hwetšwa gare ga padi le kanegelokopana.

Seo se tiišwago mo ke gore mongwadi wa padinyana ga a telefatše, ebile ga a kgaoletše kudu ge a hlaloša ditaba.

Mo go kanegelokopana go gatelelwa sererwa, ke gore taba ye e laodišwago sengwalong.

Yona taba yeo e swanetše go ba tiragalo ye e itšego mo bophelong bja moanegwa. Mo go padinyana, kgatelelo yeo ga e bohlokwa ka gore padinyana e ka ba le ditiragalo tše ntšinyana mo bophelong bja moanegwa.

Nokaneng, gona mo letlakaleng la lekgolomasomeseswaitshela o tiiša taba ye ge a re nako ye nngwe go anegwa bophelo ka moka bja moanegwathwadi.

Phapano gare ga padinyana le kanegelokopana e lebane le tirišo ya thekniki ya phapantšho. Le ge mongwadi wa padinyana a fapantšha ditaba, phapantšho ke theknikikgolo ya mongwadi wa kanegelokopana. Ke ka baka leo mo go kanegelokopana thulano e godišwago go feta mo padinyaneng.

1.4.4 ANAKTHOTHE (ANECDOTE)

Borateori ba go swana le Lazarus (1987:16) le Yelland (1983:7) ba re anakthothe ga se sengwalo sa mmakgonthe. Gona mo letlakaleng la bošupa Yelland o re:

Anecdotes are generally unwritten tales, passed on by word of mouth.

Ka mantšu a go bolelwa gore anakthothe ga se sengwalo sa go balwa. Polelo yeo e tlatšwa ke Lazarus gona mo letlakaleng leo la lesometshela ge a re anakthothe ke:

A confidential tale or bit of gossip.

Mantšu a a gatelela gore anakthothe ke taba ya sephiri. Nyakišong ye go tlo bolelwa ka anakthothe ge e le sengwalo sa go balwa ka gore borateori ba go swana le Holman (1972:25) le Cloete (1992:12) ba thekga taba yeo. Cloete, gona mo letlakaleng la lesomepedi, o re anakthothe ke:

'n Kort vertelling wat gewoonlik om 'n bekende
historiese persoon sentreer.

Mo go hlalošwa lereo leo ka go le lebanya le moanegwa yo a tumilego. Kgopolo ye e tiišwa ke Holman gona mo letlakaleng la masomepeditlhano ebile o tlaletša ka go re:

An anecdote definitely differs from a short story in that
it lacks complicated plot.

Polelo ye e gatelela gore anakthothe ga e na thulagano ya go raragana. Mohuta wo wa sengwalo ga o na le mošomo wo mongwe wo mogolo ntle le go thabiša batho. Ge anakthothe e hlokomedišišwa, go lemogwa gore e fapana le kanegelokopana ka dintlha tše di latelago.

(a) Kanegelokopana e nepiša ntlha ye e itšego bophelong bja batho. Anakthothe ga e bolele ka bophelo bja batho. Ke sengwalo se se ngwalelwago go thabiša fela ntle le go tsinkela bophelo.

- (b) Ka tsela yeo, anakthothe ga e na botebo. Kanegelokopana ke sengwalo se se tsenelago bophelo ka go fefera ntlha yeo ya bophelo ye go laodišwago ka yona.
- (c) Thulaganyo ya anakthothe ge e bapetšwa le ya kanegelokopana, ga se ya raragana. Go opa kgomo lenaka, anakthothe ke taba fela yeo e hlokago thulaganyo.

1.4.5 TAODIŠO

Lee (1912:1) o hlaloša taodišo gore ke:

... a short or moderately long discursive composition concerned with one particular subject of which it only presents certain aspects.

Ge a nepiša sebopego sa taodišo, Lee o bolela gore taodišo ke sengwalo se sekopana sa go anega taba e tee. Tlhalošo ye ga e nape e itia kgomo lenaka ka gore go na le mehuta ye mengwe ya dikanegelo ye mekopana bjalo ka sekhetšhe goba kanegelokopana. Ka gona, go sa tsomega tlhalošo ye e tlogo fapantšha taodišo le mehuta yeo, kudu kanegelokopana.

Abrams (1985:55), le ge a bolela ka sebopego, o tlaleletša ka go nepiša mohola wa mohuta wo wa kanegelo, gomme seo se thuša go o fapantšha go mehuta ye mengwe.

O re taodišo:

... undertakes to discuss a matter, expresses a point of view or persuade us to accept a thesis or any subject whatever.

Seo se gatelelwago mo ke gore mongwadi wa taodišo o nyaka gore lentšu la gagwe le agelwe lešaka.

Berger (1964:25) o re mongwadi wa taodišo o katana le mešomo ye mebedi, e lego (a) wa go nyakišiša le (b) wa boikgopolelo. Taba ye o e tliša ka go re:

Mit der Hohe des geistigen seelischen und ethischen Standpunktes.

Mo go gatelelwa gore taodišo e hlakantšhitše saense le bokgabo.

Ge a tšwela pele letlakaleng la masometshelanne, Berger o re ditaba tše di laodišwago taodišong ga se tše mpsha, ga di thongwe ke mongwadi, o diriša ditaba tše di lego gona. Se yena a se dirago ke go di rulaganya gore di be le sebopego se sefsa. Bokgabo bja taodišo bo lebane le sona sebopego seo se sefsa.

Taodišo e tšweletša tebelelo ya mongwadi mabapi le ditaba tšeo a ngwalago ka ga tšona. Ke gore, e hlaloša maikutlo a gagwe. Ke ka moo, Maibelo le ba ba bangwe (1996:125) ba rego:

Taodišo e hlagiša boyena bja mongwadi mabakeng a maikutlo a a fodilego a boiketlo le khutšo, fela

monagano wona o sa tšwafe go kalapiša se le sela mo le mola, o bapetša, o fapanya, o tsitsinkela, o ela se le sela.

Polelo ya boMaibelo e laetša gore mogwadi o na le taba yeo a nyakago go e fa babadi. Ge a dira bjalo o leka go ba sokollela mogopolong wa gagwe. Mo ntlheng ye, taodišo e fapana le kanegelokopana ka gore mongwadi wa kanegelokopana o tsebiša batho ditaba fela. Ga a tshwenyega gore ba di tšea bjang, ke gore, o ikemetše thoko. Mongwadi wa taodišo yena o ipea molaleng. Nokaneng (1997:205) o thekga taba ye ka go re :

Mongwadi wa taodišo yena o a iponagatša, o kua pele, e ba mponeng, nkweng, ntsebeng, ntumeng, nketšeng.

Mantšu a Nokaneng a gatelela gore mongwadi wa taodišo ke motsebatšohle. Ge e le wa kanegelokopana, o hlaloša ditaba, a di tlogelela mmadi gore a di fefere ka boyena.

Dintlha tše dingwe tšeo di fapantšhago taodišo go kanegelokopana ke tše di latelago:

- (a) Mongwadi wa taodišo bjalo ka wa kanegelokopana, o šomiša kanegelo ye kopana eupša ga a hlaloše kanego yeo. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993:4) a rego:

Taodišo ga e na nonwane; ga e hlaloše ditiragalo; ga e bolele ka ga batho ba ba sa kwanego.

- (b) Mo taodišong mongwadi o utolla mafahla a gagwe mabapi le taba ye a ngwalago ka yona. Jepson (1962:1) o thekga ntlha ye ka go re:

He has some personal experience to communicate, some grains of wisdom to impart, some new light to throw upon him and in doing so, he reveals some part of himself.

1.5 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalophatišišo le le lebane le mekgwa ye meraro ya go nyakišiša, e lego:

- Wa go bapetša
- Wa go hlaloša
- Wa go hlatholla

Shipley (1970: 60) o hlaloša kgopolo ye go bapetša ka go re ke:

To study interrelations of the literatures of various people.

Polelo yeo e gatelela kamano gare ga dingwalo. Ke gore, go nyakolla ka mo dingwalo di nyalelanego ka gona . Mantšu ao a bohlokwa, gomme a gatelelwa ke Jost (Swanepoel, 1990: 42) ka gore ge a bolela ka ga papišadingwalo o re:

It entails the study of relationships and analogies between words with organic affinities.

Seo se hlalošwago mo ke gore go bapetša ke go ithuta kamano gare ga dingwalo tše di swanago.

Ge mantšu a Shipley le Jost a hlokomešišwa, go bapetša ke go tsinkela dingwalo tše di nago le kamano go bona ka mo di (a) swanago ebile di (b) fapanago ka gona. Go ka thwe Shipley le Jost ba hlaloša kokwane ye e itšego ya papetšo.

Lengwalongnyakišišo le go yo bapetšwa dikanegelokopana tša Sepedi. Tše di kwanago di bopa sehlopha. Ge go bapetšwa dikanegelokopana tše go tlo lemogwa gore go na le tše di sa kwanego le sehlopha seo. Tšona tše di sa kwanego le tša sehlopha sa pele di tlo bapetšwa. Tše di kwanago e tlo ba sehlopha sa bobedi. Tše di fapanago di tlo bapetšwa gore tše di kwanago e be sehlopha sa boraro, go fihla go sa hlwe go eba le phapano goba kwano. Papetšo yeo e tlo laolwa ke kokwane ye e itšego bjalo ka sebopego goba mohuta wa sengwalo.

Nyakišišo ye e yo hlaloša (“describe”) le go hlatholla (“interpret”) dikanegelokopana tša Sepedi. Dikgopolo tše tše pedi di ka hlola kgakanego ka gore di kwala eke di bolela selo se tee. Ka gona di tlo fapantšhwa.

Go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Taba ye ya polelo ye e tseneletšego e kwana le tlhalošo ye e fiwago ke *The Concise Oxford English Dictionary* (1999: 386). Yona e re go hlaloša ke:

To give a detailed account in words, of something.

Ke ka baka leo Serudu (1987: 25) a re go hlaloša:

Ke go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Kgopolo ye go hlatholla e šupa go gatelela mešomo ya diphapantšho tša sengwalo. Serudu, gona moo letlakaleng la masomepeditlhano, o hlaloša kgopolo yeo ka go e amanya le kwešišo ka gobane o re go hlatholla:

Ke go hlaloša sengwalo go laetša ge e le gore o a se kwešiša.

Polelo yeo ya Serudu, e tiišetšwa ke Wales (1995: 256) ge a re:

It means understanding; understanding language of a text, and understanding its meaning and theme (s).

Gona mo letlakaleng leo o tšwela pele ka go re:

In stylistics it is the interpretation of the language derived from the analysis of the formal and semantics patterns which leads to the assessment of the significance of findings for the interpretation of the text's overall meaning.

Seo se bolelwago mo ke gore go hlatholla ke go hlalošiša gore go be le kwešišo ya sengwalo. Ke ka mo Mojalefa (1995:30) a re go:

Ke gore, ditaba di re go hlalošwa, gwa šitlelwa ka mabaka.

Phala (1999: 6) o akaretša dikgopolo tseo ka gore go hlatholla ke go gatelela mešomo ya diphapantšho tša seo se hlalošwago.

1.6 TAETŠONYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e tlo latela mokgwa wa naratholotši. Wona o bolela ka ga sebopego sa sengwalo. Pele go tlo hlalošwa seo sebopego sa sengwalo e lego sona. Kgale borateori ge ba tsinkela sengwalo ba be ba lebanya phatišišo ya bona le bophelo bja mongwadi. Tshekatsheko ya bona e be e lebane le sengwalo le mongwadi. Ba be ba sa farologantšhe gare ga sengwalo le mongwadi.

Basekaseki ba “Russian Formalism” le balatedi ba bona ba Mapoleše le Matšheše ba ile ba thulana le mokgwa woo wa phatišišo, wa banyakišiši ba pele. Go ya ka balatedi ba “Russian Formalism” seo se lego ka gare ga sengwalo, ke sona sa bohlokwa, gomme ke sona seo se swanetšego go tsinkelwa. Go realo ke gore ge go nyakišišwa sengwalo ga gwa swanela go tsinkelwa le bophelo bja mongwadi. Ke ka mo Ryan le ba bangwe (1982:16) ba rego.

The formalists insisted that how a work is constructed – that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.

Polelo ye e gatelela gore mongwadi ga a bohlokwa ge sengwalo se sekasekwa.

Mojalefa (1995:82) o thekga ntlha ye ge a re:

Gabotse go swanetše go tsinkelwa sengwalo, e sego mongwadi ka baka la gore ba re go sekasekwa seo se lego ka pukung fela, ka gobane ditaba tša mongwadi di ka se thuše mosekaseki ka selo.

Ka gona, borateori ba “Russian Formalism” gammogo le balatedi ba bona ba Matšheše le Mapoleše ba napile ba hlokomedišiša taba ye ya sebopego sa sengwalo. Ba ile ba fapantšha dikarolo tše pedi tša sengwalo, e lego (a) diteng le (b) thulaganyo, ge ba se feteleka. Ke ka baka leo Wellek le Warren (1973:141) ba rego:

Structure is a concept including both content and form so far as they are organised for aesthetic purpose. The work of art is then considered as a whole system of signs, or structure of signs serving a specific aesthetic purpose.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago, ba go swana le Bal (1980:60), Genette (1980: 40) le Strachan (1988:3-5), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo. Le ge go le bjalo, letlalo la boraro ga ba le tšweletše thwii. Mabapi le lona letlalo leo, Strachan (1988:3) o bolela ka ga “visie” (tebelelo). Go ya ka Mojalefa (1995:63) mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago “visie” yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Ka gona, borateori bao (boStrachan) ba fapana le Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria ka gore lona le re letlalo leo la boraro la sengwalo, ke mongwalelo ka gore mongwalelo ke “visie” yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Ka ntle le taba yeo ya mongwalelo, phapano gare ga borateori bao, boStrachan, le Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria e bonala ka dintlha tše di latelago:

(a) BoStrachan ga ba bolele ka ga bohlokwa bja sererwa ge ba hlaloša letlalo la diteng.

(b) Ga ba bontšhe tema ye bohlokwa ye e kgathwago ke moko wa ditaba ge ba ahlaahla thulaganyo.

Mo lengwalonyakišišong le go yo latelwa mokgwa wa go tsinkela sengwalo wa Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria.

Ge go akaretšwa ditaba tše go ka thwe, taetšonyakišišo ye e gateletše gore sengwalo se na le matlalo a mararo, (a) la diteng, (b) la thulaganyo le (c) la mongwalelo.

1.7 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO

Bjale go tlo hlalošwa matlalo ao a mararo a sengwalo.

1.7.1 DITENG

Diteng ke karolo ya ka garegare, le gona ye bohlokwa ya sengwalo. Strachan (1988:5) o hlaloša bohlokwa bjoo ka go re:

Dit is die laag wat deur die Formaliste beskou is, as die ketting motiewe in hulle chronologiese volgorde.

Polelo yeo ya Strachan e tšea diteng go ba lešika leo le tlemagantšhago matlalo ka moka a sengwalo. Chatman (1978: 19-20) o hlaloša diteng gore ke:

The “fable” (fabula), or basic story stuff, is the sum total of events to be related in the narrative... Fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of the work...

Seo Chatman a se bolelago ke gore diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele sengwalo se hlangwa. Ke ka baka leo Groenewald (1993: 4) a rego letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona. Ke gore, diteng tšeo ga di thongwe ke mongwadi.

Le ge Marggraff (1994: 61) a kwana le Chatman le Groenewald, o tlaleletša ka gore ditaba tšeo ga se gore ke tša therešo ge di eme ka botšona. Ke ka mo a rego:

The fact that the story level is the basic of the narrative does not mean that it is reality - it is an abstraction of the reality (the author has dissociated from the reality).

Mantšu a a bontšha gore mongwadi o sa na le modiro wa go kgethologantšha ditaba tšeo. Ke ka baka leo Strachan (1988: 5) a rego babadi ga ba laodišetšwe ditaba ka morago ga ge di šetše di arogantšwe le tša matlalo a thulaganyo le mongwalelo.

Le ge eke Marggraff le Strachan ba a swana ge ba hlaloša letlalo la diteng, go na le phapano.

Marggraff o tšweletša kgopolo ya sererwa yeo Serudu (1987: 43) a rego ke seo mongwadi a ngwalago ka ga sona. Ge a hlaloša kgopolo yeo Marggraff (1994: 61) o re:

When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.

Ke ka baka leo Groenewald (1993) a rego:

Mongwadi o ikgethela mo ditaba di thomago gona le mo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa; se amantšha se sengwe le se sengwe sa diteng.

Ge go phethwa tlhalošo ye, go ka thwe diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele mongwadi a hlama sengwalo. Tšona ditaba tšeo di laolwa ke sererwa, gomme sa di kgokaganya go ba ngatana.

1.7.2 THULAGANYO

Borateori ba go swana le Perrine (1983: 41), Serudu (1989: 48), Brooks (1975: 25) le Heese le Hawton (1983: 105), ba molomo wa lehlabula gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo. Ka moka ga bona ba gatelela dintlha tše pedi, e lego (a) mokgwa wo ditiragalo di laodišwago ka gona, le (b) mabaka ao a hlolago ditiragalo tšeo. Ke ka baka leo Potter (1967: 24) a rego:

The plot begins when the continuing cause begins and the cause carries the sequence forward.

Ge tlhalošo ya barateori ba e tsinkelwa, go lemogwa gore e fapana le ya Groenewald (1991: 22) ka ge yena a hlaloša thulaganyo gore ke peakanyo ya ditiragalo tše mongwadi a ikgethetšego tšona go di šomiša. Tlhalošo ye e tiiša gore thulaganyo ya sengwalo e bonala ge mongwadi a thoma go diriša ditaba. Mongwadi o šomiša ditaba tebanyong ye a šetšego a e kgethile. Yona tebanyo yeo e amana le moko wa ditaba. Mongwadi o lebantšha tše di hlalošwago le tebanyo ya gagwe go tšwetša pele moko wa ditaba. Taba ye e thekgwa ke Mojalefa (1995: 81) ge a re:

Moko wa ditaba ke lenaneo la dikokwane leo le laolago thulaganyo ya sengwalo. Moko woo wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi. O na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Ge mongwadi a rulaganya ditaba ka wona mokgwa woo o diriša ditsejana tšeo di bitšwago dithekniki. Kgopolo yeo ya dithekniki e yo hlalošwa ge go sekasekwa thulaganyo dikgaolong tše di latelago.

Ge go tswalelwa difero tša tlhalošo ye, go ka thwe thulaganyo ke tlhopho ya ditiragalo ka go di latelantšha, go dirišwa dithekniki tše di itšego. Ge di beakantšhwa ka wona mokgwa woo, mongwadi o na le ntlha ye bohlokwa yeo a lemogilego gore batho ga ba e šetše bophelong bja bona.

1.7.3 MONGWALELO

Cuddon (1982: 663) ge a hlaloša seo mongwalelo e lego sona o re:

Style is the characteristic manner of expression in prose or verse; how a particular writer says things.

Mantšu a a hlaloša mongwalelo ge e le polelo ya mongwadi. Serudu (1989: 5) le Murray (1996: 65) ba tšwetša pele taba yeo ka go re ge mongwadi a kgona go kgetha mantšu le go a beakanya; mantšu a mošito, a a tanyago mmadi, go bolelwa ka ga mongwalelo.

Go ya ka Ohman (1972: 47) modiro wo mogolo wa mongwadi ga se fela go beakanya dikgopolo tša gagwe; eupša o swanetše go tšea maemo mabapi le seo a ngwalago ka sona. Ke gore, a bontšhe maikutlo a gagwe. Ke ka mo Groenewald (1999:3) a akaretšago tše a di bolelago ge a re:

'n Stelling is nooit volkome saakgerig nie; dit
verwoord ook gevoel of gesindheid ('feeling').

Taba yeo ya gore mongwalelo o laetša maikutlo a mongwadi, e gatelelwa ke Marggraff (1994: 68). Yena o re go na le kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo a mongwadi. O bolela ka ga dikhwalthi tšeo e lego karolo ya maikutlo a mongwadi. Tšona dikhwalthi tšeo di khutile mogopolong wa mongwadi. Ge a thoma go ngwala ke gona ge mmadi a di lemogago.

Ge go rungwa dikgopolo tša borateori bao, go ka thwe mongwalelo o lebane le polelo ye e bontšhago tebelelo le maikutlo tšeo di tšweletšago moko wa ditaba.

1.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya pele go gateletšwe dintlha tše pedi tše bohlokwa, e lego (a) phapano gare ga kanegelokopana le mehutakanego ye mengwe le (b) mokgwa wo o tlogo latelwa mo nyakišišong ye.

Kgaolong ya bobedi go yo lekolwa histori ya kanegelokopana go tloga ka ngwaga wa 1951 ge kanegelokopana ya mathomo e tšweletšwa, go fihla ka ngwaga wa 1999.

Kgaolong ya boraro go tsinkelwa dikokwane tše di tlogo dirišwa ge go hlalošwa kgolo le tšwelopele ya dikanegelokopana tšeo. Gona moo dikanegelokopana tša Sepedi di tlo hlopša ka dihlopha tše tharo go lebeletšwe sebopego sa sengwalo.

Mo kgaolong ya bone go tlo hlalošwa mehuta ya dikanegelokopana bjalo ka ya kgegeo, tshegišo le thuto.

Mo kgaolong ya bohlanano go yo hlalošwa dikanegelokopana tša thuto ge di lebane le diteng. Tšona diteng tšeo di amana le dintlha tše bohlokwa bophelong bja batho bjalo ka phedišano, dipolitiki le sebjalebale.

Kgaolo ya boselela e tlo ahlaahla thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Šedi ye kgolo e tlo bewa go dithekniki tšeo di šomišwago go hlaloša thulaganyo yeo, bjalo ka tharagano.

Kgaolong ya bošupa go tlo tsinkelwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto, go hlokometšwe dithekniki tše di šomišiwago go tšweletša diphapantšho tša mongwalelo woo.

Kgaolo ya seswai ke tekolo ya diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo go bona ka mo di fapanago le tša thuto ka gona. Le ge bangwadi ba diriša diteng tša go swana, phapano e gona.

Mo kgaolong ya lesome mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo o yo tsinkelwa, wa fapantšhwa le wa dingwalo tša thuto.

Kgaolong ya lesometee go tlo hlokomedišišwa ka mo bangwadi ba dirišago diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo ka gona. Ke diteng tšeo di šomišwago go tšweletša se sengwe se sefsa seo mmadi a se fahlogelago fela ge a fihla mafelong a sengwalo seo.

Kgaolo ya lesomepedi e ahlaahla thulaganyo ya dingwalo tša phethagatšamaitekelo go utolla bokgoni bja bangwadi ge ba hlama kanegelokopana.

Kgaolong ya lesometharo go hlalošwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Nepokgolo ke go tiiša gore mongwalelo o swanetše go kwana le moko wa ditaba.

Kgaolo ya lesomenne ke thumo, gomme e tlo arolwa ka dikarolo tše tharo, e lego (a) kakaretšo ya dikgaolo ka moka, (b) khuetšo ya Ramaila bangwading ba ba tlilego ka morago ga gagwe le (c) peakanyo ya dinyakwa tša kanegelokopana

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 TEKOLO YA DIKANEGELOKOPANA TŠA SEPEDI:(1951-1999)

2.1.1 MATSENO

Kgaolong ya go feta kanegelokopana e hlalošitšwe. Bjale go yo lekolwa histori ya dikanegelokopana tša Sepedi. Tekodišišo ye e tlo gagaba go tloga ka ngwaga wa 1951 go fihla ka 1999. Go tlo thongwa ka go lekodišiša tlholego ya dingwalo tša Sepedi ka kakaretšo.

Tlholego ya dingwalo tša Sepedi e thomilwe ke baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin. Ba kgathile tema ye bohlokwa go dira gore Sepedi e be polelo ya go ngwalwa bjalo ka ge e balwa lehono. Go tiiša taba ye Serudu (Gérard 1993: 155) o re:

It is these early endeavours which laid a sound foundation for subsequent creative writings in this language.

Le ge Bapedi ba be ba se na dingwalo tša go ngwalwa, e ka ba phošo go phetha ka gore ba be ba tloga ba hloka le pudi ya leleme le letala. Dingwalo tša bona e be e le tša setšo, tša go bolelwa ka molomo. Tšona dingwalo tšeo di be di kgokagane le ditlwaelo tša setšhaba, e le monwana le lenala. Ke ka baka le gona mo letlakaleng leo Serudu a rego:

Their literature was practised by the community itself as part and parcel of their daily rituals and ceremonies. To them life and literature were not divided but grew together and were considered one and the same thing.

Dingwalo tša mathomo tša Sepedi tša go ngwalwa di hlamilwe ke baromiwa. Ge di lekodišišwa go lemogwa gore di amane le maikemišetšo a bona. Maikemišetšo ao a beilwe nyanyeng ke Gérard (1983.3) ge a re e be e le:

... to reduce the languages to writing, to translate the Bible, gospel by gospel, to translate hymns, and thus to equip, teach and convert the benighted natives.

Ge go akaretšwa mantšu a Gérard, go ka thwe nepokgolo ya baromiwa e be e le go hlabolla Babaso ba mehla yeo ka go ba ntšha kgotlompong ya leswiswi leo ba bego ba phaphula ka gare ga lona.

Go tšweletše dipuku tše mmalwa mehleng yeo bjalo ka *Puku ye xo kopanetšoexo xo yona ditaba tša mehutahuta* (1893); *Ditaba tše dinoe tša Badumedi* (1893), tše bangwadi ba tšona ba sa tsebjego; le *Reta Morena* (1931) ya Schwellnus le *Hosiana, thabang morwa David o etla* (1931) ya Hoffmann.

Ka baka la dingwalo tše bana ba thari ye ntsho ba ile ba epela dinala fase ge ba ithuta go bala le go ngwala. Ba ile ba ikgokaganya le dipuku tša Seisimane le Seafrikaanse. Se se gapeleditše baromiwa go fetola mawa a ditaola tša bona, gomme ba tšweletša mehuta ye mengwe ya dipuku ntle le tša sedumedi, bjalo ka *Mebušo* (1945) ya Hoffmann, *Tša Magoši le dilete* (1947) le *Maphelo* (1944) tše di hlamilwego ke Schwellnus.

2.1.2 DINGWALO TŠA MATHOMO TŠA SELEHONO

Maitapišo a baromiwa e bile tlhohleletšo ye maatla go bangwadi ba Sepedi ba ka moso.

Ka ngwaga wa 1935 gwa gatišwa puku ya mathomo dingwalong tša selehono, e lego *Tša bophelo bja Moruti Abram Serote* ya Ramaila. Kanegelophelo yeo e latetšwe ke theto ya Phala ye e tsebjago ka la *Kxomo 'a thswa* ka wona ngwaga wo wa 1935. Ka gona, ngwaga wa 1935 o bohlokwa tlhologong ya dingwalo tša Sepedi ka gore (a) e bile mathomo a dingwalo tša selehono gape (b) ke ngwaga woo ka wona go gatišitšwego dikgatišo tšeo tše pedi.

Serudu le ba bangwe (1989: 147) ba hlaloša bohlokwa bja kgatišo ya Ramaila ka go re:

Le ge e se kanegelophelo ye e atlegilego, e bile pulamadibogo ye bohlokwa kudu mo go bokgabokanego. Ka fao, Moruti E.M Ramaila o tla no fela a gopolwa dingwalong tša kanego tša Sesotho sa Leboa bjalo ka mohlotlámadiba.

Serudu (1993: 157) o tšwela pele ka go re dingwalo tša Ramaila tša mathomo e bile motheo wo bangwadi ba go o latela bjalo ka Matsepe le Mminele; ba agilego go wona ge ba hlama dingwalo tša bona.

Mojalefa (1995:1) o bona theto ya Phala e bile thaba ya modiro gomme go hlaloša bohlokwa bja maitekelo ao, o diriša mantšu a Groenewald (1988:82) ge a re:

(Dit) was 'n heel gepaste begin om vernuwing in die Noord-Sotho poësie in te lui, want die prysdig; soos hy hierin opgeteken staan, dra in sy wese 'n varsheid met hom mee wat hom ewig nuut kan hou.

Serudu yena o hlaloša bohlokwa bja direto tša Phala ka go lekodišiša khuetšo ya tšona bangwading ba go latela ka go re:

Phala set an example to his fellow poets. Most of his followers wrote poetry in the metrical idiom. By doing that, no severe breach in the line of the poetic tradition occurred, and from the onset the writer of the poetry in Northern Sotho actually maintained a high standard.

Dingwalo tše dingwe tše di tšweletšego yona mengwageng yeo ya bomasometharo go akaretšwa tša sedumedi le tša histori. Ka ngwaga wa 1937 go gatišitšwe kanegelophelo ya bobedi ye e bitšwago *Moruti Charles Machaba I* ya Charles Machaba II. Le ge puku ye e le kanegelophelo, e sekametše historing ka gore e hlaloša tlholego, khudugo ya setšhaba sa ga Machaba gammogo le dintwa tša sona.

Ka ntle le kanegelophelo ye, go tšweletše dingwalo tše dingwe bjalo ka *Joseph Morwa wa Jakobo* (1938) le *Setlogo sa Batau* (1946) ya Ramaila.

2.1.3 MATHOMO A KANEGELOKOPANO YA SEPEDI

Le ge dingwalo tša mathomo tša sehono di thomile ka ngwaga wa 1935, go fetile mengwaga ye lesometshela pele go ka gatišwa kgoboketšo ya dikanegelokopana, e lego *Molomatsebe* (1951), ya Ramaila. Ngwaga woo wa 1951 o bohlokwa historing ya dingwalo tša Sepedi ka gore ke ngwaga wo ka wona go gatišitšwego kanagelokopana ya mathomo.

Nepokgolo ya Ramaila ka dikanegelokopana tše e be e le go sokollela batho therešong. Ka lebaka leo, dikanegelokopana tša gagwe ke tša thuto. Makwela (1977: 50) o tlatša taba ye ka go re:

True to his calling as a teacher and pastor and because of his unbounded love for his people, Ramaila wrote to warn them against the pitfalls they could fall into their life. On the other hand , he encouraged them to strive for what it was good and beautiful and shun that which was bad and despicable.

Molaetša wa puku ye o bonala ge mongwadi a ruta batho ka go ba kgala. Ke wona wo o rokagantšhitšego dikanegelokopana tše di hwetšwago kgoboketšong ye. Ke ka mo Makwela (1977 : 4) a rego:

The warning which permeates the whole book is that evil-doers suffer retribution, whilst those who do good are blessed. It is this warning which gives the book a moralising or didactic tone.

Dikanegelokopana tša Ramaila ga se tša thuto fela; eupša ke tša thutoboitshwaro ka gore di theilwe godimo ga boitshwaro. Kgopolo ye e gata ka mošito o tee le Groenewald (1975: 52) ge a re:

Ramaila is prekerig en betrek die moreel-etiese maatstaf tematies in sy verhale; die kwaad is lelik en verfoeilik.

Mantšu a Groenewald ke ona ao a gatelelwago ke Makwela (1977:50) ge a re Ramaila o ruta Melao ye Lesome ka tlhago ya yona, tirišo ya yona le ka bogale bja yona. Ga se moruti fela eupša ke mogologolo yo a eletšago le go lemoša ka go diriša dikanegelokopana.

Kgoboketšo ya bobedi ya dikanegelokopana, e lego *Taukobong* (1954), le yona e ngwadilwe ke Ramaila. Dikanegelokopana tše le tšona e sa le tša boitshwaro. Ramaila o hueditšwe kudu ke dikanegelokopana tša Edgar Allen Poe (1832) ge a hlama dikanegelokopana tša *Taukobong*. Se se bonala ka mahu a mantši a go tla. Di lemoša mmadi gore bophelo bja segologolo bo ruile dikhupamarama le diphiri tše motho wa nama a sa kgonego go di rarolla (Serudu, 1989: 80). Ge a tšwela pele Serudu (Gérard, 1993: 159) o re:

In *Taukobong* he (Ramaila) speaks of a mysterious force or power which determines the course of African social relationship, namely, that evil will be counteracted by evil in a mysterious manner.

2.1.4 TŠWELOPELE KA MORAGO GA RAMAILA

Mengwaga ye mehlano ka morago ga go gatišwa ga *Taukobong* go latetše Ramokgopa ka kgoboketšo ye e bitšwago *Ditaba tša Dipoko* (1959). Dikanegelokopana tše di ka se šalwe morago ka gore ditaba tše di amago dipoko ga di na therešo go fihla bjale.

Dingwalo tša Ramaila e bile tlhohleletšo ye maatla go bangwadi ba dikanegelokopana ba ba mo latetšego. Bangwadi bao ba laodiša ditiragalo tše ba di tsebago, ba di tlwaetšego.

Difero tša mohuta wo wa dikanegelokopana di butšwe ke Dolamo ka kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Mononi* (1960). Dikanegelokopana tše di katana le merero ye e fapafapanego, bjalo ka bohodu, bojato, lehufa le bophelephete bja ngaka ya setšo. Kanegelongkopana ya lerato ye e bitšwago *Dikolong tše di phagamego*, Dolamo o atlegile ge a tiiša gore bomotho bja motho ga go yo a bo hlathago ka gore bo utame ka garegare, pelong ya gagwe.

Go tloga ka ngwaga wa 1960 kanegelokopana e ile ya welwa ke leruleso, ya timelela. E rotošitše hlogo gape morago ga mengwaga ye e šupago. Ka ngwaga wa 1968 gwa gatišwa dikanegelokopana tša *Magang* tše di hlamilwego ke Motuku. Dikanegelokopana tše di laetša ka mo bomenemene bja motho bo lekago go tšea kgang le molao ka gona. Di ka akaretšwa ka seema sa go re: Letsogo la molao ke le letelele. Dikanegelokopana tša Matlala mo go *Hlokwa-la-Tsela* (1969) di theilwe godimo ga ditlwaelo tša Baswana. Di lemoša batho dikotsi tša bophelo. Se se tiiša gore di na le thuto le ge e sa gatelelwe bjalo ka dikanegelokopana tša Ramaila.

Mengwageng ya bomasomešupa bangwadi ba ile ba ikgokaganya le dikanegelokopana tša maleme a Babašweu kudu tša Seisimane le Seafrikaanse. Ba ile ba hwetša lesedi la go hlama kanegelokopana. Ka ngwaga wa 1970 gwa rotoga yo mongwe wa bangwadi ba go tuma. Yena ke Maditsi, ka puku ye e bitšwago *Mogologolo*. Dikgoboketšo tše dingwe tša gagwe tša dikanegelokopana ke *Monyane* (1974) le *Dipheko* (1985). Dikanegelokopana tša *Mogologolo* di dikologa godimo ga bosenyi. Di laodiša makatika a motho mabapi le bohodu, megabaru, bofora le go hloka potego. Kanegelongkopana ya *Moruti o itia ditaola*, go se botege ga motho wa nama, go utolotšwe ka medu.

Ntlha ye bohlokwa mabapi le dikgoboketšo tše tše tharo tša dikanegelokopana tša Maditsi ke gore di theilwe godimo ga merero ya go swana le ge di sa ngwalwa ka nako e tee. Ke ka baka lec Boshego (1993:59) a rego:

Taking into consideration the time span between the writing of *Mogologolo* (1st volume, 1970) and *Dipheko* (3rd volume, 1985), which is a period of fifteen years, it becomes clear that very little development; if any, has taken place in Maditsi's choice of themes. We conclude that the lack of thematic development in this writing, has made his work static.

Ka ngwaga wa 1972 go tšweletše dipuku tše pedi tša dikanegelokopana, e lego *O ka re go bjalo* ya Makgakga le *Nka se lebale* ye e hlakanetšwego ke Motuku le Ramokgopha. Dikanegelo tša Motuku tše di bitšwago *Ralato* ke tša botseka. Ramokgopha yena o ngwala ka ditaba tše di sa kgodišego. Seo se lemogwago ka tšona ke mokgwa wo o bego o sa tlwaelwa ka nako yeo wa go diriša molaodiši, ge a anega ditaba. Ngwageng wo o latelago wa 1973 go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana, e lego *Matlopolane*, ya Modiba.

Ge kanegelokopana e swere tsela bjalo, gwa rotoga mongwadi wa mogopolo wa lephefo, yena ke Senoamadi, ka kgatišo ye e tsebjago ka la *Ditsietsi* (1974). Dikanegelokopana tše di katana le tswalano gare ga batho. Ye mengwe ya merero yeo ke thulano gare ga monna le mosadi (mo kanegelongkopana ya *Mokopu wa šeleng*), thulano gare ga merafe (bjalo ka *Naa o sa robetše*) le thulano gare ga batswadi le bana. Dikanagelokopana tša Senoamadi ke seipone sa mmakgonthe sa bophelo bjalo ka ge batho ba bo tseba.

Bohlokwa bja Senoamadi ke gore ga a katele thuto nkong ya mmadi, thuto e no utologa ge mmadi a fefera dikanegelokopana tseo. Motolla (1979:28) le yena o lemogile taba ye ka gore o re:

His success lies in the fact that he does not preach to the reader, but leaves him to draw his own conclusion about what he had read.

Dikanegelokopana tša Senoamadi di latetšwe ke kgatišo ye e bitšwago *Magalagapa a Tau* (1976), ya Nchabeleng. Tšona di laodiša ka ga mathata a malapa, boloi, mathaithai a bafsa ditoropong, phedišano gare ga ditšhaba, bjalobjalo. Tshegišo ke setlabelo se segolo seo mongwadi a se dirišago go tanya kgopolo ya mmadi. Mohlala wo mobotse o hwetšwa mo go *O tšhabe mosadi*.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana tša moswananoši go fihla ka nako yeo, e tšweletšwa ka ngwaga wa 1980. Yona ke *Go Tseba Mang?* ya Ramokgopa. Mongwadi ga a lebelela go kgonagala le go se kgonagale ga ditiragalo. Kanegelokopana ya mathomo ye e bitšwago *Go Tseba Mang?* ke mohlala wa kanegelokopana ya saekholotši. Kgopolo ye ya saekholotši e bohlokwa kudu gomme e yo hlalošwa kgaolong ya bone.

Mongwadi yo a ikgoretšego madulo megopolong ya babadi ke Ngoepe ka dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Seswai sa ditabanatodi* (1980). Ngoepe o hlama dikanegelokopanatseka le dikanegelokopana tša go itiša. Bokgwari bja Ngoepe bo bonala kanegelongkopana ye e bitšwago *Ditsotsi tšona di sa robetše*. Kanegelongkopana ye Ngoepe o nepiša moanegwa o tee, e lego Ramaobane, ba bangwe ba tsebja ka maina fela. Ye ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana.

Dikanegelokopana... latetšwe ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tša Mashao le Mojapelo tše di bitšwago *Tša Lehono* (1981). Le ge dikanegelokopana tše di katana le mathata a ka mehla, mathata ao ga a na botebo. Bontši bja tšona ga se dikanegelokopana ka mešegofela. Tše dingwe bjalo ka *Mošayatebogo*, di kwala e le dinonwane.

Mongwadi yo go ka thwego ke wa mafelelo go bangwadi bao ba bego ba hlaloša tša bophelo bja ka mehla, ke Rafapa, ka kgatišo ye e tsebjago ka la *Tšhila ya Tsebe* (1982).

Ge bangwadi ba sa katana le go hlaloša ditiragalo tša mehleng tša bophelo, gwa rotoga bangwadi ba babedi ba moswananoši, e lego Nkadimeng le Mpepele ka dikgatišo tše di tsebjago ka la *Mantšhaotlogele* (1985) le *Medupi ya Megokgo* (1985). Maikutlo a baanegwa le ka mo ba huduegago ka gona, ya ba tabakgolo ya bangwadi ba.

Dikanegelokopana tša Mpepele di tsinkela mathata le masetlapelo a bophelo ao a welago malapa. O laetša ka mo motho a ka se kgonego go atlega go ya go ile ka go kgobela mahumo a lefase ka ditselana tša bomenetša. Mo dikanegelongkopana tša *Motsebosana bjo* le *Kgantsitsi ya lerato*, bofora bja motho le go se botege ga gagwe, di tloga di utolotšwe ka medu.

Mo dikanegelongkopana tša *Mmantšhaotlogele*, Nkadimeng o senkasenka mahlakore a a fapanego a bophelo bja batho bjalo ka boloi, mathaitshai a ngaka ya šetšo, lehloyo, bohodu.

Mo go *Nna nka se je dipute*, mongwadi o laetša thulano gare ga setšo le tokologo ya bafsa ba mehla ye, mola thulano gare ga setšo le sedumedi e adilwe kanegelong ya *Thapelo ya pula*.

Ka go rotoga ga Nkadimeng le Mpepele kanegelokopana e tšere tsela ye mpsha tšwelopeleng ya yona. Dikanegelokopana tša bona di nepiša moanegwa o tee. Ka gona ba hlama dikanegelokopana tša baanegwa. Go ya ka Thobakgale (1996:5), Maditsi le Ngoepe ba ka tšewa go ba bona ba ba kgoretšego Mpepele le Nkadimeng tsela. Le ge dikanegelokopana tša bona, kudu Maditsi, di se maemong a tša Mpepele le Nkadimeng, ke bona ba ba thomilego mokgwa wo mofsa. Thobakgale (1996:5) o tšwela pele ka go re:

Mongwalelo wa Maditsi o a kgahliša; o na le tshegišo (*Dipheko*: 1985). Ge e le ditaba tšona o di hlaloša bjalo ka boNkadimeng. O ka re yena, gagolo ge e le *Dipheko*, ke pulamadibogo.

Dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše dingwe tše di gatišitšwego ka ngwaga wo wa 1985 ke *Bogobe bja Tswiitswii* ya Bopape, le *Selepe Gomela* ya (H.M) Nkadimeng. Dikanegelokopana tše di hwetšwago mo go *Bogobe bja Tswiitsii* di hlamula ka ga setswalle le phedišano gare ga batho. Tše dingwe, bjalo ka *Setšene Seroboroko* le *Monna yo a llilego*, di swantšha botswea bja motho wa nama. Mo go *Go ja monna ga se go mo fetša*, bomenetša bja makgarebe bo beilwe pepeneneng. Bophelo bja makgarebe dikholetšheng, mongwadi o bo nwele moro. Go se botege ke tabakgolo ye go katanwago le yona. Bopape o lekile go hlama kanegelokopana ya saekholotši mo go *Rakgolo Selepe*. Ditiragalo tša kanegelo ye e bitšwago *Mothaka yo a kilego a hwa*, ga di kgodiše. Di kwala e le nonwane.

Merero ya kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Selepe Gomela* (1985) e akaretša thulano gare ga setšo le sebjalebjae, mathata a malapa le tirišano gare ga batho.

Ngwaga wa 1986 o rotogile le dipuku tše tharo tša dikanegelokopana, e lego *Go Bjalo* ya (H.M) Nkadimeng, *Pelo tše dingwe* ya Seabela le *Kodumela* ya Tlooke. Dikanegelokopana tše di hwetšwago mo go *Pelo tše dingwe* di akaretša merero ye bjalo ka megabaru le mona. Tše dingwe bjalo ka *Seolo*, ga di kgodiše. Nepokgolo ya mongwadi kgoboketšong ya *Go Bjalo* (1986) ke go sokollela batho therešong. Ka gona, ke tša thuto. Bontši di theilwe godimo ga bosenyi. Ge a bula difero tša puku ye, mongwadi o re:

E lemoša mahodu a mangwe puno ya bosenyi bjo bo sa thušego motho ka selo, ge e se masetlapelo ao mosenyi a tlogo ya le ona lebitleng.

Merero ya dikanegelokopana tša Tlooke mo go *Kodumela* (1986) e adilwe matsenong a puku ye ge a re:

Mo le mola babadi ba tla lemoga gore e rwele ditširolamatswalo tše di welago batho ba bangwe ba nama le madi ka baka la bathodiphiri ba bangwe le makgopo a bona.

Maphelephethe ao, go akaretšwa le go se botege ga banna, boloi, bohwirihwiri bja basadi, lehufa gammogo le mathata a go hloka thari.

Ka ngwaga wo o latelago, wa 1987, go gatišitšwe dikgoboketšo tše nne tša dikanegelokopana, e lego *Lerole la Bjaša* ya Tlooke, *Pudi e reng Mogwera* ya Masemola, *Kgati ya Mogolle* ya Mpepele le *Mararankodi* ye e hlamilwego ke (N.S) Nkadimeng. Dikanegelongkopana tša *Lerole la Bjaša* Tlooke o bontšha thulano gare ga sedumedi le setšo, thulano gare ga batswadi le bana, boikgogomošo le lehufa. Di utolla bomenemene bja motho. Kanegelokopana ye e bitšwago *Moloko ga a fahlwe ka moka*, ke mohlala wa kanegelokopana ya botseka. Gona mo boradia bja maloko a sekolokomoti bo utolotšwe ka medu. Mo dikanegelongkopana tše di tsebjago ka la *Mararankodi* go senkasenkwa mararankodi a bophelo le ka mo a hlalefišago batho ka gona. Di gatelela poelano gare ga batho.

Mo ngwageng wa 1988 go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana, e lego *Dikanegelo tša Phaahle*, ya Mabitje. Nepo ya mongwadi e adilwe kanegelongkopana ya mathomo ye e bitšwago *Meetlwa ya bogoši*, ge a re:

Matšatšing a lehono re phela mehleng ya thulano le
kgakgano gare ga setšo le sehono goba sebjalebja.

Mathaithai a motho mabapi le bootswa, megabaru le boloi, a adilwe go tsenelela.

Puku ya Mabitje e latetšwe ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Mokibeng le Diila*, ya Shai- Ragoboya ka ngwaga wa 1989. Dikanegelokopana tše di theilwe godimo ga setšo. Tabakgolo ke go bontšha gore bophelo bja Babaso bo farafarilwe ke mapheko ao a dirago gore go be le taolo. Mapheko ao a dira gore motho a phele a tšhogile, a se dire boithatelo. Ona mapheko ao ke diila. Ntlha ye e laetšwa ka bophelo bja monna yo a bitšwago Mokibeng.

Go tloga ka ngwaga wa 1990 kanegelokopana e gatile ka go nanya kudu. Ka wona ngwaga woo go gatišitšwe *Setsentsere*, ya Molokomme. Ke kgoboketšo ya dikanegelo tše lesome tše di laodišago bophelo bja bjale, bjalo ka lerato le boloi.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e rulagantšwego ke Mampuru ye e tsebjago ka la *Makhura' lefehlo*, e tšweletše ka ngwaga wa 1991. Yona e bopilwe ka dikanegelokopana tše di hlamilwego ke Lebopa le Maditsi. Kgoboketšo ye e bohlokwa ka gore e na le mehlala ya dikanegelokopana tša botseka tše di kgotsofatšago. Kgoboketšo ya dikanegelokopana ya go swana le yeo, ye e tsebjago ka la *Mabuduša* (1992) e hlamilwe ke Serudu. Yona ke motswako wa dikanegelokopana tša Lebopa, Maditsi, Rafapha le Tlooke.

Dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Molemoši* ya Matemane di tšweletše ka ngwaga wa 1993. Mongwadi o hueditšwe kudu ke dikanegelokopana tša Ramaila ge a hlama puku yeo. Bjalo ka *Molomatsebe* ya Ramaila, puku ye e lemoša ebile e loma babadi tsebe ka ga dikotsi tša bophelo. Tše dingwe tša dikanegelokopana tša go swana le *Bofetwa* (letl.31) le *Bohlologadi* (letl.1), ke ditaodišo.

Ka ngwaga wa 1995 go tšweletše dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše nne, e lego, *Matlorotloro* ya (S.N) Nkadimeng, *Mphatlalatšane* ya Phala, *Pudi ya tsela* ya (V.M) Shai le *Šikiša dira le molapo* ya Matemane. Dikanegelokopana tša Matemane di laetša ka mo mathata a ka tsenyago motho kotsing ka gona. Mongwadi o utolla lenyatšo la bana bao ba sa hlomphego batswadi ba bona. Lesogana le kgona go šwahlela mosadi wa tatagwe (mo go *Ke tla ba Šutelela*: letl.1). Matemane o lekile go hlama kanegelokopanatseka. Dikanegelokopana tša Nkadimeng di ama

mararankodi a motho ge a dutše a phela bjalo ka ditaba tša Dipolitiki le thulano gare ga segologolo le sebjalebjae. Dikanegelokopana tše gammogo le tša *Pudi ya tsela* di theilwe godimo ga bosenyi. Shai o laodiša ka ga bohvirihwiri bja batho bao ba ipitšago baphološwa; mathata a malapa le go se botege ga masogana. Dikanegelongkopana tša *Mphatlalatšane* go hwetšwa merero ye e fapafapanego bjalo ka boikgodišo, go se botelane ga baratani le thulano gare ga segologolo le sebjalebjae.

Ka ngwaga wa 1996 go gatišitšwe *Re anegele* ya (M.J.) Mojalefa. Yona ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tša Lebepe, Tauatsoala le Ngoatoana. Ngwageng wa 1997 go gatišitšwe dipuku tše nne tša dikanegelokopana, e lego, *Lenaba la bodutu* ya Maphoso, *Kgwadi ya marumo* ya (A.P) Nkadimeng, *Dipalelatlala* ya (N.S) Nkadimeng le *Semamathane* ya Marape. Tšona di bolela ka ga setšo, boikgodišo, bonokwane le go se botege. *Semamathane* ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tše lesometlhano. Di hlaloša makatika a batho ba bafsa, mathata ao batho ba hlakanago le ona mešomong, sehlogo sa banna bahlologading, le go se kgotsofale ga motho le bohvirihwiri bja ngaka ya setšo. Ditaba tše di hwetšwago kgoboketšong ya *Dipalelatlala*, di ka akaretšwa ke mantšu a mongwadi ge a bula difero tša puku ye. O re “di ithekgile ka phethonkgano ya motho bophelong bja gagwe ka moka. Di tloga di tsupolla dimelo tšeo motho a itlhabarago ka tšona gore le yena koša e binwe ka go tša go kakatlela dithapo”. Mantšu a a tiiša gore dikanegelokopana tše di hlaloša mathimethime a motho, ge a dutše a ela le noka ya bophelo.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e tsebjago ka la *Diphororo* ya Shai e gatišitšwe ka ngwaga wa 1998. Yona e hlaloša merero ye e fapafapanego ya bophelo bjalo ka go lahlegelwa ke taolo ga balaodi ba thuto, (mo go *A ka boela Setulong*), le Dipolitiki.

Mo go *Ke tla lebala e le kgale* go bonala tirišo ye mpe ya mekgatlo ya barutiši mo e sego maswanedi (bjalo ka *Dihlobaboroko*). Ngwageng wona woo Motimele o tlile ka kanegelokopana ye e bitšwago *Tša Malapa*, yeo e katanago le mathata a malapa. Difero tša wona ngwaga woo di tswaletšwe ke (N.S) Nkadimeng ka dikanegelokopana tše di bitšwago *Kgodu ya Lerotse*.

Kgoboketšo ye nngwe ye e gatišitšwego ka wona ngwaga wo wa 1998 ke *Di dirwa ke batho*, ya Makgopa. Dikanegelokopana tše di hlamula ka ga maitshwaro a bafsa, phedišana gare ga monna le mosadi, bohwirihwiri le go se botege ga barutiši. Makgopa o hueditšwe ke Dipolitiki ge a hlama dikanegelokopana tše. Ka morago ga dikgetho batho ba ile ba senya dithoto, bangwe ba pšhatla meago ba re ba lokologile. Ntlha ye mongwadi o katana le yona kanegelongkopana ya *Boetapele ke ditherišano*. Boikgogomošo bja balaodi ba mešomo bo ntšhitšwe ka medu.

Ka ngwaga wa 1999 go gatišitšwe dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše di latelago: *Dinnete tše di babago* ya Makuba, *Maswi a Banabešo* ya Dibetšo, *Tshebi* ya Moabi, *O kwele Mang?* ya Sekele, *Masego a Maloba* ya Malatji, *Ke Bophelo* ya Chokoe le *Tša tsebe le molomo* ya Thokoane. Dikanegelokopana tše ga di fapane gokaalo mabapi le merero ya tšona. Di boeletša merero ye go šetšego go ngwadilwe ka ga yona. Kgoboketšong ya *O kwele Mang?* (mo go *Mojalefa wa Mosadi*). Sekele o hlaloša bohwirihwiri bja bommatswale. Gona mo pukung ye ga go na phapano gare ga dikanegelokopana le ditaodišo. Ke motswako wa dikanegelokopana le ditaodišo. Pukung ya *Tša Tsebe le Molomo* Thokoane o katana le ditaba tša mehleng ye tše di amago boitaolo bja bafsa. Merero ya *Dinnete tše di babago* e hlalošwa ke mongwadi matsenong ge a re: “Pukwana ye e akaretša diphapano tša ka malapeng go fihla go dikakanyo tša bophelo”.

2.1.5 KAKARETŠO

Ngwaga wa 1951 o bohlokwa historing ya kanegelokopana ya Sepedi. Ke ngwaga wo ka wona go gatišitšwego kgoboketšo ya mathomo. Tlhalošo ya histori yeo e laetša gore kanegelokopana ke mohutangwalo wo go lego boima go o hlama. Se se tiišwa ke (a) ge mengwageng ye mengwe bjalo ka 1983, go se puku ye e gatišitšwego le (b) ge mengwageng ye mengwe go swana le 1990, go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana. Ntlha ye e tiiša gore kanegelokopana ke mohutangwalo wo o sepelago ka go nanya ge o bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe bjalo ka theto le padi.

KGAOLO YA BORARO

3.1 DIKOKWANE TŠA GO HLALOŠA KGOLO YA DIKANEGELOKOPANA

3.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo lekodišišwa dikokwane tše di tlogo dirišwa go hlopha dikanegelokopana ge go hlalošwa kgolo ya mohutangwalo woo. Go kgereša thaba ye go tlo lekodišišwa ka mo dingwalo tša mafase a mangwe di šetšego di hlophilwe ka gona. Mehlala e tlo tsofolwa dingwalong tša Maisimane le tša Maamerika. Go tlo tlaleletšwa ka go senkasenka gore borateori ba ba nyakišišitšego dingwalo tša Sepedi bona ba reng.

3.1.2 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAISIMANE

Borateori ba go swana le Evans (1982), Burgess (1985) le Abrams (1985) ba hlaloša tšwelopele ya dingwalo tša Maisimane ka go e lebanya le bogoši. Ba hlopha dingwalo tše ka go di arola ka mabaka ao a laolwago ke bogoši. Dingwalo tše di tšweletšego pušong ya kgoši ye e itšego di napile di hlopšha legorong le tee, la bitšwa ka leina la kgoši yeo. Banyakišiši bao ba pharologanya mabakahistori a a fapafapanego tšwelopeleng ya dingwalo tša Maisimane bjalo ka a a latelago:

- Lebaka la pušo ya Elizabeth I
- Lebaka la pušo ya Edward VII
- Lebaka la pušo ya Charles I

Le ge banyakišiši ba ba sa nepiša mokgwa wo o dirišwago go hlaloša tšwelopele yeo, go lemogwa dintlha tše go ka thwego ke dikokwane tša go hlaloša kgolo yeo. Tšona ke histori, dipolitiki, leago le setšo. Go tlo hlalošwa ka boripana ka mo dikokwane tšeo di dirišitšwego ka gona.

3.1.2.1 HISTORI

Histori ke kokwane ya mathomo ye e šomišitšwego ke banyakišiši ba bantši go hlaloša tšwelopele ya dingwalo. Kokwane ye e lebane le mongwadi.

Sengwalo ke poledišano gare ga batho ba babedi, e lego mongwadi le mmadi. Poledišano ye e fapana le mehuta ye mengwe ya dipolelišano ka gore ke motho o tee wa babolelišani bao yo a bolelago nako ka moka. Ke yena yo a tsebago ditaba ka moka tše go bolelwago ka ga tšona (Serudu 1989: 83). Se se tiiša gore mongwadi ke motho yo bohlokwa gare ga babolelišani bao. Groenewald (1993:1) o tiiša taba ye ka gore o re :

Mongwadi ke mongwadi ka sengwalo (e lego taodišo).

Ge go se na mmoledi, mmoledišwa, mmoelwa le polelo ga go na taodišo (e lego sengwalo).

Le ge mongwadi e le kgale a iketše badimong, go tla no bolelwa ka ga gagwe ka gore sengwalo sa gagwe se sa balwa. Ke ka baka leo Groenewald gona moo letlakaleng la mathomo a tšwelago pele ka go re:

Ge sengwalo se sa balwa, mmadi le mmoledišwa ba sa le gona, ba sa phela.

Seo se gatelelwago mo ke gore lehu la mongwadi ga se bofelo bja sengwalo sa gagwe. Taba ye e laetša gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi :
(a) Mongwadi ge e le motho wa nama le (b) mongwadi ge e le mongwadi.

Borateori ba Maisimane ba dirišitše kokwane ye ya histori ge ba hlaloša tšwelopele ya dingwalo tša leleme leo. Bona ba hlokomedišitše maemo a mongwadi ge e le mongwadi. Ga go bolelwe ka ga mongwadi ge e le motho. Mo go gatelelwa maemo a bokgabo bja mongwadi. Khuetsšo e napile e ba bohlokwa mo ntlheng ye. Ke ka baka leo dingwalo tše di gatišitšwego lebakeng la pušo ya Kgoši Elizabeth I di tsebja ka la dingwalo tša lebaka la William Shakespeare (Evans, 1982 : 154). Se se laetša gore Shakespeare o kgathile tema ye bohlokwa tšwelopeleng ya dingwalo tša Maisimane. Evans (1982 : 155) o mo rweša diala ka go re:

With his skill in theatrical invention, he combined a genius for applying poetic language to drama. He had a range of imagery which was more comprehensive than in any other poet.

Evans o gatelela bokgoni bja Shakespeare bja go diriša mantšu le polelo.

Mehlala ya dipuku tše di tšweleditšwego ke Shakespeare lebakeng le ke *Kgoši Henry VII* (1613) le *Richard II* (1524). Mongwadi yo a ilego a ikgorela madulo a a phagamego mehleng ya Kgoši Charles I ke John Milton. Burgess (1985 : 104) o hlaloša khuetsšo ya Milton ka go re:

He dwarfs the writers of the opposing camp (“Cavalliers”) so completely that we are right to call this age, his age.

Ka gona, ba re ke lebaka la Milton.

Magareng ga mengwaga ya 1750 le 1784, mogwane dingwalong tša Maisimane o be o letšwa ke Samuel Johnson. Dingwalo tša gagwe, bjalo ka *The Lives of the English Poets* (1979), di bile le kgatelelo ye maatla dingwalong tša lebaka leo. Ke ka mo Abrams (1985 : 152) a rego:

An older name for this half – century, the Age of Johnson, stresses the dominant position of Samuel Johnson and his literary and intellectual circle.

Mehlaleng ye e filwego go lemogwa gore banyakišiši ba be ba ela hloko bangwadi ba ba bilego le khuetšo ye maatla dingwalong. Ka tsela yeo dingwalo tša lebaka leo tša reelwa leina la mongwadi yoo a atlegilego kudu ge ba di hlopha.

3.1.2.2 LEAGO

Leago ke kokwane ye bohlokwa ye e dirišwago ke banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane. Bontši bja tšona di theilwe godimo ga kokwane ye.

Lereo leo ge le lebane le dingwalo le šupa ka mo batho ba phelago ka gona. Mo go bolelwa ka ga kamano gare ga bona, boitshwaro, tlhabologo, bjalobjalo. Mantšu a Abrams (1985:178) ge a hlaloša mošomo wa “Sociology of literature” o nepiša lona lereo leo la leago ka gore o re:

The term “ Sociology of literature”, however, is applied only to the writers of critics and historians whose primary interest is in the ways an author is affected by his class status, his social and other

ideology, the economic conditions of his profession, and the kind of audience to which he addresses himself. These critics and historians treat a work of literatures inescapably conditioned by the social circumstances and forces of its era.

Tlhalošo ye e bontšha gore lereo la leago le amana le kgokagano le phedišano gare ga batho mabakeng ao ba phelago go ona.

Phedišano le bophelo ke monwana le lenala. Ka go realo, di a fetogafetoga ge noka ya bophelo e elela. Phetogo yeo e ka ba ye mpe goba ya go kgahliša. Ka gona, tirišo ya kokwane ye ya leago e phatlalala le mabaka a histori a dingwalo tša Maisimane ka moka. Ga se ya lebana le lebaka le le itšego. Lebaka ke gore dingwalo di be di dirišwa go sekamolla bophelo.

Ge go lekodišišwa dingwalo tša Maisimane go lemogwa gore di be di laolwa ke ka mo go bego go phelwa ka gona. Bangwadi ba be ba ngwala go hlasela boitshwaro bjo bo lešago hlong le go hlohleletša mokgwa wo o itšego wa go phela. Ka tsela yeo go ka thwe ba be ba ngwala ka merero ya dipolitiki le tlabologo. Mo go nepišwa bangwadi ba go swana le Thomas Malthus. Malthus (Burgess,1985:76) o thulana le bodiidi bjo bo aparetšego batho ba gabo. O phetha ka gore bodiidi bjoo bo ka fedišwa ge go ka fokotšwa pelego.

Dingwalo tše dingwe tše di theilwego godimo ga kokwane ye ya leago e be e le tša go gegea. Shaw o be a tumile ka dingwalo tša mohuta wo. Tiragatšong ye e tsebjago ka la *The Doctor's Dilemma* (1898:20), Shaw o thulana ka bogale le bophelo bja go hloka boitshwaro ka mokgwa wa go gegea.

3.1.2.3 DIPOLITIKI

Dipolitiki ke kokwane ye e bilego le khuetšo ye maatla dingwalong tša Maisimane. Procter le ba bangwe (1995:1092) ba hlaloša lereo le dipolitiki ka go re ke:

The activities of the government; members of law-making organizations or people who try to influence the way a country is governed.

Tlhalošo ye e lebane le pušo ya naga. Ka gona lereo le le šupa ka mo batho ba bušwago ka gona; e ka ba mokgwa wo mobe goba wo mobotse.

Bangwadi ba Maisimane ba ile ba itebanya le taba ya pušo kudu, ba thulana le kgatelelo. Mo go nepišwa kudu monna wa Mojeremane e lego, Karl Marx yo a bego a ngwala dipuku tša Seisimane. Pading ye e tsebjago ka la *Das Kapital* (1867), Marx o lwantšha pušo ya kgatelelo. O tšweletša kgopolo ye mpsha mabapi le bosetšhaba ge a re mahumo a naga ke bohwa bja setšhaba ka moka, gomme a swanetše go abelanwa. O bona e le boikarabelo bja bao ba swerego marapo a pušo go hloma mmušo wa mohuta woo (Burgess, 1985:180).

Bangwadi ba bantši bao ba bego ba diriša kokwane ya dipolitiki ba be ba gegea. Arnold Bunnett (Burgess,1985:127) o ngwala ka bophelo bja go hloka ponelopele ga babušiši, ka go ba gegea.

3.1.2.4 SETŠO

Moantropolotši wa Moisimane, Sir Burnett Taylor, ke yena a dirišitšego lereo le setšo la mathomo bjalo ka ge boramahlale ba le šomiša ka gona

mehleng yeno. Pukung ya gagwe ye e bitšwago *Primitive Culture (World Book Encyclopedia Volume 4 1982 : 942)* o re setšo ke:

That complex whole which includes knowledge belief,
art, morals, laws, custom and any other capabilities
and habits acquired by man as a member of society.

Taylor o hlaloša setšo ka go se lebanya le maitekelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba, go dira gore a kgone go phela gare ga sona ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša sona.

Mo dinyakišišong tše go yo nepišwa kgopolo yeo ya setšo ge e lebane le dingwalo. Sona se tlo lemogwa go ya ka mo ditšhaba tša go swana le Maisimane di ngwadilego ka gona.

Sengwalo se swantšha setšo goba lebaka leo mongwadi a phetšego go lona. Ka gona, se hlaloša bophelo. Ka ge bophelo bo fetoga, setšo le sona se a fetoga. Se se tliša gore setšo se na le mahlakore a a fapafapanego. Dingwalong go farologanywa mahlakore a a fapanego bjalo ka dipolitiki le bodumedi. Mongwadi ge e le mongwadi o lebane le setšo seo. Ke gore, o sekametše go le lengwe la mahlakore ao.

Tiragatšong ye e bitšwago *Dr Faustus*, Christopher Marlowe (Burgess,1985:71) o hlaloša bodumedi (setšo) bja go swana bo nnoši. O bolela ka ga monna wa serutegi yo a nyakago maatla a go hloka mellwane, a go laola tlhago. Dr Fautus o kwana le morongwa wa sathane Mephistopheles, gore a mo fe maatla ao mengwaga ye masomepedinne. Kwano ke gore mohlang a ehwa moya wa gagwe o tšewe ke sathane. Bangwadi ba bangwe ba ba ngwadilego ka setšo go akaretšwa Robert

Greene ka tiragatšo ye e bitšwago *Friar Bacon* (1985) le George Peele tiragatšong ya *The Old Wives Tale* (1985).

Tlhalošo ya tlhopho ya dingwalo tša Maisimane, e laeditše dintlha tše di latelago.

- (a) Borateori ba diriša bogoši le mongwadi go hlopha dingwalo.
- (b) Diteng ke kokwane ye bohlokwa kudu go hlopha dingwalong tšeo.
- (c) Ba arola dingwalo ka go di hlopha ka fase ga mabaka (periods).

3.1.3 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAAMERIKA

Borateori ge ba nyakišiša dingwalo tša Maamerika ba etše hloko ditiragalo tše bohlokwa le pušo ya naga, ge ba beakanya histori ya dingwalo tšeo. Ditiragalo tšeo ke dintwa tše di hlabanwego nageng yeo (Abrams, 1985:143-145). Mokgwa wo o napile o laola tlhopho ya dingwalo tša naga yeo. Taba ye e tiišwa ke Abrams letlakaleng la lekgolomasomennenne ge a re:

This tendency suggests that there is an order in American political history more visible and compelling than that indicated by specifically literary or intellectual categories.

Seo se gatelelwago mo ke gore tlhopho ya dingwalo tša Maamerika e lebantšhwa le histori ya naga yeo. Ke ka baka leo ge banyakišiši ba go swana le Parrington (1963) le Maserole (1974), ba hlopha dingwalo tšeo ba lebeletše ditiragalo tšeo tše dikgolo bophelong bja Maamerika, e lego:

- (a) Ntwa ya Tokologo (1775)
- (b) Ntwa ya Pele ya Lefase (1914 -1918)
- (c) Ntwa ya Bana ba Thari (1861-1865)
- (d) Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945)

Dikarolo tše ba di arola ka mabaka ka go šomiša mareo ao a tlwaelegilego bjalo ka bongwaditlhago le borealiseme. Ka tsela yeo borateori ba ba hlopha dingwalo tša Maamerika ka mabaka a a latelago:

- (a) Dingwalo tša mehla ya bokoloniale
- (b) Dingwalo tša setšhaba tša mathomo
- (c) Dingwalo tša mehla ya boromantiki
- (d) Dingwalo tša mehla ya borealiseme
- (e) Dingwalo tša sebjalebjae.

Ge dingwalo tše di tsinkelwa go bonala gore go dirišwa dikokwane tše di šomišitšwego ke borateori ba dingwalo tša Maisimane, e lego: (a) histori, (b) leago le (c) dipolitiki.

3.1.3.1 HISTORI

Kokwane ya histori le ge e šomišitšwe ge go hlopšha dingwalo, banyakišiši ga ba gatelele maemo a mongwadi bjalo ka ge go hlalošitšwe dingwalong tša Maisimane. Ke gore, kokwane ye ga e lebane le mongwadi. Yona e lebane le ditiragalo (dintwa tšeo naga yeo e di lwelego). Dingwalo di be di dirišwa go lwantša go bušwa ga Amerika ke mafase a šele. Pele ga Ntwa ya Tokologo lefase la Amerika le be le le ka fase ga pušo ya naga ya Britania. Ka morago ga ntwa gwa tsoga dingwalo tša boganka le kganano bjalo ka *Rules For Reducing a Great Empire* (1824) ya Benjamin Frankling. Mo pading ye, mongwadi o sotla pušo ya Maisimane.

Padding ye e bitšwago *Uncle Tom's Cabin* (1823) mongwadi o lwela phedišo ya bokgoba Amerika.

3.1.3.2 LEAGO

Dingwalong tša Maamerika kokwane ya leago e lebane kudu le go gola ga ditoropo. Kgolo yeo ya ditoropo e tlišitše phetogo ye kgolo bophelong bja batho gammogo le go dingwalo tša naga yeo. Bangwadi ba ile ba thoma go ngwala ka masetlapelo ao a latetšego ntšifalo le go gola ga ditoropo. Ka gona, phedišano ya ba leotwana leo dingwalo di dikologago go lona. Dingwalo tše di be di bitšwa tša borealiseme ka ge di hlaloša therešo ya boemo bja bophelo. Ge a hlaloša maikemišetšo a bangwadi ba borealiseme, Howells (Burgess, 1885:20) o re:

Nothing more and nothing less than the truthful treatment of materials.

Seo se bolelwago mo ke gore dingwalo tša borealiseme di emetše therešo. Howells o hlohleeditše bangwadi go tsinkela bophelo bja bahloki ba Amerika, ka padi ye e tsebjago ka la *The Rise of Silas Lapham* (1949). Bangwadi ba ba hueditšwego ke Howells ba be ba ngwala ka ga bosenyi le maemo a a sa kgahlišego a bophelo bja mekhukung.

Kokwane ye e dirišitšwe kudu ka morago ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945). Lebakeng le go gola ga setšhaba go ile gwa hlola pitlagano ditoropong le mebileng. Dithulano le dipolayano e be e le bogobe bja ka mehla. Ke mo go tsogilego bangwadi ba ba thulanago le go hloka toka le molao bathong, bjalo ka Garson McCullers ka puku ye e bitšwago *The Ballad of the Sad Cafe* (1951) le Eudora Welty, mongwadi wa *Delta Wedding* (1958). Bona ba be ba thulana le bodiidi.

be ba bontšha kwelobohloko go batho bao go ka thwego ke disohlo tša bophelo bja sebjalebja.

3.1.3.3 DIPOLITIKI

Kokwane ya dipolitiki dingwalong tša Maamerika e na le mahlakore a go fapana. Se se lemogwa ge bangwadi ba thulana le kgethologanyo le kgatelelo. Ga se dipolitiki tša go lwantšha pušo ya naga bjalo ka ge go bonwe ge go bolelwa ka dingwalo tša Maisimane.

Bangwadi ba mokgatlo wo o bego o tsebja ka la “ The Beat Movements” (Maserole, 1974:79) ba ile ba hlasela ka bogale bophelo bja matšhatšhakhura le boiketlo bja batsebalegi. Ka puku ye e bitšwago *Howl* (1956), Ginsburg o thulana le go se lekalekanele ga batho. Bothata bjoo bo gatelelwa kudu ke Flannery O’ Connor. Pading ya *To kill a Mocking Bird* (1960), o laodiša ka ga kgethologanyo toropong ya Alabama.

Ge go hlokomedišišwa nyakišišo ye go lemogwa gore dingwalo tša Amerika di arolwa ka mabaka ao a laolwago ke ditiragalo tše bohlokwa historing ya naga yeo. Le ge go sa nepišwe ngwaga thwii, mabaka ao a na le moselana wa ngwaga. Go dirišitšwe kokwane ya diteng go hlopha dingwalo tšeo. Bjalo ka tša Maisimane, šedi e beilwe go mongwadi e sego sengwalo sa gagwe, ge di hlopšha.

3.1.4 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA SEPEDI

Banyakišiši ba dingwala tša Sepedi bjaka Serudu (1983) le Groenewald (1983) ba hlopha dingwalo tšeo ka mabaka. Go dirišitšwe ngwaga go laetša mabaka ao. Ke gore, ngwaga o šomišwa bjalo ka mollwane gare ga mabaka ao. Ka tsela yeo, mabaka ao a na le mathomo le mafelelo.

Ntlha ye nngwe ye e lemogwago ke gore lebaka le lengwe le le lengwe le bopilwe ka mengwaga ye senyane. Ka gona, go farologanywa mabaka a a latelago. Mehlala ya dingwalo tšeo e laetšwa ka fase.

Dingwalo tša 1940 go fihla ka 1949

E.K.K Matlala : *Serogole* (1948)

P. Mamogobo : *Kxamphuphu* (1949)

Dingwalo tša 1950 go fihla ka 1959

E.M. Ramaila : *Taukobong* (1954)

N.C. Phatudi : *Tladi wa Dikgati* (1958)

Dingwalo tša 1960 go fihla ka 1969

O.K. Matsepe : *Kgorong ya mošate* (1962)

M.M. Rammala : *Luka Motšheletšhele* (1963)

Dingwalo tša 1970 go fihla ka 1979

C.P Senyatsi : *Bophelo bja T.P. Mathabathe* (1972)

P.M. Lebopa : *Motho wa Maloba* (1975)

Dingwalo tša 1980 go fihla ka 1989

M.A. Kekana : *Nonyana ya Tokologo* (1985)

M.J. Madileng : *Matsebetsebe* (1988)

Ka gare ga mabaka ao banyakišiši ba ba bolela ka ga phetogo ya bophelo, e sego ya sengwalo. Ntlha ye e tiišwa ke Serudu (1983 : 158) ka gore o re:

The industrial and social revolution in South Africa round about the 1940's brought a new crop of writers in its wake. These writers began to write on contact

themes, that is, themes on what happens to members of the black communities when they came into contact with the Western way of life of their neighbouring white communities.

Serudu o gatelela gore ditaba tšeo go ngwalwago ka ga tšona di a fetogafetoga go ya ka mo batho ba phelago ka gona. Go fa mohlala, bophelo bja batho bo a fetoga ge ba tloga dinagamagaeng, ba yo dula ditoropong. Bangwadi ba gapeletšega go fetola mawo a bona, go akaretša bophelo bjo bofsa bjoo ba bo fahlogelago gona moo. Groenewald (1987 : 61) o re ge Matsepe a goroga tšhemong ya dingwalo tša Sepedi, o tlošitše bophelo ditoropong, a bo bušetša setšong. Ke ka mo go thwego go fetoga bophelo, e sego sengwalo.

Groenewald ge a hlaloša dingwalo o diriša dihlogo tše di fapafapanego bjalo ka *Periode van Nostalgie* (1987:58), *Verwesening* (1987:71) le *Die Noord-Sotho Ontredder* (1986:1). Le ge go le bjalo, ge a sekaseka dingwalo ga a bolele selo ka ga dingwalo tšeo. O gatelela bophelo bja batho. Ka gona, go molaleng gore kokwane yeo Groenewald, Serudu gammogo le banyakišiši ba bangwe ba e dirišitšego ge ba hlopha dingwalo tša Sepedi, ke ya diteng.

Go ka akaretšwa ka gore tlhopho ya dingwalo tša Sepedi e laolwa ke mengwaga yeo sengwalo se ngwadilwego ka yona. Sengwalo ka bosona ga se bohlokwa tlhophong yeo. Go dirišwa ditaba tšeo sengwalo se bolelago ka ga tšona go hlopha sengwalo seo.

3.1.5 TLHOPHO YA DIKANEGELOKOPANA TŠA SEPEDI

3.1.5.1 MATSENO

Tlhopho ya dikanegelokopana tša Sepedi, ke bothata bjo bo amago mehutangwalo ka moka polelong ye. Pele go ka hlalošwa mekgwa ya go hlopha dikanegelokopana tšeo, go tlo lekodišišwa bothata bjoo.

Dinyakišišo tša borateori ba dingwalo tša Sepedi, Maisemane le Maamerika, di re lemošitše dintlha tše di latelago.

Ka moka ga tšona di hlaloša tšwelopele ya dingwalo ka go e lebanya le mabaka. Groenewald le Serudu ba bona ngwaga o kgatha tema ye bohlokwa go farologantšha mabaka ao. Banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane bona ba re mabaka ao a laolwa ke leina la kgoši ye e bušago (goba mongwadi yo a bilego le khuetšo ye kgolo). Ge e le ba Amerika ba re mabaka ao a lemogwa ka ditiragalo tše bohlokwa historing ya naga yeo.

Serudu le Groenewald ga ba fe mabaka go thekga tlhopho yeo ya bona. Ga ba hlaloše gore ke ka baka lang go thwe ngwaga ke mollwane wa go arola dingwalo. Ga ba bolele gore ke ka baka lang go kgethilwe mengwaga ye senyane, e sego ye seswai goba ye e šupago goba ye mehlano, go laetša mabaka ao. Seo se hlobaetšago le go feta, ke ge ba sa bontšhe phapano gare ga mabaka ao.

Bjale mo lengwalongnyakišišo le go yo latelwa tsela ye nngwe ya go fapana le ya boSerudu le boGroenewald ge go hlopšha dingwalo. Lebaka ke gore dinyakišišo tša bona di nepiša kokwane e tee fela, e lego ya diteng. Go hlaloša tšwelopele ya dingwalo go tšomega dikokwane ka moka tše di amanago le sebopego sa sengwalo.

Le ge Serudu le Groenewald ba bolela ka sebopego sa sengwalo ge ba hlopha dingwalo tšeo, ba hlokometše karolo e tee ya sona, e lego diteng. Ka lebaka leo go tlo lekwa go rarolla bothata bjoo ka go hlopha dikanegelokopana go lebeletšwe le dikarolo tše dingwe tša dingwalo tšeo, e lego (a) thulaganyo le (b) mongwalelo. Kgetho ye e thekgwa ke Groenewald (1993 : 4) ge a re sebopego sa sengwalo se na le matlalo a mararo, (a) la diteng goba histori; (b) la thulaganyo le (c) la mongwalelo goba setaele.

3.1.5.2 TLHOPHO YA DIKANEGELOKOPANA TŠEO

Ge go lekodišišwa kgolo le tšwelopele ya dikanegelokopana tša Sepedi, go tlo lemogwa gore e ka arolwa ka dikgoro tše tharo, e lego:

- Dingwalo tša thuto
- Dingwalo tša Maitekelo
- Dingwalo tša phethagatšamaitekelo.

Karogano ye ga e laolwe ke ngwaga ka gobane ga e na mathomo le mafelelo. Se se napile se tiiša gore ga go hlopšhe motho (e lego mongwadi). Se se lemogwago mo tlhophong ye ke gore dikanegelokopana tše (a) di hlamilwego nakong e tee goba (b) tša mongwadi o tee, ebile (c) di hwetšwago kgoboketšong e tee, di ka wela dihlopheng tšeo tše tharo tša go fapana. Mohlala šo: Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e bitšwago *Mononi* (1960) ya Dolamo, e bopilwe ka dikanegelokopana tše lesomenne. Ka ntle ga kanegelokopana ya *Dikolong tše di phagamego*, tše dingwe ka moka ga tšona, di wela sehlopheng sa tša dingwalo tša maitekelo. Ye yona e hlopšha ka fase ga tša phethagatšamaitekelo ka baka la thulaganyo ya yona.

Le mongwalelo wa yona o sekametše go tša sona sehlopha seo sa tša phethagatšamaitekelo. Ka tsela yeo, karogano ye e tlogo latelwa mo phatišišong ye, e laolwa ke sebopego sa sengwalo.

Letlalo la diteng ga se kokwane ye maatla ka gore mongwadi yo mongwe le yo mongwe o diriša kokwane ye ge a hlama sengwalo. Le ge go le bjalo, e bohlokwa ka gobane ka ntle le yona, sengwalo ga se sa phethagala. Tabakgolo ke phapano ya go šomiša kokwane yeo, gore mongwadi o nepiša eng ka diteng tšeo.

Bjale go yo hlalošwa dikgoro tšeo tše tharo tša go hlopha dikanegelokopana.

3.1.5.2.1 DINGWALO TŠA THUTO

Ge go lekodišišwa tšwelopele ya dikanegelokopana go lemogwa gore mešomo ya mathomo e be e le ya thuto. Le ge go dirišwa direrwa tše di fapafapanego, diteng di lebane le thuto. Yona thuto yeo ga se ya go hlahlelela motho ka tsebo goba ya go katološa mellwane ya tsebo ya gagwe ya mahlale a lefase, eupša ke thuto ya go bopa motho wa mmakgonthe. Ke gore, e aga bomotho gore motho a amogelege bathong bao a phelago le bona. Ka gona ke thutoboitshwaro (lereo leo le yo hlalošwa kgaolong ye e latelago).

Diteng tša yona thuto yeo di lebane le ditaba tša kgale. Le dipadinyana tše di tšweletšego mehleng yeo di be di theilwe godimo ga yona thuto yeo ya boitshwaro. Ntlha ye ke le lengwe la mabaka ao a hlohleleditšego bangwadi ba dikanegelokopana tšeo tša mathomo go nepiša thuto. Dikanegelokopana tše di na le thulaganyo ye e raraganego.

Yona tharaganyo yeo e hlola maatlakgogedi ka gore e dirišitšwe bjalo ka thekniki. Mongwalelo wa tšona o sekametše dikanegelongkopana tša Mpepele le Nkadimeng.

3.1.5.2.2 DINGWALO TŠA MAITEKELO

Dingwalo tša thuto di latelwa ke tša maitekelo. Bangwadi bao ba tsoma tsela ka gore ba leetong la go ya bongwading. Gona moo leetong leo ba phaphula kgotlompong ya leswiswi. Ba leka se le sela. Ba kgakanegong. Ga ba tsebe gore (a) kanegelokopana ke mohuta ofe wa kanego le gore (b) e fapana bjang le mehutangwalo ye mengwe ya kanegelo bjalo ka padinyana le taodišo. Ke ka baka leo dikanegelokopana tša bona tše mmalwa e le motswako wa dikanegelokopana le ditaodišo.

Bangwadi ba dikanegelokopana tšeo ba šetše ba itswalantše le dingwalo tša Ramaila le tša maleme a mafase a mangwe bjalo ka Seisimane le Seafrikanse. Ka lebaka leo ba sa ithuta. Ka gona go lebeletšwe gore ba tlo kaonafatša seo se thomilwego ke Ramaila.

Eupša ba bonala ba phapharega go feta Ramaila, yo a tsenego sethokgwa ka hlogo, a se na tsela. Ba hueditšwe kudu ke dingwalo tša gagwe, e sego tša maleme a mangwe. Bangwadi ba ngwala ka diteng tša kgale le tša nako ye ba phelago go yona.

Mathata a dikanegelokopana tša maitekelo a lebane kudu le thulaganyo. Ge bangwadi ba ba raragantšha ditaba, thulaganyo ga e lebane le moko wa ditaba. Ke gore, thulaganyo yeo ga e tšwetše pele moko wa ditaba. Ka tsela yeo, tlhakahlakano ye e hlola kgakanego, kudu ge dikanegelokopana di rungwa. Se se lemogwago ke gore bangwadi ga ba diriša dithekniki ka tshwanelo ge ba rulaganya dingwalo tšeo.

Mongwalelo wa tšona le wona o hlolela bangwadi bao thaba ya mathata. Mongwalelo o swanetše go lebana le kutollo ya maikutlo a mongwadi. Eupša mo dikanegelongkopana tšeo, mongwalelo le maikutlo a mongwadi ke dilo tše pedi tše di fapanego. Khuduego e gona eupša ga e nepiše moko wa ditaba. Bontši bja dikanegelokopana tša Sepedi di wela gona mo go tša maitekelo. Bontši bja dikanegelokopana tše ke tša kwelobohloko. Mo le mola go bonala tša botseka.

3.1.5.2.3 DINGWALO TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO

Ye ke mešomo ya sehlopha sa boraro tšwelopeleng ya kanegelokopana ya Sepedi. Mathata ao a bego a lebane le bangwadi ba mešomo ya maitekelo, a rarolotšwe. Ga go sa na le mathata ge go hlangwa kanegelokopana. Bangwadi ga ba sa le leetong la go ithuta go hlama mohuta wo wa dingwalo. Bjale ba gorogile. Go phapharega le go gakanega ke dilo tša maloba. Ba tseba go hlama kanegelokopana. Ke gore ba ithutile, ba ba ba kwešiša melawalawana ye e amago mohutangwalo woo. Ba kgona go fapantšha kanegelokopana le mehuta ye mengwe ya prosa, go swana le taodišo.

Mongwalelo wa bona o na le maatlakgogedi ka gore o utolla maikutlo a bangwadi bao. Khuduego e lebane le moko wa ditaba.

Ka lehlakoreng la diteng, ba ngwala ka tšona tšela di šomišwago ke bangwadi ba dikanegelokopana tša mešomo ya maitekelo eupša phapano e gona. Yona e lebane le mokgwa wa go diriša diteng tšeo ka gore ga di šomišwe ka mo go tlwaetšwego ka gona. Lebaka ke gore go na le se sengwe seo ba nyakago go se nepiša ka diteng tšeo. Sona seo se sefsa ke komatona ya bophelo.

Ntlha ye bohlokwa ka dingwalo tše ke gore di bontšha tsebo ye e tseneletšego ya bangwadi, mabapi le tirišo ya dithekniki. Se se bonala ge (a) ba rulaganya ditaba le (b) ge ba hlaloša ditaba tšeo. Dikanegelokopana tše di welago sehlopheng se di balwa ka menwana.

Mo sehlopheng se go hwetšwa mehuta ye e fapafapanego ya dikanegelokopana. Bangwadi ba ngwala ka ga mehuta yeo e dirišišwago ke ba tša dingwalo tša thuto le tša maitekelo. Go feta moo, ba tlaleletša ka mehuta ye mengwe ye e sa bonalego dingwalong tša thuto le tšona tšeo tša maitekelo.

3.1.6 KAKARETŠO

Ge go akaretšwa ditaba tše go ka thwe go hlopha dikanegelokopana ka go di lebanya le (a) ditiragalo historing ya naga, (b) bogoši le (c) ngwaga, ga se mekgwa ye e kgodišago. Bothata ke gore mekgwa ye ga se e šitlelwe ka mabaka. Ka lebaka leo, go tšweleditšwe mokgwa wo mofsa wa go hlopha dikanegelokopana go hlokometšwe sebopego sa sengwalo.

KGAOLO YA BONE

4.1 MEHUTA YA DIKANEGELOKOPANA

4.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo tsinkelwa mehuta ya dikanegelokopana. Go kgereša thaba ye ya modiro, go tlo latelwa lenaneo leo le beakantšhitšwego ke Groenewald (1993:19-65). Yena o arola dikanegelokopana ka mehuta ye e latelago:

- Kanegelokopanathuto / boitshwaro
- Kanegelokopantarato
- Kanegelokopanatseka
- Kanegelokopanakgegeo
- Kanegelokopanatshegišo
- Kanegelokopana ya masetlapelo le ya phatose
- Kanegelokopana ya saekholotši
- Kanegelokopana ya setšo

4.1.2 KANEGELOKOPANATHUTO / BOITSHWARO

Borateori ba bantši ba diriša mareo a thuto le boitshwaro ka mekgwa ya go fapana. Cuddon (1998 : 245) ge a hlaloša thuto (didacticism) o re:

Any work of literature which sets out to instruct, may be called didactic.

Cuddon o hlaloša lereo leo ka go le nepiša le thuto ya go ruta motho. Lekganyane (1997: 6) o tšwetša pele taba yeo ka go re:

Ke kanegelokopana ye e anegago tša merero ya thuto yeo e rutwago le ge e se ya ka sekolong.

Yena o gatelela gore ke mohuta wa thuto ya go rutwa mekgahlong (“institutions”) ya go nepiša merero ya thuto. Marggraff (1994:30) o e lebanya le thuto (molaetša) ya go ngwalwa dingwalong. O re:

If the message to be proclaimed in a literary work seems to be more important as an act of communication than the form through which the message is proclaimed, then the work is didactic.

Ge mantšu a banyakišiši ba a tsinkelwa, go ka rungwa ka gore lereo le thuto le šomišwa ge fela nepo ya sengwalo e le go ruta goba go fetišetša thutotumelo (“doctrine”) bathong.

Da Silva (1991: 314) o hlaloša boitshwaro (“moral”) gore ke:

That which intended to teach the discernment of good and evil in which the characters allegorically personified virtues, vices, and other abstractions.

Polelo ye ya Da Silva e hlaloša gore boitshwaro bo lebane le go ruta motho go kgona go kgethologanya gare ga go loka le go se loke.

Yona polelo yeo e tiišetšwa ke Marggraff (1994:14) ge a re:

Moral therefore, deals with the discrepancy between good and bad (with regard to characters) and all its related forms; for examples:

- honesty versus dishonesty.
- loyalty versus disloyalty.

Ge go fapantšhwa mareo ao a mabedi go ka thwe thuto e šupa thuto yeo e rutwago go swana le thutapolitiki le thutasedumedi. Yona e hwetšwa mafelong a a itšego mo motho a hlahlwago, bjalo ka kholetšheng.

Boitshwaro ke thutakgodišo ya motho. Yona ga e amane le mafelo a a itšego. Motho o rutwa boitshwaro go gongwe le go gongwe go tloga ka gae.

Mo nyakišišong ye mantšu a a tlo dirišwa ka mo Groenewald (1993:19) a a šomišitšego ka gona ge a hlaloša kanegelokopanathuto / boitshwaro. O re:

Moko wa ditaba o lebane le seema se se rego:

Mahlale a ja mong, k.g.r., tša go loka di phala tša go se loke. Ke ka lebaka leo tša go loka di thulana le tša go se loke.

Polelo ye ya Groenewald e laetša gore mareo a ga a fapane le tirišo ya ona, o ka re ke selo se tee. O tiiša taba yeo ka go re:

Dikanegelo tša mathomo tša Sepedi ke tša thuto. Mehlala ke dipadinyana tša go swana le *Moelelwa* (1940) ya SehloDIMELA; *Molato* ya Serole le *Tsiri*

(1942) ya Madiba. Dikanegelokopana tša mathomo le tšona di theilwe godimo ga thuto. Tše dingwe tša tšona ke *Tshokologo ya Joel* (1951) le *Letšoba le le ponnego* (1951) tša Ramaila.

4.1.3 KANEGELOKOPANATSEKA

Borateori ba bantši ba šetše ba kgathile tema go hlaloša seo kanegelotseka e lego sona. Beckson (1961: 47) le Stewart (1980:12) ba hlaloša kanegelotseka go re ke sengwalo seo se nago le monyakišiši (letseka) yo a katanago le go utolla bosenyi.

Tlhalošo yeo ya dikokwane tše pedi, e lego letseka le bosenyi, e gatelelwa ke Boileau le Narcejac (Groenewald, 1993 : 29) ge ba re:

Le roman policier est un enquête, à coupe sûr, mais une enquête qui a pour but d'élucider un certain mystère en apparence incompréhensible, accablant pour le raison.

Seo se tlišetšwago mo ke gore kanegelotseka e bolela ka nyakišišo ya taba ye e raraganego, e lego sephiri. Ge go lekodišišwa kanegelotseka ya *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962) ya Moloto, go lemogwa gore sephiri seo ke leina la mosenyi.

Tlhalošo ye e filwego ke Boileau le Narcejac (le ba bangwe) ga e nape e noša mmadi meetse a kgolwa ka gore dikanegelongkopana tša Lebopa (bjalo ka *Ntlo ya monna yo mongwe*) le tša Kekana (*Nnete Fela*), sephiri ga se gona. Ka gona, go nyakega tlhalošo yeo e tlogo kgotsofatša mmadi.

Ge Narcejac (1958: 1660) a ahlaahla “Le lois du roman policier” (melao ya paditseka), go hwetšwa tlhalošo yeo ya go kgotsofatša. O re:

Le roman policier est un récit ou le raisonnement crée
e’effroi qu’il est chargé d’apaiser

Mantšu a a šupa gore kanegelotseka e na le polelo ya mahlakore a mabedi: (a) ya go tšhoša le (b) ya go homotša. Ntlha ye e ka lemogwa kanegelongtseka ya *Nnete Fela*, ya Kekana ka gore e kwana le mantšu a Narcejac. Masetlapelo ao a hloiwago ke sehlopha sa sindikheithi a tšhoša mmadi ka gore se tlo bolaya batho bao ba itswalanyago le sona. Ka lehlakoreng le lengwe, mmadi o a homotšega ka gore sindikheithi e tlo swarwa.

Groenewald (1993 : 29) o kwantšha dikgopolo tšeo tše pedi tša Boileau le Narcejac ka go re:

Tlhalošo yeo ya mafelelo (ya Narcejac) e bolela ka bophara, ka go phatlalatša. Gape e swana le yeo ya mathomo (ya Boileau), ka gobane sephiri se lebane le letšhogo; nyakišišo e lebane le go homotša. Phapano ye kgolo ke ya go rulaganya ditaba.

Ditlhalošo tša borateori ba, di bea mmadi maemong a makaone go bolela thwii seo kanegelokopanatseka e lego sona. Kgotsofatšo ye e akaretšwa gabotse ke Murch (1968 :84) le Holman (1972 :151). Murch o re:

A detective story is a tale in which the primary interest
lies in the methodical discovery, the rational means, of

the exact circumstances of a mysterious event or series of events.

Holman (1972:151) o gatelela seo se hlalošwago ke Murch ka go re kanegelotseka ke:

A novel or short story in which a crime, usually a murder – the identity of perpetrator unknown - is solved by a detective through a logical assembling and interpretation of palpable evidence, known as clues.

Seo se gatelelwago mantšung a dikgopolo tše ke gore kanegelokopanatseka ke sengwalo seo phegelelo ya sona e lego go fatolla taba ya go tšhoša, ye e raraganego ebile e le sephiri, ya go šikinya maikutlo le megopolo ya babadi; eupša mafelelong a dinyakišišo, ba a homotšega ka gore sephiri se rarolotšwe.

Kanegelotseka ya mathomo dingwalong tša Sepedi, ke dipadinyana bjalo ka *Tšhipu e rile ke lebelo* ya Moloto. Tše di latetšego, go akaretšwa *Lenong la gauta* (1982) ya Bopape, *Letlapa la bophelo* (1983) ya V.M. Mothapo, *Etshwang mare* (1986) ya Mothapo, le *Nnete Fela* (1989) ya Kekana.

Kanegelokopanatseka ya mathomo e lego, *Serapeng sa Badimo* ya Matlala, e lebane le dingwalo tša maitekelo ge go bolelwa ka ga tšwelopele ya dikanegelokopana. Go šetše go hlalošitšwe gore dikanegelokopana tša thuto, di be di gatelela thuto. Ge matšatši a hlaba a sobela, bangwadi ba lapišwa ke go ngwala dikanegelokopanathuto fela; ba hlokomela mehuta ye mengwe go akaretšwa le kanegelokopanatseka.

Kanegelokopana ya Matlala e latetšwe ke tše dingwe tša botseka, bjalo ka, *Ralato* (1972) ya Motuku le Ramokgopa; *Ntlo ya monna yo mongwe* le *Bomahlwadibona* (1991) ya Lebopa le *Moloko ga o fahlwe ka moka* (1989) ya Tlooke. Dingwalo tšeo tša Ramokgopa le Lebopa gammogo le Ngoepe, di lebane le dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo; mola ya Tlooke e le ya tša maitekelo. Dikanegelokopana tša thuto tša Ramaila, e lego *Tšhelete ya Sepoko* le *Swarang mong wa kuane ye* (1951), di kwagala e le tša botseka ka gore mongwadi o di hlapetše ka go di ruma ka thuto. Ka gona e sa le tša thuto.

4.1.4 KANEGELOKOPANA YA MASETLAPELO LE YA PHATOSE

4.1.4.1 MATSENO

Mareo a a mabedi, e lego masetlapelo (“tragedy”) le phatose (“pathos”), a hlolola babadi bothata ka gore a kwala eke a šupa selo se tee. Lebaka ke gore bobedi bja ona a lebane le kwelobohloko. Gore go be boleta go hlaloša mohuta wo wa kanegelokopana, go bohlokwa go fapantšha mareo ao.

4.1.4.2 MASETLAPELO

Peck le ba bangwe (1985: 96) ge ba hlaloša sengwalo sa masetlapelo, ba no re:

The simplest definition of tragedy is that it is a play that ends with death of the main character.

Le ge Peck a nepiša masetlapelo le terama, tlhalošo yeo e swana le go dingwalo tše dingwe.

Ka mantšu a, lereo le masetlapelo le hlalošwa ka go le lebanya le lehu la moanegwathwadi. Ke ka fao Baldick (1990: 226) a le hlalošago ka go re:

... a serious play (or, by extension, a novel) representing the disastrous downfall of a central character, the protagonist.

Baldick o tlaletša ka gore ditaba tše go ngwalwago ka ga tšona e swanetše go ba tše di boifišago. Ka go realo, pheletšo ya moanegwathwadi e tlo ba ya masetlapelo.

Ge Yelland le ba bangwe (1983:190) ba bolela ka ga sengwalo sa masetlapelo, ba nepiša maemo a moanegwathwadi (molwantšhwa) setšhabeng ka gore ba re:

... the chief characters are persons of distinction and importance, great in social and spiritual stature, gods, demigods, heroes, kings and aristocrats.

Seo se gatelelwago mo ke gore moanegwathwadi yo e be motho wa maemo a a hlomphegago setšhabeng. Ona maemo ao a go hlomphega ke ona ao a dirago sengwalo gore e be sa masetlapelo. Taba ye e tiišwa ke Cloete (1992 :537) ge a re:

Die indruk van die tragiese word veral gewek deur die kontras tussen die grootheid van die held en die grootheid van sy ondergang.

Cloete o nepiša bohlokwa bja maemo ao a moanegwathwadi.

Ka baka la maemo ao, ge a ewa lefase le a šišinyega, babadi ba šala ba thothomela ka poifo. Ke ka baka leo Cloete a tšwelago pele gona mo letlakaleng leo ka go re:

... hoe groter die held, hoe indrukwekkender is sy val.

Ke bofokodi semelong sa gagwe bjo bo dirago gore pheletšo (lehu) e be ya masetlapelo. Cloete o sa tšwetša pele ntlha yeo ka go re:

Die tragiese held het dikwels opvallende fout, soos hoogmoed, koppigheid en driftigheid, maar hulle is gewoonlik die noodsaaklike keersy van sy bewonderenswaardige eienskappe.

Seo se bolelwago mo ke gore moanegwathwadi wa tiragatšo ya masetlapelo o na le bofokodi bjo mafelelong bo dirago gore a hlabe fase ka lenaka.

4.1.4.3 PHATOSE

Lereo le phatose le fapana le masetlapelo ka gore ga le amanywe le maemo a a phagamego a moanegwa. Baldick (1990 : 163) o re phatose ke:

... the emotionally moving quality or power of a literary work or passage within it, appealing especially to our feelings of sorrow, pity, and compassionate sympathy.

Baldick o bolela ka ga kwelobohloko ya babadi ka baka la tiragalo ya go kweša bohloko.

Ga go bolelwe ka ga maemo a a phagamego a moanegwa goba bofokodi bja gagwe, bjalo ka ge go bonwe ge go hlalošwa sengwalo sa masetlapelo.

Groenewald (1993 : 60) o fapantšha mareo a mabedi, e lego sengwalo sa phatose le sa masetlapelo ka go re:

Phapano gare ga ya masetlapelo le ya phatose e lebane le ditaba tše pedi:

Ya masetlapelo e bolela ka ga moanegwa wa maemo; ya phatose gantši e na le moanegwa yo e lego motho wa maemo a mehleng. Ya masetlapelo e bolela ka ga moanegwa yo a nago le bofokodi; ya phatose e hlaloša bophelo bja motho yo a se nago le bofokodi. Ge di ka hlokomedišišwa gabotse re tlo bona gore masetlapelo a ya masetlapelo a fapana le ya phatose. Ya masetlapelo e laetša bofokodi bja motho; ya phatose e nepiša bophelo, go tlabega le go gakanega.

Mongwadi wa Moisimane, William Shakespeare, o tumile ka ditiragatšo tša masetlapelo bjalo ka *Macbeth* (1951) le *Hamlet* (1930). Tiragatšo ya (E.K.K.) Matlala, e lego *Tšhukudu* (1941) le padinyana ya Rammala, *Lukas Motšheletšhele* (1963) ke mehlala ye mebotse ya dipuku tša masetlapelo. Bontši bja dikanegelokopana tšeo go thwego ke tša masetlapelo, nnete gona ke tša phatose. Mehlala ya dikanegelokopana tšeo ke *Basadi ga ba hlokwe* ya Dolamo (1960) le *Lehutšo le kaka legonono* ya Motuku (1960). Kanegelokopana ya *Ba epa lapa mong a robetše* ya Tlooke (1989) ke mohlala wa ya masetlapelo.

4.1.5 KANEGELOKOPANATSHEGIŠO

Da Silva (1991: 242) o hlaloša lereo le tshegišo ka go re ke:

The ability to express or perceive what is comical. A category of literary composition designed to induce amusement or excite merriment.

Tlhalošong ye Da Silva o nepiša tshegišo ka go e lebanya le go kgona go lemoga seo se segišago goba go hlola lesego. Gape, tshegišo e lebane le lethabo le legolo (tlhalalo) leo le hlakanego le tlabego. Holman (1972: 259) le yena o tliša ntlha ye ka gore mošomo wa yona ke:

... the evoking of some kind of laughter.

Holman o gatelela gore tshegišo ke mothopo wa lesego.

Taba ye e swanetšego go lemogwa ke gore ga se se sengwe le se sengwe seo se ka dirago gore batho ba sege. Go fa mohlala, dikwero ga se tshegišo. Se se bontšha gore tshegišo e swanetše go ba le nnete gore batho ba sege. Ke ka baka leo Da Silva gona mo letlakaleng la makgolopedimasomennepedi a hlalošago lesego go re ke:

...a co-ordinated contraction (accompanied by altered breathing) of fifteen facial muscles.

Seo se gatelelwago ke gore lesego le ama motho ka moka.

Taba ye e phurologa gabotse ge Da Silva (1991: 243) a hlaloša mohola wa lesego leo ka gobane o re:

Laughing is beneficial because it provides relief from tension (= psychological stress), from the sorrows of life, and a release of depressed emotions.

Mantšu a a tiiša gore lesego le bohlokwa ka gore le imolla motho matshwenyegong a magolo a maikutlo. Da Silva (1991: 243) o tšwela pele ka go re metlae (tshegišo) e bohlokwa bophelong le dingwalong ka gore e dira gore batho ba be le tebelelo ya mohuta wo mongwe mabapi le ditumelo le boitshwaro bja batho bao ditiro tša bona di feteletšwago. Maatla ao a metlae a hlalošwa ka bokgwari gona moo letlakaleng leo ge go thwe:

It may do this by showing the occasional folly of our own behaviour or the incongruity of the actions of others; people may laugh at any human defect: anger, envy, greed, hatred, hypocrisy, impatience, pettiness, pompousness, selfish, sloth, verbosity.

Mo go gatelelwa gore metlae e ka hlola lesego ka go utolla mafokodi a batho goba ditiragalo tša bona tše di sa nyalelanego, go swana le ditiro tša Ramaobane kanegelongkopana ya *Ditsotsi tšona di sa robetše*, ya Ngoepe (1980).

Bjale go fihlilwe maemong a mabotse a go hlaloša seo kanegelokopanatshegišo e lego sona.

Eupša pele go tlo rungwa ka go tsofola mantšu a mafelelo a Da Silva (1991:243) ge a re:

In humor, there is often an element of surprise, the ending is unexpected. There is a sudden departure from the usual.

Mantšu a a sa gatelela gore tshegišo e sepelelana le go makala. Dikgopolo tše di hlalošitšwego ka mo godimo di laetša gore kanegelokopanatshegišo ke sengwalo sa metlae seo mmadi a rego ge a se bala a bipelwa ka lesego leo le hlolwago ke boitshwaro bja baanegwa; eupša mafelelong a sengwalo seo a lemoga taba ye mpsha , ya mo tlogela kgakanegong.

Bangwadi ba dingwalo tša mafase ba ba tumilego, ba ba ngwadilego ka mohuta wo wa dingwalo go akaretšwa Shakespeare (*Comedy of errors*: 1901) le Boccaccio (*Decameron*:1930). Mo Sepeding mehlala ya kanegelokopanatshegišo ke *Ditsotsi tšona di sa robotše* (1980) ya Ngoepe le *O tšhabe mosadi* (1970) ya Maditsi. Dingwalo tša mohuta wo ga se tše dintši mo Sepeding. Lebaka ke gore bangwadi ga ba tsebe gore tshegišo ke eng. Dikanegelokopana tša Ramaila tše pedi, e lego *Tšhelete ya Sepoko le Moruti ke moruti kae le kae* (1951), di sentšwe ka go rungwa ka thuto. E be e ka ba mehlala ye mebotse ya kanegelokopana tša tshegišo.

4.1.6 KANEGELOKOPANA YA SAEKHOLOTŠI

Groenewald (1993: 44) o hlaloša kgopolo ya saekholotši ka go re:

E šomišwa mo dingwalong ge mongwadi a hlaloša ka mo moanegwa a gopolago, a huduegago ka gona.

Tlhalošo ya Groenewald e lebanya lereo le le monagano wa motho, ke gore ka mo a tšee gago ka gona mabakeng ao a ikhwetšago a le go ona. Polelo yeo ya Groenewald e tššetšwa ke Beckson le ba bangwe (1989: 220) ka gobane ba re kanegelo ya saekholotši ke:

A novel which is concerned primarily with the mental and emotional lives of its characters rather than the external events of its plot.

Taba ye e swanetšego go lemogwa ke gore lereo le saekholotši ga se gore ka mehla le dirišwe ka go nepiša bolwetši, bjaka motho wa go hlakana hlogo goba motho yo a sa kgonego go inaganela. Le dirišwa mabapi le motho wa kgopolo ye e feleletšego, yo a nago le boikarabelo bja tšeo a di dirago goba a di naganago; eupša yo a huduegago. Mongwadi o nepiša ona maikutlo ao a khuduego. Ke ka baka leo Groenewald (1993: 45) a rego:

Taba ye bohlokwa ke gore saekholotši ga e lebane le tlhalošo ya moanegwa wa legafa; e hlaloša maikutlo, kgopolo le khuduego (“feelings and processes”) ya moanegwa, le ge e sa le motho yo a hlaologanyago ditaba ka tshwanelo le tlwaelo.

Dikanegelo tša saekholotši di a hlokgala lelemeng la Sepedi. Mehlala ye e lego gona ke dikanegelokopana tša *Go tseba Mang?* (1980) ya Ramokgopa le *Rakgolo Selepe* (1980) ya Bopape. Le ge padi ya *Tšeang Malebiša* (1988) ya Monakhisi e se kanegelo ya saekholotši, mongwadi o dirišitše saekholotši seo bjalo ka thekniki go utolla dimelo tša baanegwa.

4.1.7 KANEGELOKOPANA YA SETŠO

Dikanegelo tša setšo di hlaloša bophelo bja bogologolo. Bophelo bjoo ke bja go se fetoge, le baanegwa ba bjalo ka gore ke makgoba a bjona bophelo bjoo. Bjona bo bonala ge mongwadi a bolela ka ditumelo le ditlwaelo tša segologolo bjalo ka bongaka, bogoši le dikoma. Bogologolo ke bjo bohlokwa sengwalong ka gore ke bjona bjoo bo hlolago le go godiša maatlakgogedi. Groenewald (1993:39) o thekga ntlha ye ka go re:

Bogologolo bo na le modiro wa go lekana le wa moanegwathwadi, bo tšwetša moko wa ditaba pele.

Go fa mohlala, mo pading ya *Tladi wa Dikgati* (1958), bogologolo bo thulana le kgopolo ya gore moratho a ye komeng ka nako e tee le mogolwagwe. Ke ka baka leo Tladi a ganetšwago go ya komeng le mogolwagwe, Monyane. Go bonala eke setšo se laola thulano le maatlakgogedi a dikanegelo. Dingwalong tša Sepedi go na le dikanegelokopana tše ntši tše di hlalošago bophelo bja bogologolo, bjalo ka *Pheko ya pula* (1985) ya Maditsi le dikanegelokopana tša *Taukobong* (1951) tša Ramaila.

4.1.8 KANEGELOKOPANAKGEGEO

Fowler (1973:128) o hlaloša kgegeo ka go re:

Irony is a mode of discourse for conveying meanings different from and usually opposite to the professed or ostensible one.

Mantšu a a hlaloša kgegeo gore ke polelo ye e lebanego le kganetšo ya seo se bolelwago. Tlhalošo ye e tlišwa ke Yelland (1983:93) ka gore o re kgegeo ke:

Conflict between reality and appearance.

Polelo ye e tliša gore kgegeo e fapantšha therešo le seo e sego therešo ya se se nepišwago. Ge dikgopolo tša borateori ba di tsinkelwa, go ka thwe kgegeo ke mokgwa wo ka wona mongwadi a fago tlhalošo ye e thulanago le maemo a therešo a ditaba. Kgegeo e hlaloša mafokodi a motho ntle le go a lebanya thwii.

Ka go hlokomedišiša ditlhalošo tša kgegeo tše di filwego ke borateori bao, go ka rungwa ka go hlaloša seo kanegelokopanakegeo e lego sona. Go tlo dirišwa mantšu a Groenewald (1993:48) ka ge a nepiša tlhalošo ya lereo leo. O re:

Mongwadi wa dipadikgegeo o gegea batho ka go hlaloša bofokodi bja bona (e lego rena), bjo e lego boikgogomošo, megabaru, boikgodišo, bjalobjalo. O gegea ka go re segiša, ga a sole ka go nyatša.

Polelo yeo e hlaloša gore kanegelokopanakegeo ke sengwalo seo mo go sona mongwadi a gegeago baanegwa ka go utolla mafokodi a semelo sa bona, ka mokgwa wa tlhompho.

Malemeng a Babašweu kanegelokgegeo ke sengwalo sa kgale. Dipadikgegeo tša mafase tše di tumilego ke tša go swana le *Don Quijote*(1952) ya Cervantes le *Gulliver's Travels* (1966) ya Swift. Mo lelemeng la Sepedi dipadi tša Matsepe bjalo ka *Megokgo ya bjoko* (1969) le *Kgorong ya Mošate* (1962) ke mehlala ye e kgotsofatšago ya padikgegeo.

Ka lehlakoreng la dikanegelokopana go gopolwa dikanegelokopana tša Nkadimeng tša *Mmantšhaotlogele* (1985) le tša Mpepele, e lego *Medupi ya Megokgo* (1985).

4.1.9 KAKARETŠO

Dikanegelokopana tša mathomo tša Sepedi ke tša thuto. Le ge go tšweletše dikanegelokopana tše e kego ke tša mehuta ye mengwe, e sa no ba tša thuto ka gore thuto ke seo se nepišwago. Dikanegelokopana tša tshegišo, botseka, saekholotši le kgegeo ga se tša ata polelong ya Sepedi. Ga go mehlala ye e kgotsofatšago ya kanegelokopana ya lerato ka gore lerato le dirišwa fela go tšweletša dintlha tše dingwe bophelong bja batho, e sego go bontšha kgabo ya lerato.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA THUTO: 1

5.1.1 MATSENO

Kgaolong ye go yo ahlaahlwa diteng tša dikanegelokopana tša thuto. Diteng tšeo di nepiša thuto ka gore babadi ba lemošwa mafokodi le diphošo tša bona ge ba dutše ba phela. Mongwadi o phetha ka go katela babadi thuto ka dinkong gore ba boele sethong.

5.1.2 DITENG

Diteng di yo lebanywa le dipolitiki, setšo, Bokriste le sebjalebjae.

5.1.2.1 DIPOLITIKI

Ramaila ke mongwadi wa mogopolo wo o tseneletšego. Dikanegelokopana tša gagwe di na le nepo ka gore di leka go bopa setšhaba se tee seo se tlemaganego. Ka lebaka leo o ngwala ka dipolitiki.

The Pocket Oxford Dictionary of Current English (1984: 569) e hlaloša dipolitiki gore ke:

Science and art of government; political affairs or life;
political principles or practice.

Mantšu a a hlaloša kgopolo ye dipolitiki ka go e amanya le pušo. Seo se swanetšego go lemogwa ke gore dipolitiki ga se di lebane le go buša goba go bušwa fela.

Maemo a a itšeng a ditaba, e ka ba lephelo la batho goba peakanyo ya ekonomi ya naga, e ka amana le dipolitiki. Ka gona, ge go bolelwa ka sengwalo sa dipolitiki go šupša seo se katanago le dintlha tše bohlokwa tša ditaba tša dipolitiki, e ka ba ka mo batho ba bušwago, ka mo batho ba phedišanago ka gona le peakanyo ya ekonomi ya naga.

Holman (1960 : 409) o thekga tlhalošo ye, eupša o gatelela gore tšona dipolitiki tšeo e be tabakgolo ye e nepišwago mo sengwalong seo ka gore o re sengwalo sa dipolitiki ke:

A novel which deals directly with significant aspects of political life and in which those aspects are essential ingredients of the work and not merely background material or secondary concerns.

Ge dikanegelokopana tša Ramaila di lekodišišwa, go lemogwa gore dipolitiki tša gagwe di fapana le tša bangwadi ba ba mo latetšego ka gore yena o leka go phaolla batho. O ba gapeletša go tšea ka tsela yeo a bonago e lokile, ba tlogele ye mpe. Ka go realo, dipolitiki tša gagwe ke tlhohleletšo (“propaganda”) eupša e sego ya go huetša batho go lwantšha pušo ya naga goba motho. Ke ya go ba gapeletša gore ba eme ka maoto go bjala moya wa tlemagano, tirišano le tlhomphano. Ke ka baka leo Yelland (1983 :146) a hlalošago dingwalotlhohleletšo (“propaganda literature”) gore ke:

That type of literature the object of which is to subvert the views of the reader and inculcate the views of the writer.

Polelo yeo ya Yelland e bolela gore sengwalongtlhohletšo e lego lentšu la mongwadi, ke makgaolakgang go rarolla bothata. Taba ye e thekgwa ke Holman (1960 : 419) ge a re sengwalotlhohleletšo ke:

A novel dealing with a special social, political, economic, or moral issue or problem and strongly advocating a doctrinaire solution.

Babašweu le Babaso ba reng ba sa hlatlolane

Go bona ka mo kgopolo ye ya dipolitiki e dirišwago ka gona, go tlo hlokomedišišwa kanegelokopana ya *Babašweu le Babaso ba reng ba sa hlatlolane* (1951).

Mošemane wa legwaragwara (wa Mothomoso) o hlothola sekhwama sa mootledi (wa Lekgowa) wa pese, seo se tletšego tšhelete, banamedi ba tomotše mahlo. Ka ponyo ya leihlo, tsotsi ya rarelararela ka batho, ya tsena bjangbotala. Lekgowa leo le rile ka re: “Thibang! Mo swareng”, batho ba ba sepelago ba mo hlokomologa, ba no fela ba sepela. Ba bangwe eke ba tlala tsela ka boomo, go mo šitiša go kitima.

Mootledi yoo ge a fihla koloing, dikudumela e be eke o be a nelwa ke pula ya matlakadibe, a lapile, a hemelana bjalo ka mpša yeo e šiilwego ke phuti. Ge a tsena ka moo a hubaditše mahlo ka pefelo, banamedi ba be ba iketlile. Ge a botšiša gore mošemane yo ke mang, ba kgokologa ka disego, ebile go kwala le le rego: “O go laile”.

Mo kanegelongkopana ye Ramaila o bolela ka ga setšhaba se tee. O bona batho ba Afrika-Borwa e le setšhaba se tee se segolo. O diriša meela ye mebedi, e lego Babašweu le Babaso, go bopa setšhaba seo.

Banamedi ba pese le tsotsi yeo ba emetše Babaso mola mootledi a emetše Babašweu. Ramaila o bona thulana gare ga dihlopha tšeo, bjale o a di tlemaganya ka gore o re ke selo se tee, e lego batho. Ga a bolele ka ditšhaba tša go fapana. Kgethologanyo ke yona ye e dirago gore tsotsi yeo e atlege morerong wa yona wa bonokwane.

Ka baka la mmala, Basotho ga ba thuše Lekgowa leo le ge le hlaba mokgoši wa tlhakodišo. Mongwadi o thuntšha meši ya pefelo ka dinko ge a gatelela gore kgethologano e fedišwe. O hlaba mokgoši gore go be le tlemaganyo, tirišano le tlhompho gare ga Babaso le Babašweu ka gore ka moka ga bona ke batho. Ke ka baka leo a rego:

Re hlologelwa gore batho ka moka ba sokologe mo tabeng ye. Ge go bonwa motho yo mošweu goba yo moso a phošetšwa goba a rumulwa, o swanetše go thušwa.

Taba ya gore Ramaila ke lenaba la kgethologano le ditlaišano, e thekgwa ke Makwela (1977 : 107) ge a re:

Not for a moment would Ramaila ever approve of the ill-treatment of a black man by another, not for a moment would he ever approve of the ill-treatment of a black man by a White man, and not for a moment would he ever applaud the ill-treatment of a White man by a black man.

Ditaba tše di laetša gore dipolitiki tša Ramaila ke tša go hlohlelatša tlemagano le tirišano gare ga ditšhaba tša Babašweu le tša Babaso le gare ga merafe ya Babaso ka boyona.

5.1.2.2 SETŠO

Ramaila o phetše mafaseng a mabedi, e lego (a) la setšo le (b) la sebjalebjae. Tsebo ya gagwe ya maphelo ao e nabile. Ka baka la thuto (ge e le morutiši) le Sekriste (ge e le moruti), o sekametše kudu bophelong bja sebjalebjae. Le ge go le bjalo, mo le mola mebala ya setšo e sa bonala dingwalong tša gagwe.

Kgopolo ya setšo e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bobedi. *New Encyclopedia Britannica*(1974 : 784) e tlaleletša ka go re:

Culture thus defined, consists of language, ideas, beliefs, customs, taboos, codes, institutions, tools, techniques, work of art, rituals, ceremonies and other related components.

Mantšu a a tiiša gore setšo se lebane le ka mo batho ba phelago ka gona go ya ka mokgwa wa bophelo bja borakgolokhukhu.

Setšo seo Ramaila a ngwalago ka sona se bonala ge a bolela ka ga ditlwaelo, ditumelo le bongaka. Le ge a ngwala ka setšo, o a se nyatša. Mongwadi o nyatša dingaka tša dikgagara. Ga di na mohola. Ga di dumele goba go amogela gore di palelwa ke go phekola goba go rarolla bothata. Serudu (1987: 467) le yena ge a bolela ka ga dingwalo tša Matsepe, o tiiša ntlha ye ge a re:

A close examination of Matsepe's views concerning medicine men and witchcraft shows that he had no regard for them.

Polelo ye e gatelela go nyatšwa ga dingaka. Go kgonthišiša taba ye, go tlo lekodišišwa kanegelokopana ya *Ba laotše kobo ya morwediagwe* (1951).

Kgarebe tsoko ya Mošwešwe, e ile ya reka jase ye e bilego e nametšwe ke letlalo la phoofotšwana, leo le dirilwego bjalo ka ge eke sebatana seo se a phela. Ka letšatši le lengwe, mmagoSalome ge a bula lepokisi la diaparo tša morwedi, a itiwa ke letswalo ge a hwetša phoofotšwana tsoko ya mahlwana a mahubedu, e patlame godimo ga dikobo tša mogolwagoSalome.

Tiragalo ye e tšweletša ntlha ye nngwe ye bohlokwa. Yona e mabapi le boloi. Babaso ba na le tumelo ya gore ge motho a welwa ke madimabe, ke ditiro tša batho. Ke ka baka leo mosadi yo a biditšego ngaka gore e mmošše gore phoofotšwana yeo ke eng, e tlile bjang. Ge go lekodišišwa poledišano gare ga matwetwe yoo le mokgekolo morago ga go tšholla ditaola le go di reta, bophelephethe bja ngaka ya dikgagara bo šala nyanyeng. E re:

O kile wa omana le mang? Mosadi a bolela ge a kile a omana le Radipudi... Ngaka ya re o a rereša, le nna mo ditaoleng tša ka ke bona yona phapano ye ya lena, ke kotsi ye kgolo ye e go lebantšego. Radipudi o rata go go bolaya.

Ngaka ya dikgagara ge e phekola e diriša bohlale, leleme le boreledi le go tšhošetša. E gama motho diganong ka go mo latswa ka leleme. Tše dingwe di sepela di olela maaka mabapi le phedišano gare ga batho, ka moso tša diriša ona mabarebare ao ge di phekola. Ka go tšhošetša, motho o napile o ba bosobelong bja motsoko bja ngaka yeo. Seo ke sona se se diregalelago MmagoSalome. Ngaka, ditaola ga di e bontšhe selo.

Ramaila o goboša le go gegea dingaka tša setšo. Go dirišwa Salome go gegea dingaka tše. Ge ngaka le mokgekolo ba sa khunamile fase, morwedi wa mokgekolo o a goroga. Ge a botšwa gore baloi ba rometše thuri ka gabo, o hwa ka disego, gomme a fetola ka go re:

“Ga se thuri selo sela. Ke lepetu la jase ya Ousi ...”

(Letl. 12).

Seo se gatelelwago mo ke boradia bja dingaka tša segagešo, e sego bohlokwa bja tšona. Mmadi ga a bontšhwe mosadi yo a le tlalelong a bile a kgopela tšhireletšo. Ka gona, mongwadi o lemoša batho gore ba itlhokomele go dingaka tše di tlogo go bona ka boleta, e le diphiri tše di gagolago. Ka baka la boradia, di puputla mehlape ya dikgomo le dipudi, mekotla e tletše lekgwara la tšhelete. Le ge boradia bja ngaka bo tšwetše ntle, mmagoSalome yena o lobile.

Mohlala wo mongwe wo go tlogo bolelwa ka wona o tšwa kanegelongkopana ya *Foko la mohu ga le tshelwe* (1953). Yona e theilwe godimo ga tumelo ya setšo go badimo.

Bophelo bja Babaso bo farafarilwe ke ditumelo tša badimo. Go ya ka tumelo ye go thwe bahu ba na le kgokagano le lefase leno la batho ba ba phelago. Bona badimo bao ba a ja, ba a bolela, ba a laela. Ba swanetše go rapeletšwa, ba lobje ka gore ge ba ka befelwa, batho ba tlo welwa ke madimabe.

Ke bona ba ba lebeletšego makgopo ao a dirwago ke batho mono lefaseng.

Ke ka baka leo Parrinder (1962 : 24) a rego:

All Africans believe in the ancestors, as ever-living
and watchful.

Kanegelokopana ye e dikologa godimo ga kgopolo ya gore taelo ye e tlogetšwego ke mohu, e swanetše go phethwa. Yo a lekago go thulana le yona, o ikgogelela magala hlogong. Taba ye e tlišwa ke lehu la monna yo a bitšwago Komanyana. Pele a kgaoga o laela mosadi gore a yo bolokwa gae, e sego Nancefield (Soweto).

Pheletšo ya kanegelokopana ye ke lehu la masetlapelo. BarwarragoKomanyana ba lekile go rwalela mohu gae, eupša ba se atlege. Le ge mosadi a lekile go ratharatha, selo sa gagwe se wetše mobung wa lekgwara. Koloji ye e rwelego mohu e ile ya kgokologa, gomme ya bolaya yo mongwe wa barwarragoKomanyana. Ba boetše morago go tšea koloji ye nngwe. Ba lekile gape, fela koloji ya boeletša makatika ale a pele, ya feta ka hlogo ya yo mongwe gape.

Re tlo ruma phatišišo ye ka gore Ramaila o bontšha gore maatla a badimo ga a lekantšhwe le selo. Ke ba bašoro go batho bao ba sa agelego lentšu la bona lešaka. Eupša maatla ao mongwadi o bona e le a go senya ka gore dikanegelokopana ka moka tše di hwetšwago mo pukung ye ya *Taukobong* ntle le e tee, di felela ka lehu. Ramaila o bolela ka ga setšo seo se hlolelago batho mathata. Ka baka la dingaka batho ba lahlegelwa ke dithoto tša bona. Badimo ga ba na kwelobohloko go batho bao ba sa ba hlomphego. Ka gona, setšo ga se na mohola go Ramaila ntle le go tlišetša batho ditlaišego.

5.1.2.3 BOKRISTE

Go ya ka *Encyclopedia Americana* (1981, Vol.6.647), Bokriste ke:

The religion instituted in Palestine in the person and works of Jesus Christ.

Mantšu a a tiiša gore motheo wa Bokriste ke Jesu Kriste.

Bokriste ga se bodumedi bo nnoši, eupša ke karolo ye nngwe ya bodumedi. Se se laetša gore go na le mehuta ye mengwe ya bodumedi bjalo ka tumelo ya Islamo le tumelo ya Seafrika. Ge a fapantšha Bokriste go tumelo ya Seafrika, Serudu (1987:462) o re:

Just as the Christians believe that to communicate with God we must go through our Lord Jesus Christ, Matsepe believed that the traditionalists can communicate with God through the gods.

Polelo ye e gatelela gore badimo ke batseta ba Modimo mola Jesu Kriste e le motlemaganyi gare ga Modimo le batho.

Dikanegelongkopana tša Ramaila Bokriste bo kgatha tema ye bohlokwa. O bo diriša go bolaya ditlwaelo le ditumelo tša Seafrika. Go tiiša polelo ye go tlo lekodišišwa kanegelokopana ya *Tshokologo ya Joel* (1951).

Joel, lesogana la segaeng, o thwalwa ke moruti wa Lekgowa, e lego Morena Detrik, wa kereke ya Lutere. Lesogana le ke Mosotho yo motala ka gore le sa kgomaretše setšo seo le godišitšwego ka sona.

Molaleng wa gagwe go dula go lekeletše dipheko tše pedi tša matlalwana a dikgogo. Go khwamotšwe maoto a kgogo e le tala, a ntšhwa ka dirope gore e be mekotla ye mebotsana.

Gona ka moo go tšhetšwe dihlare. Se sengwe ke sa go thibela tladi, mola se sengwe e le sa meleko le dikotsi. Ka tšona dipheko tšeo, Joel o a gola a ba a ya komeng.

Moruti yoo ge a thwala motho, taba ya pele ke go mo sokolla, ge e se Mokriste. Ke ka mo Joel a apewago ka pitša ya Sekriste ebile o šetše a tseba molao wa pele wo o rego:

“Ke nna Morena Modimo wa gago, o se ke wa ba le medimo e šele”. (Letl. 85).

Ramaila o thulanya Bokriste le setšo ka gore Joel le ge a sokologile, o sa fela a šomiša dipheko ka sephiring. Ka tšona o raka dinoga tše di mo tšhošago. Ge moruti a lemoga seo o mo gopotša medimo ya maitirelo ye e lego kgahlanong le Bokriste. Mantšu a moruti a dira gore Joel a apole dipheko tšeo, a be a kolobetšwe. Go tlaleletša moo, o ya seminareng sa Botšhabelo go hlahlwa gore e be moebangedi.

Kanegelongkopana ye mongwadi o bontšha gore setšo ga se na maatla ge se lebane le Bokriste. O diriša bjona Bokriste bjoo go se goboša. Šo Joel, yo a belegetšwego ka gare ga setšo a ba a godišwa ka sona, ke modiši wa phuthego ya Middelburg. Go tiiša gore Bokriste bo na le maatla, Ramaila o ruma kanegelokopana ye ka go re:

Batho ba phuthego ya Middelburg, ge ba sepela mo tikologong ya kereke, le bjale ba sa gata godimo ga

lebitlana la dipheko tša Joel. Yena lehono ke kokwana ye e tiilego ya diphuthego tša Mapulaneng.

O godišitšwe ka kgaugelo ya Modimo, mme o kgona mediro ye ka gobane bjale o lemogile go se hole selo ga dipheko, le therešo ya molao wa pele. (Letl. 96).

Ditaba tše di ka akaretšwa ka gore Ramaila o bona Bokriste bo ena le maatla ao a sa kakwego le selo. Bo kgona go pšhatlagantšha ditumelo le ditlwaelo tša segagešo, gwa šala go foka moya wa borapedi bja mmakgonthe.

5.1.2.4 SEBJALEBJALE

Sebjalebja seo Ramaila a se swantšhago dikanegelongkopana tša gagwe, se bonala ge a laodiša makatika a bafsa, kudu ditoropong. Bofsa ke boitshwaro bjo bo bonalago ge motho a sa le leetong la go ba motho yo a ipheditšego. Ke nako ye mofsa a lekago se le sela ka gore o ithuta bophelo, o ineela bophelong bjoo, bja mo kgehlemanya le go bapala diketo ka yena. O tsenya ba bangwe le go itsenya mathateng. Se sengwe le se sengwe seo a se dirago o bona e le tshwanelo, e le nako ya sona. Lona lebakeng le, ga a tshwenywe ke taba ya gore nako ga se ya mo emela, e a sepela. O bona nako ye e le ye ntši. Mofsa yoo ga a gopole ge yena a ka dira phošo ka molomo goba ka ditiro. Ka lebaka leo ga a dumele go eletšwa. Mo a lebilego gona o lebile. Ge thaba e le tseleng ya gagwe, e swanetše go mo šutelela. Gantši o lemoga kotsi a šetše a wetše bodibeng bja mathata.

Kanegelongkopana ya *Swarang mong wa kuane ye* (1951) babadi ba thaletšwe seswantšho sa mmakgonthe sa bophelo bja dikwefa malokheišeneng. Makatika le mathaithai a motho a adilwe ka botlalo.

Temaneng ya mathomo mmadi o hlakana le magwaragwara ntlong tsoko, motseng wa Alexandra. Ga ba šome, ba phela ka mekgwa ye e sa hlathwego. Ke ditsotsi tše di phethagetšego. Mantšiboeng a ba kgobokane go tlo dumediša bagwera ba bona ba ba tšwago go fetša dikgwedi tše di selego kgolegong.

Gona mo temaneng yeo mmadi o longwa tsebe mabapi le bophelo bja mathaka malokheišeneng. Ba phela ka go buna mo ba sa bjalago. Bohlakodi ke sejo sa bona sa ka mehla. Go bolaya matswalo gore ba kgone go phetha mediro ya bona ya go garola matswalo, ba phela ka lebake le mabjala a bogale.

Dikwefa tšeo tša makheišeneng di diriša polelo ye e tsebjago le go kwešišwa ke tšona fela. Polelo yeo e bopša ka go hlakahlakanya maleme. Polelo yeo e bitšwa Setsotsi. Mabapi le mmolelwana woo wa Setsotsi, Ramaila o re:

Mmolelo wa setsotsi o ya ka mekgwa e meraro.
Mogongwe o ya ka mokgwa wa Sekgowa, eupša yo e
sego tsotsi a ka se kwe. Mogongwe gape o ya ka
mokgwa wa Sezulu, eupša le gona o kwa ke bona fela.
O bile o ya le ka mokgwa wa Sesotho. (Letl. 95).

Ge Kgake (lesogana la tsotsi) a bolela le bagwera ba gagwe a re monna wa lephodisa a ba “nyadiša”, o šupa gore a ba tlemaganya bobedi ka ditšhipi. Ge a re semangmang o ile a “nkepa” o ra gore o ile a mmololla maphodiseng. Letlakaleng la masomesenyanelhano mathaka ao ge a boledišana a re “tswalegile”, ba šupa gore ba feletšwe ke tšhelete, gomme ba nyaka yo a ka ba “bulago”. Mo ba ra yo a ka ba fago tšhelete. Ge ba re monna yo o a “nkena” ba šupa gore o a ntseba.

Magwaragwara a a diriša polelo ya Setsotsi gore a se kwewe le go lemogwa. Ka tsela yeo go ba bonolo go hula batho.

Bomenemene bo kgamile batho ka megolo malokheišeneng, ba phela ka bjona. Ga bo tsebe gore motho ke wa geno. Motho o hulwa phahlo ya gagwe ke wa gabo. Se segolo ke gore mpa e dule e tletše. Gore e tlatšwa ka mokgwa wa go loka goba wo mobe, ga go bohlokwa. Ngwana o kgona go rapela motswadi dira gore di mo ntšhe kotsi. Go tiiša kgonthe ya taba ye, mmadi o bontšhwa Dani a botša dikwefa tšeo di dulago di kgalegile madi bjalo ka yena, gore di ka hwetša tšhelete ka go hula tatagwe. (Tiragalo ye e yo hlalošwa ka botlalo ka fase ga thulaganyo).

Seo se utollwago mo ke gore sebjalebja seo Ramaila a se adilego, ke sa lenyatšo le go hloka tlhompho. Ke sa go hula, le go hlola dipolayano. Ga se na lešoko godimo ga batho.

5.1.3 KAKARETŠO

Ge go rungwa go ka thwe Ramaila ke motho wa leago le mohlolakhutšo bathong. Ga a rate go bona batho ba kgotlana ka menwana ka mahlong. Le ge ka mabaka a mangwe a laodiša ditiragalo tša go garola matswalo, di šomišwa go phošolla bophelo bja batho. Ka tsela yeo, ditaba tšeo a hlamulago ka tšona tša dipolitiki, sebjalebja, setšo le Bokriste, di lebane le thuto.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA THUTO: 2

6.1.1 MATSENO

Diteng tša dikanegelokopana tša thuto di lekotšwe. Mo kgaolong ye go tlo lekodišišwa ka mo diteng tšeo di rulaganywago ka gona. Tlhalošo ye e tlo lebane le dintlha tše di latelago: (a) tlhakahlakanyo ya ditiragalo, (b) thulano, (c) ka mo dikanegelokopana di thongwago le go rungwa ka gona le (d) tshwantšho ya baanegwa.

6.1.2 THULAGANYO

Ge re nyaka go kwešiša thulaganyo ya dikanegelokopana tša Ramaila go swanetše go tsebja dithekniki tše a di dirišago. Pele go tlo hlalošwa lereo le thekniki ge le lebane le thulaganyo.

Ge go bolelwa ka ga thekniki go šupša tsela yeo mongwadi a rulaganyago sengwalo sa gagwe ka yona. Mantšu a a tiišwa ke Groenewald (1993: 17) ge a re:

Thekniki ke mkgwa wo ka wona mongwadi a tšweletšago moko wa ditaba.

Groenewald o tšwela pele go hlaloša mohola wa thekniki yeo ka go re:

Thekniki e na le mediro ye mebedi. E gatelala, e godiša, e tliša kgopolo ye e itšego.

E lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba. Ka tsela yeo mongwadi o bapetša dithekniki.

Ke ka baka leo yena Groenewald mo letlakaleng la bone a rego:

Thulaganyo ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona, ge ye nngwe le ye nngwe e lebane le moko wa ditaba.

Dithekniki tšeo Ramaila a di dirišago ge a rulaganya ditaba, di tlo lemogwa ge go hlalošwa dintlha tše di latelago tša thulaganyo:

- Thakahlakano ya ditiragalo
- Thulano
- Ka mo dikanegelokopana di thongwago ka gona
- Go rungwa ga dikanegelokopana
- Tshwantšho ya baanegwa

Bjale go tlo lekodišišwa ka mo dithekniki tšeo di dirišitšwego ka gona.

6.1.2.1 TLHAKAHIKANO YA DITIRALO

Ge go tsinkelwa dikanegelokopana tša Ramaila go tlo lemogwa gore thekniki ye e bohlokwa ge a rulaganya ditaba. Yona thekniki yeo e ile ya latelwa ke O.K Matsepe, yo mongwe wa dithwadi tša bangwadi ba ba ilego ba tšwelela ka morago. Mokgwa wo wa go rulaganya ditaba o lemogwa ka dintlha tše di latelago:

- Go tliša ditaba tše o ka rego ga di amane le ditiragalo tša kanegelo.

- Go diriša dikanegelo tše pedi ka gare ga kanegelo e tee.

(a) Go hlakahlakanya ditaba

Tlhakahlakanyo yeo e bohlokwa ka gore ka yona peakanyo ya ditiragalo tšeo e a fetogafetoga. Phetogo yeo e hlola phego le ngangego; dikokwane tšeo go ya ka Serudu (1989:159) di dirago gore sengwalo se kgahliše. Mongwadi o hlakahlakanya ditiragalo ka boomo. Ka go dira bjalo o hlola phišego mogopolong wa mmadi ka gore o rata go tseba gore ditiragalo di tlo tšea lehlakore lefe ge di eya mafelelong. Phišego yeo e hlola maatlakgogedi a sengwalo seo. Ka go realo mmadi o fetoga motsomi.

Mokgokong (1972: 11) o hlaloša bohlokwa bja thekniki ye ka go e lebanya le ye nngwe ya dipuku tša Matsepe ge a re:

Fela selo se segolo se re se lemogago ke gore mongwadi o hlagiša ditabataba tše dintši tšeo mmadi yo a hlokago tlhokomelo a ka rego ga di amane le morero wo mogolo. Ga go bjalo; ka tšona re bona bogale bja Boditsi ka botlalo; ka tšona bonokwane bja Monoši bo a iponatša. Ditabanatabana tše, ka mantšu a mangwe, di re šupetša bokgabo bja mongwadi.

Tšhelete ya sepoko

Go latela tshekatsheko ya kanegelokopana ye e bitšwago *Tšhelete ya Sepoko* (1951) go bona ka mo Ramaila a šomišitšego thekniki ye ka gona.

Kanegelokopana ye e theilwe godimo ga bofora. Monna tsoko wa mohumi le mogwera wa gagwe wa ngaka, ba loga maano a go ikgobokeletša mahumo. Ba gaša phoko ya gore kaekae go na le tšhelete ye e epetšwego. Batho ka go fapana ba lekile go epolla lehumo leo eupša ba palelwa. Ke mo go tsogilego ngaka tsoko, ya latswa batho ka leleme gore yona e ka ba thuša go ribolla bohwa bjoo. Ngaka e ile ya kgregelwa, fela maitekelo a batho a go epolla lehumo leo, a folotša. Le ge ngaka e ile ya bolaya tšhelete, bomenetša bja yona bo ile bja utologa, moputso ya ba go golofatšwa ke yo mongwe wa baepi bao.

Mo kanegelongkopana ye go na le taba ye e sa lebanego le sererwa se go bolelwago ka sona. Yona ke leeto la morutabana le kgošana ye nngwe, la go ya lewatle. Le ge leeto leo le sa amane le ditaba tša kanegelokopana ye, le bohlokwa. Le dirišitšwe bjalo ka thekniki. Ke lona leo le kgokaganyago mmadi le moanegwa yo a kgathago tema ye bohlokwa mo kanegelong ye, e lego monna wa ngaka.

Moanegwa yo ke lešika le le tlemaganyago dikarolo tše pedi tša kanegelo ye, e lego (a) leeto la morutabana la go ya lewatle, le (b) maitekelo a baepei a go epolla tšhelete ya sepoko. Ditaba tša leeto leo mongwadi ga a di hlaloša ka botlalo ka gore ga se seo se nepišwago mo kanegelongkopana ye.

Bohlokwa bja leeto la go ya lewatle bo ka hlalošwa ka mokgwa wo.

Monna yo a etetšwego lewatle ke morutabana le kgošana, o tšwelela ka dipego tše pedi mo kanegelong ye: (a) e le monna wa mohumi yo botho yo a golofetšego letsogo (o amogela baeng ka lapeng la gagwe); (b) e le monna wa ngaka, wa moradia. (o iphetola sepoko, a tšhošetša baepi ba tšhelete).

Ge go boelwa tiragalong ya baepi ba ba bego ba holofeditšwe ke ngaka tsoko gore e tlo ba thuša go epolla tšhelete, mongwadi o re:

E be e re ge ba thomile go epa, go rotoge sepoko ka kobo ye tšhweu le ka medumo, e re ge se kokomoga , se boela, se bile se dira mehlolo, baepi ba tšhabe. (Letl.7).

Monna yo wa mohumi yo botho, yo a golofetšego letsogo, ke yona ngaka ye e tshepišitšego banna gore e tlo ba thuša go utolla lehumo leo. Bjale semaka sese: Yona ngaka yeo e golofetšego letsogo ke sepoko seo se bego se tšhošetša baepi ba tšhelete. Ka go realo go tšwelela thulano ya dikgopolo tše pedi, ka gore go bolelwa ka ga:

- Monna wa botho yo a amogelago baeng ka lapeng la gagwe ka diatla tše borutho.
- Monna wa moradia yo a iphetolago ngaka, a goka batho gore a ba hule.

Dikgopolo tše di a ganetšana. Le ge go le bjalo tirišo ya tšona e thuša mongwadi go utollela mmadi semelo sa mokgomana yo wa go dula lewatle. Bomenetša bja gagwe bo šala molaleng. Ka mantšu a mangwe, tharagano ye ya ditiragalo e thuša mongwadi go tšweletša moko wa ditaba.

Moloi ga a na mmala

Kanegelokopana ya bobedi ye e tlogo lekodišišwa e bitšwa *Moloi ga a na mmala* (1951). Kanegelokopana ye e theilwe godimo ga ditiragalo tše pedi tša go fapana eupša tše mafelelong di kopanago.

Tiragalo ya mathomo

Theodor Mokwena o hlaselwa ke bahlakodi a le tseleng ya go ya Springs a etšwa Brakpan. Ka morago ga go mo tetela madi teng, ba mo amoga paesekela.

Tiragalo ya bobedi

Yona e lebane le Simson Riba. Mokgomana yo o hlaselwa ke magwaragwara a etšwa Springs a lebile Brakpan. Ka morago ga ntwaga ya kgaphamadi, lesogana la ga Riba le a ba fenyaga, la ba amoga paesekela.

Ge kanegelokopana ye e lekodišišwa, e bopilwe ka dikanegelo tše pedi, e lego:

- Tlhaselo ya Theodor Mokwena ke bahlakodi, ba mo amoga paesekela.
- Tlhaselo ya Riba Simon ke bahlakodi, a ba fenyaga, a ba amoga paesekela.

Dikanegelo tše di a lekana. Ye nngwe le ye nngwe e ikeme ka boyona. Ka gona, go ka se thwe Ramaila o dirišitše kanego ye nyenyane ka gare ga kanegelo ye kgolo bjalo ka ge Matsepe a dirile bjalo mo go *Megokgo ya bjoko*. Kanegelokopana ye e na le thulaganyo ye e raraganego ka gore Ramaila o diritše dikanegelo tše pedi ka gare ga kanegelo e tee go anega ditaba.

Le ge dikanegelo tše e le meela ye mebedi ye e fapanego, di a kopana. Di kopantšhwa ke pašekela. Mongwadi o dirišitše thekniki ya mawelakgahlano go kopanya ditiragalo tše o tše pedi gore e be kanegelokopana e tee. *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (1989:162) e hlaloša mawelakgahlano gore ke:

The condition of coinciding (happening by chance).

Se se gatelelwago ka mantšu a ke gore le ge ditaba di direga ka nako e tee lefelong le tee, ga se ka maikemišetšo a batho bao ba amegago, gore go be bjalo. Ge kwano e le gona gare ga batho bao, gona go ka se bolelwe ka mawelakgahlano. Se se laetša gore ge go bolelwa ka ga mawelakgahlano go šupa ge ditiragalo di diragala ka nako e tee (e ka ba ba lefelong le tee) ntle le peakanyo goba kwano gare ga bao ba amegago.

Stern (1991:105) o bona mawelakgahlano e le thekniki ye bohlokwa dingwalong ka gore o re:

A coincidence can make an intriguing premise.

Stern o fa mohlala wa tirišo ya thekniki ye ka mosadi yo a bego a nyetšwe ke mofofiši wa sefofane.

O kile a re a ile kopanong ya borakgwebo a hlakana le kgarebe, (e se ka maikemišetšo goba peakanyo) e lego Dorcus, yeo a kilego a e goboša kudu sekolong go fihla ge e hudugela sekolong se sengwe.

Stern o lemoša gore thekniki ye e swanetše go dirišwa ka tlhokomelo ye kgolo. Ge mawelakgahlano a dirišwa ka go latelana, goba kgafetšakgafetša, tiragalong e tee, a ama batho bona bale, a senya maikemišetšo a mongwadi. Ke ka baka leo Stern mo letlakaleng la lekgolo le metšo ye mehlano a rego:

It's even more problematic if you resolve the story by another coincidence - the women talk together and realize they're both married to the same man. Your readers have been betrayed.

Mongwadi o hlamile kanegelo yeo babadi ba bego ba ikemišeditše go e amogela ka pelo le moya, eupša a thoma go diriša mathaithai go phetha kanegelo yeo.

Ge thekniki ye e dirišwa ke sekgwari sa mongwadi e thuša go tšwetša pele moko wa ditaba. Mo letlakaleng la lekgolo le metšo ye e selego Stern o tšwela pele ka go re:

But coincidences, deftly handled, are sources of surprise and delights. Writers who want to preserve the magical elements of story telling continue to make use of this tradition with energy and imagination.

Dingwalong mawelakgahlano a na le mešomo ka gore (a) a hlola maatlakgogedi gape (b) a bopa phego.

Ge go tsongwa go hlaloša mawelakgahlano ao mo kanegelongkopana yeo go ka thwe: Theodor Mokwena o re o gobaditšwe ke batho, ba mo amoga paesekela. Ka lehlakoreng le lengwe Simson Riba o re o hlasetšwe ke bahlakodi ba babedi, eupša a ba fenyā, a ba amoga paesekela.

Bjale potšišo še mabapi le mawelakgahlano ao: Naa paesekela ye e amogilwego Theodor Mokwena ke ye e swerwego ke Simson Riba? Ge e ka ba go bjalo gona Theodor Mokwena ke yo mongwe wa baisa bao ba hlasetšego Simson Riba. Se se laetša gore Ramaila o diriša paesekela bjalo ka thekniki go kopanya dikanegelo tšeo tše pedi tše di fapanago. Thekniki ye e na le mehola ye mebedi, e lego:

1. Go lemoša mmadi gore Theodor Mokwena ke yo mongwe wa bahlasedi ba Simson Riba.
2. Go kopanya dikanegelo tšeo tše pedi gore e be kanegelokopana e tee.

Re tlo ruma ka gore tirišo ya thekniki ya tlhakahlakano ya ditiragalo e hlola maatlakgogedi. Mmadi o gapeletša go bala ka tlhonamo go rarolla bothata bjo bo hlolegilego.

6.1.2.2 THULANO

Thulano ke kgakgano ye e bonagalago gare ga baanegwa kanegelongkopana, pading goba tiragatšong. Mongwadi o tliša baanegwa ba ba fapanago ka dikgopolo.

Holman (1960:118) ge a hlaloša lereo le o bolela ka ga mahlakore a mabedi ao a fapanago sengwalong ka gobane o re thulano ke:

The struggle which grows out of the interplay of the two opposing forces in a plot.

Dietrich le ba bangwe (1975:117) le ge ba tlatša Holman, ba tlaleletša ka go re:

A conflict may variously be a physical, normal, psychological, intellectual, or spiritual contest between antagonistic forces between man and society, between man and environment, between man and nature, between man and God or the universe and any of these may be an externalized projection of an inner conflict between man and himself.

Seo se gatelelwago mo ke gore thulano ga se ya ge baanegwa ba pšhatlana ka matswele fela; thulano e ka ba gare ga moanegwa ka boyena.

Thulano ke karolo ye bohlokwa ya kanegelokopana ka gore kanegelokopana e theilwe godimo ga yona. Serudu le ba bangwe (1991:153) ba e bitša mokokotlo wa kanegelokopana. Holman (1960:118) o hlaloša bohlokwa bja thulano ge a re:

It is conflict which provides the elements of interest and suspense in any form of fiction.

Mantšu a a tiiša gore mošomo wo mogolo wa thulano ke go hlola maatlakgogedi.

Ke ka baka leo Marggraff (1994:21) a rego “conflict is a prerequisite for tension”. Stern (1991: 237) o tšwetša kgopolo yeo pele ge a re:

“When tension and immediacy combine, the story begins”.

Bjale go yo lekolwa thulano yeo.

Swarang mong wa kuane ye

Mo kanegelongkopana ya *Swarang mong wa kuane ye* (1951), thulano e gare ga Mokgalabje Kgeru (molwantšha) le morwagwe, Daniel (molwantšhi). Yona e tšweleditšwe ka mokgwa wo o latelago.

Dani, e lego Daniel Kgeru o ba botša gore tatagwe o gola ka Labohlano, ba ka tsoga ba mo lalela gore ba mo hlakole. O ba botša tsela ye a sepelago ka yona ge a etla gae, le nako ye a fihlago ka yona. (Letl.96).

Mmadi o kopana le mathaka ao a phelago ka go hula batho. Ga ba šome. Mantšu a Dani a bjala moya wa poifo babading. Moya wo o thalaganya le kanegelokopana ye ka potlako le gona ka maatla. Ba dula ba eme matsaro ba tšhogile, ba tšhogetše molwantšhwa, e lego Mokgalabje Kgeru. Ba ipea seemong sa gagwe ka gore mathata a mohuta wo le bona a ka ba wela. Bana ba ka go melela meno a ka godimo ka le lengwe la matšatši. Ka go realo, ba itswalanya le yena ka gore ba mo kwela bohloko. Matswalo a bona a re ehu, ge lehuto la bothata le tlemollwa, Dani a romelwa kgolegong.

Mongwadi o dirišitše kgogedi go tloga mathomong a kanegelokopana ye go fihla ge difero di tswalelwa. Yona kgogedi yeo e bjalo ka lešika ka gore e tlemaganya ditiragalo tša kanegelokopana ye.

Go na le ntlha ye bohlokwa mabapi le tirišo ya thulano mo kanegelongkopana ye. Thulano e dirišitšwe ka mokgwa wa go široga. Mo go šupša gore mongwadi ga a bolele pha! gore thulano še, go thulana baanegwa ba. Le ge go le bjalo mmadi o kwa gore kanegelokopana yeo e dikologa godimo ga thulano, ebile e na la maatla a go kgereša dithaba. Mokgwa wo o bonagala ge mongwadi a re:

Ka taelo ya Daniel Kgeru, bagwera bao ba gagwe ba ile ba thula tatagwe, ba mo hlakahlakanya le mabu ge ba mo amoga tšhelete le phahlonyana ye a bego a e rekile. (Letl.98).

Kgopolo ya go hula Mokgalabje Kgeru e tla ka morwagwe, Daniel. Maano a go phethagatša modiro wo a logaganywa ke yena. Se se tlabago ke gore ge dinokwane tšeo di hula tatagwe, o širogetše ka thoko, ga a nyake go bona mašula ao. Thulano e gare ga Daniel le Tatagwe Kgeru, e sego gare ga Kgeru la bagwera ba Daniel. Mongwadi o na le lebaka ge a tšweleditše thulano yeo ka go e široga. Mokgwa wo o dirišitšwe bjalo ka thekniki ka gore mongwadi o nyaka go hlola maatlakgogedi.

Tirišo ya thekniki ye e adilwe ntle le pelaelo ka lapeng la Kgeru, letšatši le le latetšego bošego bjoo a hlakotšwego ka bjona. O bona kefa ye mpsha e fegilwe ka phapošing.

Ge mongwadi a hlaloša tiragalo ye o re:

A makala, ya be ya ke o a lora ge a e fegolla, a hwetša gore ke yona yela ya gagwe ye a e rekilego ka Labohlano. (Letl.98).

Kgeru o kwa ka morwediagwe gore kuane yeo ke ya morwagwe, Daniel, o tllile le yona maabane mantšiboa. Kgeru ga a itebanye le Daniel. O bolela le ba ka lapeng o re: “Nthušeng, lehodu le lengwe la mahodu ale le ka gae” (Letl.98). Mafokisi a a bitšwa gomme ge a fihla Kgeru o šupa lebotong a re: “Swarang mong wa kuane ye!” (Letl.98). Mong wa kuane o gona eupša Kgeru ga a mo šupe. Mongwadi o dira ka boomo ka gore o rata go gapeletša babadi go bala ka tlhonamo. Se se napile se hlola maatlakgogedi.

Ge thulano ya kanegelokopana ye e tsinkelwa go tsenelela, go lemogwa gore go dirišitšwe mawelakgahlano (“coincidence”). Kgeru o hulwa ke dinokwana bošego, tša mo amoga phahlo ka moka ye a e rekilego. Phahlong ye go kuane ye mpsha. Ge dikwefa tšeo di abelana phahlo yeo, Daniel o fiwa kefa ya tatagwe, o ya le yona ka gae. Phahlo e be e le ye ntši ka ge go se gwa hlakolwa Kgeru a nnoši bošego bjoo. Daniel ga a fiwe phahlo ye e hutšwego bathong ba bangwe. Mo go dirišitšwe mawelakgahlano go tiišetša thulana yeo le go hlola maatlakgogedi.

Go tlo rungwa ditaba tše ka gore tirišo ya thulano mo kanegelongkopana ye e hlola maatlakgogedi. Ka tsela yeo e tšwetša pele moko wa ditaba. Thulano yeo e tiišwa le go gatelelwa ka tirišo ya thekniki ya mawelakgahlano.

6.1.2.3 KA MO RAMAILA A THOMAGO DIKANEGELOKOPANA TŠA GAGWE KA GONA

Kanegelokopana ke sengwalo se se nago le melawalawana ye e amago tlhamego ya sona. Wo mongwe wa melawalawana yeo o lebane le matseno. O' Faolain (1972:174) o re mengwaga ye sekete ye e fetilego, mola megopolo ya batho e be e sa le ka fase ga khuetšo ye maatla ya nonwane, motho o be a ka no thoma kanegelokopana ya gagwe ka mokgwa wo o latelago; gwa se be le pelaelo:

Once upon a time, in a distant land, there lived a giant.
This giant dwelt in a great castle on top of a mountain.
He had six arms and he had eyes at the back of his
head.

Mathomo a mohuta wo ga a botše mmadi selo ka gore ga a mmee seetšeng gore go bolelwa ka ga eng, baanegwa ke bomang; gona ditiragalo di diragala kae. Temana ya mathomo ya kanegelokopana ke matsentšhagae. Serudu (1989:140) o re:

Temana ye e bjalo ka motho yo a kokotago mojakong goba seferong; ge a kokota a realo, o kgopela go bulelwa. Ge a ka no itahlela ka lapeng leo e sego labo gona a ka tšhoga a wetše komeng tša batho.

Ka mantšu a, go lemogwa gore kanegelokopana e na le matseno ao a beakantšhitšwego.

Mongwadi wa kanegelokopana ga a dikedike. Ge dikgoro di bulega, o phula sekaku boladu bja tšwa, mmadi a kgone go bona seo go tlogo šoganwa le sona mo kanegelong. Leschinsky (1987.2) o re:

The author must capture our attention immediately.

Se se laetša gore mongwadi wa kanegelokopana o dula a itlhaganetše. Stern (1991.143) o hlaloša lebelo leo ka go re:

When your readers feel that they are really there, that the narrative is happening right in front of them, you've achieved immediacy. Immediacy comes from sharp description, crisp dialogue, and vivid action.

Stern o gatelela matseno a makopana, ao a hlamilwego ka polelo ya maatla. Gona mo temaneng yeo mmadi ga a tsebišwe moanegwathwadi (molwantšhwa goba molwantšhi) fela; o napile o utollelwa bothata le go thalelwa tikologo mo ditiragalo di tlogo kgatlampana gona. Ka go realo, mošomo wa temana ya mathomo ya kanegelokopana ke (a) go tsebiša babadi moanegwathwadi, (b) go tšweletša bothata le (c) le go swantšha tikologo. Ge mongwadi a sa latele mोग्ग्wa wo a be le lebaka. Go feta mo, a be le bokgoni bja go hlama matseno ao a kgotsofatšago.

Go yo lekodišišwa matseno a dikanegelokopana tše pedi tša Ramaila, e lego *Ba baka mohu* (1954) le *Moloi ga a na mmala* (1951) go bona ka mo di thongwago ka gona.

Ba baka mohu

Ramaila ga a dikadike ge a thoma kanegelokopana ye. Di sa tloga, o phula khudu ka mpeng ge a tsebiša mmadi tikologo, moanegwathwadi le bothata bjo bo mo lebanego. Difero tša kanegelokopana ya *Ba baka mohu* di bulwa ka mantšu a:

Monna ge a sa kwane le mosadi wa gagwe, o tla bakela batho go kwa le go bona digolo. Seo ke wona molato wa Frans Kobue kua Benoni. E sa le a nyala Sara morwedi wa Modupi kua Pretoria, ga ba phedišane gabotse. (Letl.87).

Mo temaneng ye mmadi o tsebišwa moanegwathwadi (e lego Frans Kubue), le go mo swantšhetša tikologo (e lego Benoni) mo ditiragalo di tlogo kgantlampana gona. Go tšweleditšwe bothata (go hloka phedišano gare ga monna le mosadi), yona kokwane ye e kgokaganyago ditiragalo tša kanegelokopana ye. Ka go dira bjalo mmadi ga a gakanege. O beilwe seetšeng gore sengwalo seo ke kanegelokopana e sego padi.

Stern (1991:129) o thekga bokgoni bjoo bja Ramaila ka gore ge a bolela ka ga kalotaba o re:

Writers deal with exposition in a variety of ways. Some are perfectly straightforward with a clear statement about the background and situation of a character.

Mokgwa wo wa go thoma kanegelokopana o na le maatla ka gore o tšea maikutlo a mmadi. Wona mokgwa woo o sa latelwa kanegelongkopana ye e bitšwago *Moruti wa Bohlabela* (1951).

Moruti wa bohlabela

Ge a thoma kanegelokopana ye Ramaila o re:

Gare ga baruti ba bantši ba dikereke tše ntši tša maina a mantši le mehuta ye mentši mo Johannesburg, go na le moruti yo mongwe wa Springs yo baruti ba gabo ge ba kgobokane ba mmitšago “Wa Bohlabela”. Ditaba tša matshwenyego le mathabo a mo tikologong ya Springs tše a dulago a di laodiša ke tše ntši. (Letl.81).

Kanegelongkopana ye o ka re moanegwathwadi ga se a tsebišwa. Ge e hlokomedišišwa go lemogwa gore o gona. Leina la gagwe la nnete ga se la bolelwa . O tsebja ka la moruti “Wa Bohlabela”. Mongwadi o dirile ka boomo ka gore o rata go diriša “Wa Bohlabela” bjalo ka thekniki. Ke leina la metlae, fela tirišo ya lona e hlola maatlakgogedi. Mmadi o rata go tseba gore (a) ke mang yena yo a bitšwago “Wa Bohlabela” le gore (b) ke ka baka la eng a bitšwa “Wa Bohlabela”. Go utolla sephiri seo, o gapeletšego go bala ka tlhonamo.

Mabakeng a mangwe Ramaila ga a itlhaganele go tšweletša dintlha ka moka tše di amago matseno, ke gore, moanegwathwadi, tikologo le bothata. Dintlha tše di tšweletšwa ka go iketla ditemeng tše pedi tše di latelago. Eupša o diriša dithekniki tše dingwe go rarolla bothata bjoo. Tekodišišo ya kanegelokopana ya “*Reratilwe le Ruth wa Springs*” (1951) e tlo thuša go tiiša taba ye.

Reratilwe le Ruth wa Springs

Ramaila o thoma ka go re:

Ba elago ditaba tša mehla eno hloko, ba tla dumela ka moka gore keletšo ya Morena wa rena mafelelong a thero ya thabeng ye e rego: “Itoteng baporofeteng ba maaka”, e lebana gabotse le barwa le barwedi ba bana ba batho ba mabaka a.

Mo gantši bana ba Modimo ba ušwa ke ba ba tsebago Lentšu la Modimo, mme ba ba uša ka ona Mangwalo a Makgethwa (Letl.118).

Mo matsenong ao mongwadi ga a thome ka go phula sekaku mabapi le bothata bjo a tlogo ngwala ka bjona, eupša o loma mmadi tsebe ka ga bothata bjoo ka go diriša thekniki ya tekolapejana. Dietrich le ba bangwe (1976:117) ba hlaloša thekniki yeo ka go re ke:

The device of foreshadowing aids the plot in so far as it causes otherwise insignificant events or details at the present to take on value by being indicators of future events.

Seo se bolelwago mo ke gore thekniki ya tekolapejana e lemogwa ka dikokwane tše di itšeng. Mo temaneng ye kokwane yeo ke boprofeta. Bjona bo loma mmadi tsebe mabapi le seo go tlogo ngwalwa ka sona, e lego go se botege ga banna. Ka go realo, bothata bo šetše bo rotošitše hlogo. Mmadi ga a makale ge Ruth a hlakana le thaba ya bothata ge a le

Mosambiki ka gore mongwadi o mo lemošitše. Lesogana la Mosambiki le mo latswitše ka leleme, ka gore ge a fihla moo a hwetše moisa a ena le basadi ba babedi. Ke gona mo go gopolwago mantšu a: “Itoteng baporofeteng ba maaka”. Ka go realo, Ramaila o atlegile go thoma kanegelokopana ye.

Re tlo ruma tlhalošo ye ka go gatelela gore temana ya mathomo ke karolo ye bohlokwa ya kanegelokopana. Maatla a yona a utologa ge mongwadi a diriša dithekniki tše di itšego tša thulaganyo, go kgorela mogopolo wa mmadi tsela mabapi le tšeo di tlogo diragala.

6.1.2.4 TSHWANTŠHO YA BAANEGWA

Matlakaleng a a fetilego go hlalošitšwe thulano ntle le go e amanya le baanegwa. Dikokwane tše ge di lebane le sengwalo, ke monwana le lenala. Perrine le ba bangwe (1983:65) ba re:

Actually, like the ends of a seesaw the two are one substance, there can be no movement at one end without movement at the other. The two ends of the seesaw may be talked about separately, however, and we can determine which element in a story is being emphasized - which end is up and which is down. As fiction passes from escape to interpretive, the character end is likely to go up.

Seo boPerrine ba se gatelelago mo ke (a) kgokagano gare ga baanegwa le thulano, le gore (b) tlemaganong yeo, baanegwa ba kgatha tema ye bohlokwa.

Mantšu a boPerrine a tlatšwa ke Madden le ba bangwe (1980: 3) eupša bona ba gatelela tlemagano gare ga dikokwane ka moka tša thulaganyo, kudu gare ga baanegwa le thulano ka gore ba re:

All elements in fiction are closely related and constantly interact with and influence each other. That is particularly true of conflict and character.

Ba tšwela pele go laetša kgokagano yeo gare ga baanegwa le thulano ka go re:

The characters will in large part determine the nature, development, outcome, and effects of the conflict.

Mantšu a a tiiša gore baanegwa ba laola sebopego sa thulano.

Go ya ka boMadden (1980:8) mohuta wa baanegwa o ka thuša go kwešiša morero goba nepo ya kanegelokopana. Ke ka baka leo ba hlophago baanegwa ka mehuta ye meraro ye e latelago, e lego moanegwaanegwa (“typical character”), moanegwakakaretšo (“universal character”) le moanegwanoši (“individual character”). Ge ba laetša phapano gare ga dihlopha tšeo o re:

- A typical character in fiction is one who represents a group, and refer to him or her as a “typical” teacher, a “typical” advertising copy writer, a “typical” lawyer.

Seo se bolelwago mo ke gore yoo ke moanegwa wa mmakgonthe, gomme o na le khuetšo ye kgolo bathong bao a phelago le bona. O emetše sehlopha seo.

- Universal character shares traits with the brothers and sisters everywhere.

Ba ke baanegwa bao ba laetšago kamano le mathata a bophelo ao a lebanego le batho. Bontši bja bangwadi ba diriša baanegwa ba mohuta wo.

- Individual characters are unique rather than representative.

Baanegwa ba mohuta wo ba phela lefaseng la bona. Gape baanegwa ba mohuta wo ga se ba ata. Mongwadi yo a hlamago baanegwa bao o diriša baanegwanyane (“minor characters”) bjalo ka baanegwathuši, go tlaleletša moanegwanoši yoo. Dingwalong tša Sepedi baanegwanoši ba dirišwa ke H.H Ramokgopa (mo go *Go Tseba mang?* le *Ditaba tša dipoko*).

Baanegwa ba ba dirišwago kudu dikanegelong ke batho bao Mudden a ba bitšago “stock characters” (baanegwamehla). Ge a hlaloša mohuta woo o re:

We call these characters stock characters because they are borrowed rather than created, they are kept in a kind of communities warehouse from which a member of the writing fraternity can check them out whenever they will fit into a story idea.

Lereo leo le dirišwago ke borateori ba bantši bjalo ka Beckson (1972:69), Cloete (1992:200) le Fowler (1973:27) ke la “ flat characters” (baanegwahlaedi). Leo ke lereo leo le tlogo dirišwa mo dinyakišišong tše ge go arolwa baanegwa ka dikarolo tše pedi tše dikgolo, e lego baanegwahlaedi le baanegwaphethegi (“round characters”). Cloete (1992:200) o fapantšha mehuta yeo ye mebedi ka go re:

Plat karakters is tiepes of karikature wat ’n enkele idee/kwaliteit vertoon, voorspelbaar is, nie in staat is tot ontwikkeling of verrassing nie, tweedimensioneel is, getipeer kan word in een sin en wat komies is.

Cloete o gatelela gore moanegwahlaedi ga a swantšhwe ka botlalo ka gore ga a gole, ga a fetoge:

- Ronde karakters is in staat tot verrassing, besit oortuigingskrag, is lewenswaar, verander deur scénes, ontroer die leser besit - anders as plat karakters - die vermoë om tragies te wees.

Ge mantšu a a tsinkelwa, go lemogwa gore baanegwaphethegi ke batho ba nama, marapo le madi ka gore ba fetoga mabakeng ao ba ikhwetšago ba le go ona. Ntlha ye e tiišwa ke Serudu (1989:32) ka gore o re moanegwaphethegi “ o na le mabobo, mafokodi, mabotse, o kgona go fetoša dikgopolo tša gagwe ge a le mathateng; o a hlalala ge a atlegile”.

Ramaila ge a swantšha baanegwa o diriša dikokwane tše pedi, e lego ya go loka le ya go se loke. Dikokwane tšeo ga di šomišwe go bapetša goba go fapantšha baanegwa, ke gore, wa go loka le wa go se loke. Di dirišwa ge go hlalošwa semelo sa moanegwa o tee. Ke gore, go laetšwa mahlakore a mabedi a moanegwa yoo, e lego la go loka le la go se loke. Ka go dira bjalo, baanegwa ba bonala ba fetoga go ya le mabaka ao ba ikhwetšago ba le go ona. Ke ka mo go thwego Ramaila o swantšha baanegwaphethegi. Go tiiša taba ye go tlo tsinkelwa kanegelokopana ya *Letšoba le le ponnego* (1951).

Letšoba le le ponnego

Mongwadi o thoma ka go swantšha Miriam, (molwantšhwa wa kanegelokopana ye) e le kgarebe ya go loka, ka go hlaloša kgodišo ya gagwe le bomogolwagwe ka go re:

Ka lapeng gona ba be ba godišwa ka borapedi, le ka go rutwa boitshwaro le tshekego. (Letl. 1951).

Ka lebaka leo Miriam o bonala e le ngwana wa mekgwa ye mebotse. Ke ka mo tatagwe a mo tšhabišetšago gaMatlala gore a se tlo senywa ke bophelo bja ditoropo. Kokwane ye ya go loka e tiišwa ke dintlha tše tharo, e lego (i) go hlompha (ii) go phetha mešomo ya sekolo ka mafolofolo, le (iii) go kgatha tema ye bohlokwa kerekeng. Tše ka moka di kgonega ka baka la maitshwaro a gagwe a go kgahliša. Go hlaloša mošomo woo wo mobotse wa Miriam phuthegong, mongwadi o mo swantšha e le sethakga. O re gare ga bana ba ba thabilego bao ba kamogelo, go be go le Miriam Molefe, yo lentšunyana la gagwe le lebose le bego le fela le phuleletša gare ga ba bangwe ge ba eme pele ga altare.

Go fihla moo Ramaila o tsepeletše lehlakore le tee la Miriam, e lego la go loka. Eupša motho yo a feletšego o na le mahlakore a a fapanego a semelo. Miriam ka ge e le motho , le yena o na le mafokodi. Ona mafokodi ao a mo fetola, gwa hloga motho yo mofsa. Ge a hlaloša phetogo ye Ramaila o re:

Miriam le yena ge a fihla ga gabo e le mothepa, a se ke a diega go apola seo bana ba ditoropo ba se bitšago bompara, le go tšea mekgwa ya bona ye e bitšwago khunologo ya basadi. (Letl. 115).

Batswadi ba lekile go mo kgala ka dikeletšo le ka kgati, fela gwa pala. O itahlela maboseng a lefase. Ka tsela yeo mongwadi o fapantšha Miriam wa kgale (wa go loka) le yo mofsa (wa go se loke).

Phetogo ya Miriam e hlolwa ke lefelo le lefsa (e lego toropo) leo a gorogago go lona ge a etšwa

gaMatlala. Ramaila o gatelela gore tikologo e na le khuetsō ye maatla semelong sa moanegwa ka gore e a mo fetola.

Mo mongwadi o tšweletša seswantšho se sefsa sa bophelo bja Miriam, e lego sa go se loke. Ka tsela yeo, mahlakore a a mabedi, la go loka le la go se loke, ge a kopana, a bopa moanegwa yo a phethagetšego. Ka gona, Miriam ke seipone ka gore o emetše batho ka bophara. Ka go realo Ramaila a swantšha baanegwaphethegi ka gore o senkasenka mahlakore ka moka a bophelo bja motho. Ga a kgomarele ntlha e tee.

Ge go rungwa tlhalošo ye ya baanegwa, go ka thwe Ramaila o swantšha baanegwa ba nnete ka ge maitshwaro a bona a swana le a batho ba nama, marapo le madi ka gore ba a fetoga ge mabaka a ba gapeletša. Ge moanegwa (bjalo ka Miriam) a fetolwa ke tikologo yeo a ikhwetšago a le go yona, go thwe o a gola.

6.1.3 KAKARETŠO

Ramaila o dirišitše dithekniki tše di swanetšego ka bokgwari ge a rulaganya ditaba. Se se lemogwa ge a hlakahlakanya ditaba, ge a thoma le go ruma dikanegelokopana, tshwantšho ya baanegwa le ge a hlama thulano. Go hlakahlakanya ditaba moo go hlola maatlakgogedi, gwa hlohleletša mmadi go itswalanya le ditaba tšeo. Ka go diriša thekniki ya tekolapejana ge a thoma dikanegelokopana, mogopolo wa mmadi o lokišetšwa masetlapelo ao a tlogo aparela moanegwa. Ramaila o swantšha baanegwa ba ba kgodišago ka ge ba fetoga le mabaka. Se se hlolwa ke ge a hlokomela mahlakore ka moka a bophelo bja bona, e lego la go loka le la go se loke.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA THUTO:3

7.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go tlo lekodišišwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto. Go tlo kgethwa temana e tee fela. Go yo thongwa ka (a) go akaretša temana ye e tlogo tsinkelwa, (b) gwa ngwalwa yona temana yeo, (c) gwa latela tshekatsheko ya yona. Šedi e tlo bewa godimo ga diphapantšho le dithekniki tša mongwalelo.

7.1.2 MONGWALELO

Kgopolo ya mongwalelo e šetše a hlalošitšwe kgaolong ya mathomo. Go lemogilwe gore mongwalelo o lebane le polelo ya mongwadi. Yona polelo yeo e tšwetša pele khuduego ya mongwadi mabapi le taba yeo a katanago le yona. Ke ka baka leo Marggraff (1996: 62) a rego:

Style is the very specific “spirit” or “feeling” of a linguistic work which has been effected by languages.

Polelo yeo ya Marggraff e tiišwa ke Mojalefa (1995: 19) ge a re:

Mongwalelo o laolwa ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi. Khuduego yeo e lebane le go godiša phišegelo ya mmadi, e lego matlakgogedi gore a tšwele pele ka go bala sengwalo.

Ge go sekasekwa mongwalelo go swanetše go lemogwe diphapantšho tša wona. Tšona di bonala ge:

- go bapetšwa diteng le tše di ngwadilwego
- go hlokomelwa tshwaragano magareng ga diphapantšho tša mongwalelo.

Ge go hlokomelwa taba yeo ya mathomo, e lego go bapetša diteng le tše di ngwadilwego, monyakišiši o tlo ba le mathata a magolo ge a yo lekodišiša padi le ge e le kanegelokopana ka botlalo. Ke ka lebaka leo Groenewald (1999: 5) a rego go ka fo kgethwa temana e tee goba tše pedi fela. O tiiša taba ye ka go re:

Daar 'n teks is 'n samehangende geheel vorm, en elke samestellende onderdeel daarvan, selfs die, so gering soos 'n foneemvariant, deur 'n sentrale gedagte in onderlinge ewewig gebring word, mag 'n fragment of fragmente daaruit, as verteenwoordigend van die geheel, vir ontledingsdoeleindes geselekteer, en daarna ontrafel word.

Temana yeo e yogo kgethwa e tšwa kanegelongkopana ye e bitšwago *Letšoba le le ponnego* (Molomatsebe, 1951: 116-17). Pele go tsofolwa temana yeo go tlo latela kakaretšo ya kanegelokopana yeo ka gobane kakaretšo yeo e lebane le diteng.

7.1.3 KAKARETŠO YA TEMANA YEO

Motseng wa Germiston go monna wa moruti yo a bitšwago Paulus Molefe. Morwedi wa gagwe, Miriam, o godišitšwe ka borapedi le ka boitshwaro.

Ka go lemoga gore bophelo bja ditoropo ke semphekgo, Molefe o romela Miriam gaMatlala, gore a se tlo gogolwa ke lefula la bophelo bja moo. Ntle le sekolo Miriam o tsenela thuto ya sedumedi, a apewa, a butšwa. Lehono o bonwa a le gare ga bao ba amogelwago. Ke Miriam yo a nago le mafolofolo ditabeng tša kereke, sethaka mminong.

Ge Miriam a fela a etela batswadi Germiston, o hlakana le bagwera ba gagwe. O thoma go inyatša ge a ipapetša le bona bana bao ba malokheišeneng. Bjale o a fetoga. O ipha menate ya lefase. Yena le bagwera ba kata le masogana. Go etelwa mengwako ye go itišwago gona bošego, ba kgokgoetšwa ke banna ba Mapolantane. Miriam o fetola masogana bjalo ka diaparo. Mathaka a mo hlagatša ka matswele le ka dithipa. A le ka sona sebopego seo, o goroga lapeng la George Molefe, kgaetšediagwe yo e lego moruti wa phuthego ya Benoni. Gona moo a amogelwa ka lethabo. Mahlale a fedile.

7.1.4 TEMANA YE E TLO GO SEKASEKWA

Temana yeo e tlogo tsinkelwa ke ye e latelago.

Motho wa batho ga se a tšofala, e sa le mosadi yo mofsa, eupša o onetše. Sefahlego se e kilego e le se sebotse, ke matlwantlwa a mabadi a dithipa. Ka baka leo o dula a ikgogetše ka phapošaneng ya ngwako a sa rato bonana le batho. Dikereke le baruti ke dilo tše a di lebetšego kgalekgale. (Letl. 117).

Temana ye e lebane le ditaba tše:

- Bophelo bja ditoropo.
- Ka mo ditoropo di senyago batho ka gona.

Ge mongwadi a bolela ka ga bophelo bjoo bja ditoropo bjo bo senyago batho, o nepiša Miriam. Kgarebe ye e dikile e itahletše ka pitšeng ya mabose a lefase, e eya tlase le tletlolo le masogana, dintlong tša maitišo go bogelwa yona. Mafelelong bophelo bja e kgehlemanya.

Ramaila ga a nyatše Miriam, o ka re o dio tsoma kwelobohloko mo go babadi. Kwelobohloko ye e bonala: (a) ge George a amogela Miriam lapeng la gagwe, le (b) ka mo mongwalelo wa Ramaila o laetšago kwelobohloko yeo ka gona.

Nyakišišo bjale e yo sekaseka mongwalelo wa temana yeo. Modiro wo mogolo wa monyakišiši ke go lemoga diphapantšho tša mongwalelo, ka morago a di hlatholla go utolla mongwalelo wa mongwadi.

Ka go realo, ge go sekasekwa mongwalelo go ahlaahlwa diphapantšho tša mongwalelo le dithekniki tše di dirišwago. Go tlo thongwa ka go hlalošwa mareo ao a mabedi, e lego (a) diphapantšho tša mongwalelo le (b) dithekniki tša mongwalelo.

7.1.5 DIPHAPANTŠHO TŠA MONGWALELO

Kerkhoff (1962:27) o hlaloša kgopolo ye phapantšho ka go re:

Das einzelne Stilistikum ist die kleinste für den stil
bedeutsame Einheit.

Seo se tšwelelago mantšung a ke gore phapantšho ke kokwane ye nyenyane ya polelo ye e šomišwago go tšwetša mongwalelo pele. Kerkhoff o tiiša ntlha ye ge a tšwela pele gona mo letlakaleng la masometharotee ka go re:

Ihrem Charakter gemäsz sind die einzelnen Stilistika strukturbildend, das sie ineinandergreifen. Manche sind ausschlieszlich strukturell, indem sie sich nur durch ihre Beziehung zu andern Stilistika als solche verraten. Andererseits kann sich ein isoliertes, unauffälliges Sprachelement plötzlich als ein Stilkriterium erweisen, indem es sich in einen schon erkannten Stilzusammenhang neu einordnet.

Seo se gatelelwago kudu ka mantšu ao a Kerkhoff ke tswalano ya diphapantšho tše di ka bago gona temaneng le ge e le sengwalong. Groenewald (1999: 1) o tšwetša pele taba ye ka go re:

The style marker is a relational concept; it relates vertically to the reality to be depicted, and horizontally to the other style markers. A style marker is, therefore, variable in signification.

Phapantšho ya mongwalelo ga e lebane le mošomo wo o itšego fela. E ka dirišwa mabakeng a a fapafapanego. Ga e lebane le khuduego ye e itšego. Ke ka fao Mojalefa (1995: 30) a rego moko wa ditaba o laola mošomo wa phapantšho; ke gore, kamano gare ga diphapantšho ka moka tša mongwalelo, e tšweletša moko wa ditaba. Diphapantšho tšeo di logaganywa ke wona moko woo wa ditaba go bontšha khuduego ya mongwadi.

7.1.5.1 THEKNIKI YA MONGWALELO

Marggraff (1996: 168) ge a hlaloša kgopolo ye o re:

Stylistic techniques are strategies indicating the relationship between two or more entities in a text which obviously also have a relationship to the text itself, and that the stylistic techniques materialize in the form of *stylistica*.

Polelo ye e hlaloša gore dithekniki ke didirišwa tša sengwalo tše di tlišago kamano gare ga dikarolwana tše di fapafapanego tša sengwalo seo.

Kerkhoff (1962:16) o tiiša seo se bolelwago ke Marggraff ka gore o re:

Sie ist handwerkliche Verfahren, das namentlich von der früheren Poetik gelehrt wurde. Mit Hilfe der Technik überträgt der Dichter seine Intentionen ins Werk. Sie ist der erlernbare Teil der Gestaltung.

Durch sie tritt der Gehalt in einer bestimmten Form in Erscheinung und mit ihr der Stil als das Ergebnis von Technik und Individualität.

Ka mantšu a go tiišwa gore thekniki ke seo se dirišwago go tšweletša seo se bolelwago. Yona thekniki yeo e thuša mongwadi go tšwetša pele tebanyo ya gagwe.

Mo nyakišišong ye thekniki e tlo tšewa go ba mokgwa wa go tliša kamano ye e itšego gare ga diphapantšho tša mongwalelo go tšweletša moko wa ditaba.

7.1.5.2 DIPHAPANTŠHO LE DITHEKNIKI

Ge go tsinkelwa mongwalelo wa temana ye e šetšego e adilwe, matlakaleng a a fetilego, go yo latelwa lenaneo la dipharologantšho tša mongwalelo le dithekniki tše di dirišitšwego mo temaneng.

DIPHAROLOGANTŠHO TŠA MONGWALELO	DITHEKNIKI TŠA MONGWALELO
1. motho wa batho	- Pebofatšo
2. ga se a tšofala e sa le yo mofsa	- Kgakantšhano
3. eupša	- Phapantšho
4. o onetše	- Tshwantšhišo - Pebofatšo
5. sefahlego se se kilego ya ba se sebotse	- Pebofatšo
6. botse ke matlwantlwa	- Phapantšho - Pebofatšo
7. ikgogetše	- Tshwantšhišo
8. phapošeng	- Pebofatšo
9. dikereke le baruti	- Koketšo - Kgatelelo
10. kgalekgale	- Poeletšo

7.1.6 TSHEKATSHEKO YA TEMANA YEO

Bjale go latela tshekatsheko ya temana yeo.

Pebofatšo

Ge difero tša temana ye di bulega, Ramaila o re “motho wa batho”. Phapantšho ye e lebane le kwelobohloko. Mongwadi o dirišitše thekniki ya pebofatšo go laetša kwelobohloko yeo. Abrams (1985: 60) o hlaloša pebofatšo gore ke:

An in offensive expression used in place of a blunt one that is felt to be disagreeable or embarrassing.

Tlhalošo ye e bontšha gore pebofatšo ke ge ditaba di hlalošwa ka go di široga; ditaba tša go leša dihlong di hlalošwa ka go di beba.

Go ya ka Serudu le ba bangwe (1989: 51), “wa batho” ke leamanyi, le a hlaola. Mo temaneng ye mmolelwana wo o na le tlhalošo ye e tseneletšego. O dirišwa go amanya molwantšhwa wa kanegelongkopana ye, Miriam, le batho ka bophara. Mongwadi ga a re motho “yo” eupša o re ke “wa batho”. Ge motho a le mathateng goba e le molwetši, ge go bolelwa ka ga gagwe ga go thwe motho yo, ka gore ga se go laetše go mo hlomogela pelo. “Wa batho” e laetša kwelobohloko. Miriam le yena ke motho bjalo ka batho ba bangwe. Mongwadi o sa mmona e le motho le ge lefase le mo pšhatlagantšhitše.

Kgakantšhano

Tlhomphe ye Ramaila o e tliša ge a re “ga se a tšofala”, e sa le mosadi “yo mofsa”. Mantšu a a mabedi, “ga se a tšofala” le “e sa le mofsa” ke mahlalosešagotee; o a dirišitše bobedi bja ona, ka nako e tee, ka gobane o rata go tliša go se tšofale ga Miriam. Go dirišitšwe sekapolelo sa kgakantšhano go gatelela kgopolo yeo. Go ya ka Mampuru le ba bangwe (1991: 86) kgakantšhano ke:

Sekapolelo se se tšwelelago ka mmolelwana wo o ka rego o a ikganetša mola therešong o tšweletša bonnete bja taba.

Lefokwana la bobedi, e lego “yo mofsa,” le kwala e ke le ganetša “ga se a tšofala”. Gore Miriam ga se a tšofala, ke yona tabakgolo yeo go bolelwago ka yona mo mehlaleng ye. Kgopolo ye e gatelelwa ke “yo mofsa”.

Phapantšho

Ramaila o tšwetša pele pharologantšho ya kwelobohloko ge a re “eupša” “o onetše”. Lekopanyi le “eupša” le šomišitšwe go bontšha thekniki ya phapantšho. Cuddon (1998: 191) o hlaloša thekniki yeo ya phapantšho gore ke:

The juxtaposition of disparate images, ideas, or both to heighten or clarify a scene, theme or episode.

Ka tirišo ya “eupša” go fapanywa dikgopolo tše pedi, e lego botšofadi le bofsa. Lekopanyi leo le napile le tliša kgopolo ya gore mosadi yo ga se yo mofsa.

Lona lekopanyi leo le tšweletša kgopolo ye bohlokwa, e lego “onetše”, go kwešiša seemo sa Miriam. Gona mo go bonala tirišo ya **tshwantšhišo**, sekapolelo seo se hlalošwago ke Harris (1992: 222) gore ke:

A figure in which one thing is referred to in terms of another in a way semantically inappropriate, and in which the inappropriateness triggers alone.

Tlhalošo ye e bontšha gore sekapolelo se se bapetša dilo tše pedi, gomme papetšo yeo e hlolela mmadi makalo. Ge mongwadi a re “ o onetše” o bapetša Miriam le seaparo ka gore motho ga a onale, go onala seaparo. Ge go thwe seaparo se onetše go šupša gore;

- se lahlegetšwe ke mmala.
- se galogile
- ga se sa le maamong a sona a tlhago.

Ka go realo, ga se sa kganyogiša. Se fapana le tše dingwe. Sona seaparo seo ke Miriam. Sefahlego ke mašošo. A ka no lahlwa ka gore seaparo ge se onetše se a lahlwa.

Pebofatšo

Go sa na le tlhalošo ye bohlokwa ka tirišo ya lentšu le “onetše”. Mongwadi ga a re Miriam o tšofetše, fela o re o “onetše”. Mo go šomišitšwe **pebofatšo** ka gore o a mo hlompha. Ga a nyake go mo tswapola seriti ka gore o tšofetše. Ge motho a tšofetše (i) ga a kgone go itšhomela, (ii) ditho tša mmele di rephile, (iii) ga a na maatla, (iv) lebala la gagwe le swiswetše. Se se laetša gore kgarebe ye ga e sa le motho. Ka gona, ge go ka thwe Miriam o tšofetše, e tlo ba go mo goboša.

Tirišo ya “kilego” e farologantšha nako ya kgale le ya bjale. Ke gore, e bolela ka Miriam wa kgale, wa sebopego sa ledumedišego, wa go loka. E tšweletša kgopolo ye nngwe ya gore go sa na le Miriam yo mongwe yo mofsa. Miriam yo o fapana le wa pele. Ka go realo, go bonala phetogo bophelong bja Miriam. Ka fao “kilego” e na le mediro ye mebedi; (a) wa go fapanya le (b) wa go gatelela. E fapanya botse le bokobo, godimo ga moo e gatelela bokobo bja Miriam. Mongwadi o dirišitše pebofatšo ka gore ga a bolele thwii gore Miriam o fetogile sekobo. Taba ye e bolelwa ka mokgwa wa go široga.

Phapantšho

Go gatelela bokobo bjoo mongwadi o re “se sebotse” (sefahlego) ke “matlwantlwa” a mabadi. Mo go dirišitšwe pharologantšho ya kgatelelo. Lentšu le “matlwantlwa”, le tšwa go lediri tlantla, leo le šupago go hlaba (e sego ka selo sa bogale) kgafetšakgafetša. Mohlabi o hlaba ntle le lešoko, a befetšwe. Le lebane le bošoro. Yo a hlabjago o a fetoga, ga a lebelelege. Mongwadi o fapanya dilo tše pedi, e lego “botse” le “matlwantlwa”. Go dirišitšwe thekniki ya **phapantšho**. Yona e šomišitšwe go fapanya boMiriam ba babedi; (a) yo mobotse le (b) wa sekobo.

Pebofatšo

Moya wa tlhompho o sa foka ge go thwe mosadi yo o dula “a ikgogetše ka phapošaneng”. Mo go dirišitšwe pebofatšo.

Lentšu le “ikgogetše” ke leitiri; lediri leo le šupago gore tiro e dirwa ke motho, ya boela go mongmodiro.

Temaneng ye le dirišitšwe ka mokgwa wa seka ka gore le lebane le go se ithate, go inyatša, le go itlhoboga. Sona seka seo se bontšha gore Miriam o tšhabana le batho. O iphetosiše sehlakahlaka ka go lemoga gore ga e sa le motho, eupša mongwadi ga a re o iphihlile ka gore se e tlo ba go mo tlontlolla.

Lentšu le “ikgogetše” le fa kgopolo ya gore mosadi yo a ka no ba a babja, mo a bilego a fetogile sekoka. Ka go realo, go bonala tirišo ya **tshwantšhišo**. Miriam o bapetšwa le molwetši yo a tšofetšego ka gore motšofadi o ikogela ka ntlong. O šitwa ke mmele, o na le dihlabi. Eupša yena Miriam yo wa go babja, wa sekoka, wa motšofadi, o sa na le madulo pelong ya mongwadi. O a mo rata.

Nyenyefatšo

Tlhompho yeo e tšwetšwa pele ge mongwadi a re “ka phapošaneng”. Mo go dirišitšwe motswako wa meselana, e lego wa lefelo le wa nyenyefatšo. Ge lentšu le “phaphošaneng” le tsinkelwa, go bonala le lebane le lerato go feta lefelo. Lerato leo le tšweletšwa ka mokgwa wa nyenyefatšo. Ga se nyenyefatšo ya lenyatšo. Ka gona, tlhompho ya phapoši ya Miriam e a gatelelwa.

Letlema “ka” ge le dirišwa le moselana wa lefelo (eng) le lebane le hlong. Miriam o iphihla mo a ka se bonwego ka gore o lewa ke hlong ka baka la seemo sa gagwe.

Phapantšho

Mo lefokong la “dikereke le baruti ke dilo tše a di lebetšego kgalekgale”, maemo a “dikereke” le “baruti” a beilwe lefelong leo le nago le kgatelelo.

Ka tsela yeo, mongwadi o nepiša “dikereke” le “baruti”. Ka go nepiša dikgopolo tšeo tše pedi, go ka thwe mongwadi o di fetola seka seo se lebanego le go loka. Ge kgopolo ye ya go loka (“dikereke le baruti”) e lebantšhwa le “tše a di lebetšego”, go ka thwe mongwadi o thulantšha dikgopolo tše pedi, e lego tše di sa lokago le tše dibotse; ke gore, go fpanywa motho wa kgale le yo mofsa e lego:

- Miriam wa modumedi (wa go loka)
- Miriam wa mokgelogi (yo a sa lokago)

Ka thekniki yeo ya phapantšho go gatelelwa go se loke ga Miriam. Kgarebe yela e godišeditšwego bodumeding, bjale e apere kobo ye ntsho. Ke legwaragwara leo le iphilego mabjala le banna.

Ka tirišo yeo ya phapantšho mongwadi o gapeletša mmadi go kwela Miriam bohloko. Le ge a sentše o re a šokelwe. Mmadi ga a makale ge mongwadi a tšea kgato ye. Mongwadi ke moruti. Sekriste se re Modimo o nyaka batho bao ba thankgetšego ka dibe, go phološwa. Ke ka fao mmadi a kwelago Miriam bohloko. Kwelobohloko yeo ke ya kgapeletšo ka gobane mongwadi o gapeletša mmadi go kwela kgarebe yeo bohloko.

Le ge bophelo bja Miriam bo tšere lehlakore le šele, Ramaila o sa bona kholofelo go yena. Ke ka baka leo a sa rego Miriam o kgaogane le “dikereke le baruti”, eupša o re o di “lebetše” ka gore o rata go mo hlompha. Tirišo ya “a di lebetšego” e fa kholofelo ya gore Miriam a ka fetoga, a ba motho bjalo ka pele.

Lebaka leo Miriam a tlogetšego kereke le tiišwa ka poeletšo ya “kgalekgale”. Lentšu le “kgalekgale le šupa kgale go feta kgale.

Ka baka leo kgopolo ya bokgale e a tiišetšwa. Go tiišetšwa nako yeo mosadi yo a thomilego go hlobogana le toka ka yona.

7.1.7 KAKARETŠO

Seo se lemogwago kgaolong ye ke gore diphapantšho di tswalanywa le moko wa ditaba ka tirišo ya dithekniki tše di itšego. Ka tsela yeo go bonala khuduego ye e itšego ya mongwadi. Tšona diphapantšho tšeo di thuša go tšwetša pele moko wa ditaba. Dithekniki tšona di nepiša diphapantšho tšeo. Go dirišitšwe kudu thekniki ya pebofatšo go laetša ka mo Ramaila a hlompago le go kwela Miriam bohloko ka gona. Ka go realo, mongwalelo wa Ramaila ga se wa lenyatšo le ge Miriam a fetogile motho wa go se loke.

KGAOLO YA SESWAI

8.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO:1

8.1.1 MATSENO

Go šetše go boletšwe ka mo Ramaila a kgethago diteng tša dikanegelokopana tša thuto le ka mo di dirišwago ka gona. Mo kgaolong ye go tlo ahlaahlwa diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo go bona ka mo di fapanago le tša dikanegelokopana tša thuto ka gona.

8.1.2 DITENG

Go yo dirišwa lenaneo le le latetšwego ge go sekasekwa dikanegelokopana tša thuto, e lego (a) dipolitiki, (b) setšo, (c) Bokriste le (d) sebjalebjae.

8.1.2.1 DIPOLITIKI

Ge go hlokomedišišwa dikanegelokopana, go lemogwa gore bangwadi ba ngwala ka dilo tše ba sa di nyakego. Dingwalo tša mohuta woo di bitšwa tša kganano. *Oxford English Dictionary on Historical Principles(1999)*, e hlaloša kganano gore ke:

To give formal expresion to objection, dissent or disapproval.

Seo se gatelelwago mo ke gore kganano yeo e lebane le go se amogele selo.

Dingwalokganano di dirišwa ke mongwadi yo a dubegilego kgopolo gomme a rata go imologa ka go tshwa taba yeo e mo dutšego mafahleng. Ke gore, ke kgale a kgotleletše, bjale o beile marumo fase. Sengwalo sa mohuta woo se utolla tšeo batho ba sa di ratego. Gantši kganano e lebane le tša pušo goba maemo a ditaba a a itšego.

Ge go senkasenkwa dipolitiki, go tlo dirišwa kanegelokopana ya *Ke ka baka la segagešo fela* (1998) ya Shai. Kanegelongkopana ye, Shai o thulana le maemo a ditaba nageng ya gabo. Bangwadi ba ba ngwadilego ka kgethologanyo, ba arola setšhaba sa Afrika-Borwa ka dikgoro tše pedi tše dikgolo, e lego Babaso le Babašweu. Ge e le Shai yena o gatelela gore kgethologano ga se ya mmala fela. Go na le karogano go ya ka merafe bjalo ka Mazulu le Batswana. Yona kgethologano yeo e thulantšha batho ka dihlogo.

Shai o goroga lefaseng la Venda, a kwele ka seyalemoya gore go dikgoba tša mošomo tirelong ya bophodisa bja Afrika-Borwa. Go gorogeng ga gagwe, o hlokišwa ntlha le thito mabapi le diofisi tšeo a ka hwetšago thušo. Ga go yo a dumago go bolela le yena ka gore o šetše a topilwe nta thekeng gore ke Mosotho. Ka morago ga go phaphula lebaka le letelele, o tsena ofising ya maleba.

Tiragalo ye e šomišitšwe ka moggwa wa sekai ka gore Shai o emetše setšhaba sa gabo sa Basotho, mola mongwaledi a emetše Bavenda, eupša kanegelongkopana ye go akaretšwa le merafe ye mengwe ya Babaso. Go bolelwa ka ntwala ya semorafe gare ga Mothomoso le Mothomoso. Ge o le mofaladi, go lebelelwa gore o bolela polelo efe. Ka tsela yeo kgatelelo ya Babaso e fetoga kgatelelo ka Mothomoso go Mothomoso. Ke ka baka leo Shai a amogelwago ka mantšu a a galakago ge mongwaledi a re: “Ge o sa bolele segagešo o tlo thušwa ke tšhwene, e sego nna” (letl. 49).

Ge a nyaka diforomo tšeo di swanetšego go tlatšwa, o botšwa gore: “Hezwi ndi zwa vhana vha ino shango”. (Letl. 49). Go realo ke go re, tšeo ke tša bana ba mobu.

Shai o lla ka la gore mašula a a mo hlagetše ka morago ga go hlabana ntwaga ya mahlomahubedu, go aga Afrika-Borwa ye mpsha, ye e sa tsebego kgethologanyo. Ka go realo, kgatelelo ye go dikilego go llwa ka yona, ga se ya fela. Ke gona mo e thuntšhago meši ka dinko. Merafe ye mengwe ka go itšhoga goba boikgogomošo, e gatelela ye mengwe. Shai o utolla ntlha ye ka medu ge a laodiša masetlapelo a mohlang woo, pele a boela morago ka gore o re: “Ke ile ka napa ke ngenwa ke ao a gore ebile Basotho ge re le mo Venda re itira bathwana, ga re nyake go ithuta Sevenda, re re ga se polelo”. (Letl. 51).

Shai o gatelela gore kgethologanyo ga e laolwe ke mmala wa motho (wo mošweu goba wo moso). Boitshwaro bja motho goba morafe wa gabo, ke seo se lego bohlokwa. Tabakgolo ke tlhomphano. Ke ka baka leo a rumago ka go re: “Ke ile ka tšwa moo heleng, fao ke bego ke emetše morafe wa gešo, fao ke bego ke otlwa ka lebaka la makgopo a segagešo”. (Letl.51).

Go ruma ditaba tše go ka thwe dipolitiki tša Shai ga se tša go hlohleletša tirišano gare ga batho. Tšona di gatelela karogano gare ga merafe ya Babaso.

Bjale go tlo tšewa kanegelokopana ya bobedi, e lego *Morutiši yo Mogolo* (1974), ya Nchabeleng.

Morutiši yo Mogolo

Ge go hlalošwa dipolitiki tša Ramaila go boletšwe gore ke tša go tlemaganya ditšhaba tša Babaso le Babašweu. Dipolitiki tše di hwetšago kanegelongkopana ye tšona ke tša go hlohleletša thulano gare ga Babaso le Babašweu.

Ditaba tšeo di theilwe godimo ga melao ya pušo ya maloba ya naga ya Afrika-Borwa. Tšona di lebane le Dithoko Kgwara, mofahloši wa Rand Afrikaans Universiteit. Go ya ka molao wa naga, ge motho a šoma pasa ya gagwe e swanetše go ba le bohlatse. Go ebela le mebila pasa e sa kgotsofatše, go dira gore maphodisa a go šale morago. Bjo ke bothata bjo Kgwara a hlakanego le bjona. Ka lengwe la matšatši ge a ikotlolla mmileng Gauteng, o hlakana le maphodisa, gwa swa legong gwa šala molora. Molato ke ge pasa ya gagwe e hloka bohlatse bja gore o a šoma.

Mokgomana yo ke motho yo a tsebegago ka bophara, kudu baithuting ba Babašweu le Babaso. Ke ka lebaka leo baithuti ba ilego ba thuntšha meši ka dinko ge ba mmona a utlwautlwa ke maphodisa. Ba lekile go bea mapheko, eupša ba palelwa, Kgwara a nametšwa “khwelakwhela” ka lebelo la mmutla.

Mongwadi o diriša ditaba tše go bjala moya wa ntwaga gare ga Babašweu le Babaso. Kgwara o tseba gabotse gore o obile molato, eupša phetolo ya gagwe ge a boledišana le dimpša tša mmušo, e nkgalefetla la ntwaga gore o re:

Ya ka (pasa) e swana le ya gago, ga di saenwe ka gobane re šomela mmušo ka moka. (Letl. 38).

Mantšu a a tiiša gore Kgwara o thulana le melao ya naga ya gabo. Le ge lephodisa leo le mo rwešitšego maseka a go tonya, lona e le Mothomoso bjalo ka yena, o re le gapeletšwa ke molao wa Babašweu. Ka gona, o bona go swarwa ga gagwe go hlohleletšwa ke mmala. Ke ka baka leo a befelwago wa go kgereša dithaba. Se se napile se bešeletša karogano gare ga Kgwara le Babašweu.

Thulano yeo e tšwelelela gabotse ge Kgwara a fihla diofising tša maphodisa. Van Donder, e lego mogolo wa maphodisa, o rata go tseba gore monna yo a nago le mohola setšhabeng o golegilwe ke mang, ka baka lang. Phetolo ya lephodisa (Mothomoso) e godiša thulano gare ga Babašweu le Babaso ka gore monna yo o re:

Nna, ke mo ngametše ka ge a ruta bomorwarrago. Ke tseba go sa dumelelwe mo lefaseng la tatago gore phirimphiswane e rute bomorwarrago, baas. Ke molao wo le o beilego, gomme rena re a o latela. Re mo nyaka a ruta bomorwarragwe dikolong tša gabo tša go swana le se a rutago go sona. (Letl. 40).

Polelo ye ke yona tabakgolo ya kanegelokopana ye. Ke taba ye e hlohleleditšego mongwadi go hlama kanegelokopana ye. O rata go bontšha gore (a) nageng ya gabo go na le kgethologano gare ga Babašweu le Babaso le gore (b) Babaso ba gateletšwe. Ka gona, ditaba tše di dirišitšwe bjalo ka sekai ka gore Kgwara le lephodisa leo ba emetše ditšhaba tša Babaso ka moka. Ke ka lebaka leo mongwadi a lokollago Kgwara.

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe, Nchabeleng o diriša sengwalo go laetša ka mo Bathobaso ba gateletšwego ka gona. Ka gona, o ngwala ka kgethologano nageng ya gabo.

8.1.2.2 SETŠO

Mongwadi yo a ngwadilego ka ga ditumelo le ditlwaelo tša setšo ke (W.T.) Matlala. Mo go *Hlokwa-la-tsela* (1969), Matlala o gatelela ditumelo le ditlwaelo tša segagešo. Tshekatsheko ya kanegelokopana ye e bitšwago *Serapeng sa Badimo* e tlo tliša ntlha ye.

Go ya ka setšo kgoši ke lešika leo le tlemaganyago setšhaba le badimo. Ke ngwana wa badimo. Ka gona, e na le ngaka ye e lebanego le yona. Bophelo bja gagwe bo ka diatleng tša yona. Ga e kgwathwe ke ngaka ye nngwe le ye nngwe. Ge mošate go befile go bitšwa yona ngaka yeo. Bothata bjo bo amago setšhaba bo rarollwa ke matwetwe yoo.

Mmotong wa Dibaneng le gona go bile bjalo. Maoke ke ngaka ya mošate ye e sa ruthufaletšwego meetse. Ke komangkanna gare ga mangaka a naga yeo. Mmadi o fahlogela maatla a gagwe ka morago ga polao ya Lamola. Lamola ke monna wa mohumi yo a kgebetlilwego ka selepe gare ga mpa ya bošego. Ke mo Maoke a biditywego ka gore mmolai o swanetše go utologa.

Maoke ke ngaka ye lentšu la yona le agelwago lešaka. O botša kgoši gore banna ka moka kgothekgothe kgorong. Yo mongwe le yo mongwe a tle a swere selepe sa gagwe. Ba se adimane dilepe. O bolela gore badimo ba mo tshepišitše go mo utollela mmolai wa Lamola ge a ka ba apeša ka gore ba bolawa ke phefo. Ba tsoma gore ba agelwe lešaka. O tlaleletša ka gore ba mo file pheko ya go foka dilepe. Pheko yeo ke mošelešele, nonyana seselalefokeng. Ka taelo ya gagwe banna ka moka ba tšwa lesolo la go bolaya mošelešele. Ge ba boile le nonyana yeo ba ya go šwabelela mabitla ka mašaša.

Monna yo ge a re, ke re, ga go yo a ka mo emago pele. Ge a feditše, o laela gore ba tšwele ka ntle. O šala a mnoši ka mo lešakeng, a eya godimo le fase, a hubaka, a goa ka lentšu la go dumediša dithaba.

Mongwadi o diriša mathaitshai a sebjalebja go rarolla bothata bja go utolla mmolai wa Lamola. Se se bonala ge ngaka e laela banna gore ba emiše dilepe tša bona. Maano a gagwe ke go nyakurela dilepe tšeo gore a bone seo e lego se sefsa. O tseba gore mmolai wa Lamola o tlo lahla selepe se a se dirišitšego, a reka se sefsa ka gore ngaka e be e laetša gore yo mongwe le yo mongwe a tle le sa gagwe, ba se ke ba adimana.

Ngaka Maoke o šomiša selepe go utolla mmolai wa Lamola ka gore ge a bolela le lešaba leo la banna o re:

“Bakone nthušeng, nthušeng le ntshwareleng mmolai wa Lamola. Mo swareng le tla mo tseba ka selepe sa gagwe sa mabaibai. (Letl. 84).

Mongwadi o phagamiša maemo a ngaka ya segagešo. Maoke o be a le tlalelong ge kgoši e mo kgopela gore a nyakišiše gore Lamola o bolailwe ke mang. O be a sa tsebe gore a thome kae. Se se tiiša pelaelo bongakeng bja gagwe ka gore mongwadi o re:

Bjale ditaba di be di fihlile matsipanong moo Maoke a bego a swanetšwe ke go bontšha bonnete bja bongaka bja gagwe. Maoke o be a le bothateng a sa tsebe gore na o tla thoma kae. Ye nngwe pelo ya gagwe e be ebile e re a ye le naga. (Letl. 81).

Seo se bonagalago mo ke gore mongwadi o gapeletša katlego ya ngaka ye ka ge nepo ya gagwe e le go bontšha bohlokwa bja ngaka bophelong bja Babaso.

Ditaba tše di ka phethwa ka go re dikanegelongkopana tša maitekelo go bolelwa ka dingaka tše di šomišago boradia le bohlale go rarollela batho mathata. Ga go gatelelwe bokgoni bja ngaka. Bangwadi ga ba sole boradia bjoo.

8.1.2.3 BOKRISTE

Bangwadi ba dikanegelokopana tša maitekelo ba šunyeditše dinko ka gare ga ditaba tša Sekriste. Yo mongwe wa bona ke Maditsi ka puku ye e tsebjago ka la *Monyane* (1974). Go tlo lekodišišwa kanegelokopana ye e bitšwago *Le tlo re segiša batho*.

Maditsi o tsinkela dikgogakgogano tše di felago di bonala diphuthegong. Ge a hlaloša ditaba tše, o utolla boyena ditabeng tšeo tša Sekriste. Kereke e na le tshepedišo yeo e lego motheo wa Bokriste. Ge motheo woo o ka agologa gona tshepedišo e a buhlama. Se ke se se diragalago phuthegong ya Mafatle.

Mokgalabje Mašianoke o fetogile phiri ye e gagolago phuthegong le moruti gore dineelo tšeo e lego motheo wa kereke, di se sa ntšhwa. O re taba ye ke bohlola. Monna yo o sepela a huetša balatedi ba gagwe; ka molomo wa gagwe o re:

Dineelo, ke dineelo tša selo mang? Re fo neela re sa
tsebe gore re feletša kae?

Motho o a re botša gore ke yena mojalefa wa rena, gomme rena re otafetše re fela re re: “Re tla reng, ke thabo le nyakalalo”. Aowa, thaka morwa mang, ye nna ga ke sa e tsena. (Letl.83).

Ka tiragalo ye, mongwadi o thalela babadi seswantšho se sefsa sa tshepedišo ya ditaba tša kereke. Badumedi ba fiwa kgopolo ya gore baruti ba iphetošitše dikgofa, ba phela ka madi a bona. Taba ye ke mpholo phuthegong. Ge kanegelokopana ye e tsinkelwa go tsenelela, go lemogwa gore mongwadi o thekga kgopolo ye, ga a e kgale. Se se molaleng ka gore ge dikgoro tša kanegelokopana di tswalelwa, Mašianoke o sa gotla, go se yo a mo thibelago. Mongwadi o diriša monna yo go bjala setšo seo yena mongwadi a bonago se swanetše go latelwa.

Gona mo phuthegong ye Mašianoke ke yena a letšago tšhipi ya go lemoša batho gore bjale ke nako ya gore modiro wa kereke o thome, eupša ka go se kwane le Moruti Kealeka, o thoma mokgwa wa gagwe wa go letša tšhipi, wo o sa sepedišanego le peakanyo ya taolo. Ge tšhipi ya bobedi e lla, moruti o thoma ka modiro. Mašianoke o tla re go letša tšhipi ya mathomo, a boela ka lapeng. O tla tsena ka mo a etšwa, a diegiše modiro. Ka gona, go tlo kgopelwa monna tsoko go letša tšhipi ya bobedi. Ka ge Mašianoke e le motho wa tshela, o galefa bjalo ka poo. Ka le lengwe la matšatši ge a galefela monna yoo o re:

Ge ke teile ke boetše lapeng, go yo ngwatha moratha, ga se tshwanelo ya gago gore o šale o letša ya bobedi. Ke swanetše go tla kerekeng ke lle gobane kereke ya boKealeka ga e tšwe ka pela. (Letl. 84).

Moruti, baeletši le phuthego, ba swanetše go emela monna yo gore a je pele, modiro o kgone o thoma. Mongwadi o swantšhitše Mašianoke e le leloko la kereke leo le sa nyakego go iphea ka fase ga molao. Ke monna wa boikgogomošo, wa matepe, wa go itirela boithatelo.

Go ruma ditaba tše go ka thwe ntlha ye e fahlologelwago mo ke gore Sekriste seo se laodišwago ke sa go senya, se se thulantšhago phuthego le baruti. Ka gona, se hlohleletša batho go nyatša bagolo ba phuthego. Ga se bope badumedi ba mmakgonthe bjalo ka ge go hlalošitšwe ge go tsinkelwa dikanegelokopana tša thuto.

8.1.2.4 SEBJALEBJALE

Mo dikanegelongkopana tša maitekelo sebjalebja se lebane le bophelo bja ditoropo le bja gae ga mahlaku. Sona sebjalebja seo ke sa go hlola dithulano gare ga batho. Bangwadi ba laodiša ditaba tša ka mehla, tša hlalošwa ka mokgwa wo mmadi a di tsebago ka gona. Ga go taba ye bohlokwa ye e tšwelelago sengwalong. Go yo lekodišišwa kanegelokopana ya *O tla feleletša kae ka go tšholla madi* (1993), ya Modiba.

O tla feleletša kae ka go tšholla madi

Kanegelongkopana ye mmadi o thaletšwe seswantšho sa bophelo bja dinokwane. Sona se bonala kudu ge go bolelwa ka makatika a bafsa. Ba phela ka bomenetša le bogwaragwara. Go lekwa se le sela, gore bophelo bja bonwamadi bjo ba ikgethetšego bjona bo kgonagale, go sego bjalo, hlogo ya motho e a kgaoga.

Mongwadi o utollotše makatika ao a motho wa nama ge a leka go iphediša, eupša ka go dira bjalo, o hlafišetša ba bangwe bophelo.

Taba ye e bonala ka bophelo bja monna yo a tsebjago ka la Tšhaine. O phela ka go bolaya le go hula batho. Ga a lemogwe ka ge e le phiri ye e aperego letlalo la nku. Mongwadi o akaretša makatika ao ka go re:

Go na le bomaemae. Go nyakwa kgokong e ntsho go dira melemo ya go neša pula. Go nyakwa diiketla mo mebeleng ya batho go šoma mošomo wo. Go thwalwa difoka, go tangwa go fora goba go bolawa le go ripa tšeo di nyakegago go rekišetša dingaka tšeo... Tšhelete ke selo seo se ekago batho ba bantši. (Letl.16).

Ke ka mo Tšhaine a emaemago, a latswa balwetši le bahloki ka leleme. O tshepiša batho gore yena o tseba matwetwe wa mmakgonthe kaekae, yo a ka tomolago bolwetši bjalo ka mootlwa, goba go fa bahloki mahlatse. Bao ba mo šalago morago ga ba sa bonwa ka gore “ka mo morago ga mothopa, go be go le lewa le le šiišago mo batho ba bego ba felela gona”. (Letl.18). Bjo ke bophelo bjo Tšhaine a bego a iphile bjona . Batho ba be ba lahlegelwa ke maphelo le go tlaišwa, a sa lemogwe ka ge e le motho wa leleme le boreledi.

Mongwadi o hlaloša ditaba tše tša masetlapelo tše e kego ke papadi. Le ge a bolela ka bošula ga a bo kgale ka gore ga a bone e le tiro ye mpe. Modiba, bjalo ka bangwadi ba bangwe ba dikanegelokopana tša maitekelo, o fapana le Ramaila, mongwadi wa dikanegelo tša thuto. Le ge Ramaila le yena a ngwala ka makatika a bafsa, o bona mokgwa wo o sa loka. Ke ka baka leo badirabobe ba otlwago.

Mo kanegelongkopana ye mongwadi o rerelela bobbe. Le ge Tšhaine e le mmolai yo a phelago ka go gweba ka ditho tša batho, mongwadi o dira gore a se ke a lemogwa ka pela. Ka tsela yeo, Tšhaine o hwetša nako ya go

dubaganya motse wa gabo, a ikhumiša ka bonokwane. Ge mongwadi a mo utollela batho ke ge mašaba a lahlegetšwe ke bophelo. Mo mmadi ga a kgotsofale ka gore bophelo bo phelwa gatee.

Go tšhela maswi ka meetse, ge Tšhaine a lemogilwe ga go kotlo ye a e fiwago. Mongwadi o šireletša maemo a monna yo setšhabeng ka ge e le motsebalegi. O mo tloša moo setšhabeng seo (nageng ya gabo), a mo tšhabišetša lefelong tsoko. Eke yo Tšhaine setšhaba se a mmoifa ka gore o tlogile ka boyena, ga se a rakwa. Mongwadi ga a kgale mokgwa woo ka gore ge a ruma kanegelokopana ye Tšhaine o sa tšwetša bophelo bjoo pele. O re:

Ka go tšhaba dihlong le go bolelwa, a nama a khuduga
mo motseng woo. Re kwa gore le mo a lego ntshe, o
sa iša pele ka wona mošomo owe. (Letl.19).

Ditaba tše di laodišwago mo kanegelongkopana ye di tiiša gore sebjalebjae seo ke sa go hlohleletša bosenyi ka gore badirabobe ga ba otlwe. Ke sebjalebjae se se sa šireletšego batho menong a diphiri tše di gagolago.

8.1.3 KAKARETŠO

Diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo di lekotšwe. Go ka rungwa ka go gatelela gore ditaba tšeo ke tša bophelo bjo batho ba bo tlwaetšego. Ga ba sa ithuta bjona. Ba ruthile ka gare ga bjona, ba laetša meragelo ya bona. Ditaba tšeo di dirišwa ka mo di lego ka gona. Tirišo yeo ga e hole mmadi ka gore ga e nontšhe mogopolo wa gagwe. Ponagalo ya dipolitiki tša dikanegelokopana tša maitekelo e fapana le ya tša thuto. Di gatelela karogano gare ga merafe ya Babaso ka boyona le gare ga Babašweu le Babaso. Di hlohleletša dithulano gare ga ditšhaba tšeo.

KGAOLO YA SENYANE

9.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO:2

9.1.1 MATSENO

Thulaganyo ke thaba yeo bangwadi ba dikanegelokopana tša maitekelo ba šitwago go e namela. Bothata bjo bo ama tirišo ya dithekniki. Ntlha ye e tlo lemogwa ge thulaganyo ya dikanegelokopana tšeo e hlalošwa mo kgaolong ye.

9.1.2 THULAGANYO

Tekodišišo ya thulaganyo ya dikanegelokopana tša maitekelo e tlo lebanywa le (a) tharagano ya ditiragalo, (b) go thoma le go ruma kanegelokopana, (c) thulano le (d) tshwantšho ya baanegwa.

9.1.2.1 KA MO DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO DI THONGWAGO KA GONA.

Matseno ke karolo ye bohlokwa ya kanegelokopana. Ona matseno ao a lemogwa ka temana ya mathomo. Go šetše go boletšwe ge go lekodišišwa dikanegelokopana tša thuto gore temana ya mathomo ke matsentšhagae. Ge go lekodišišwa dikanegelokopana tša thuto go lemogilwe ka mo Ramaila, a dirišago temana yeo go bopa matseno ao a hlotlago kgopolo ya mmadi ka gona. Mo dikanegelongkopana tša maitekelo go lemogwa thaba ya mathata mabapi le ka mo bangwadi ba thomago dikanegelokopana ka gona. Mathata ao a tlo anegwa molaleng ge go hlokomedišišwa dikanegelokopana tše di kgethilwego.

Lehufa

Bothata bja pele ke go thoma kanegelokopana ka go hlalošetša mmadi ka mo kanegelokopana yeo e tlogo rungwa ka yona. Matemane (1993) o bula difero tša kanegelokopana ya *Lehufa* ka mantšu a:

Ge o sa lemoge le ka go iša le naga. Le ka go diriša diphošo tšeo ka morago o ka tlogo wa itshola la mafelelo. Le motho o ka mo šia. Lapa go le rutla ke tabana ye nnyane. Mosadi o mo ntšheditše dikgomo go mo golofatša goba go mmolaya le ge e le go mo phuthelela, ke tabana ye nnyane... (Letl.19).

Mmadi o šetše a beilwe seetšeng gore selepe sa mongwadi se yo rema bjang ge difero tša kanegelokopana ye di tswalelwa (ge monna a phuthiša mosadi wa gagwe merwalo, a mo šupa tsela). Matseno ao a kwana le mafelelo ka gobane mongwadi o re:

O tlo hlwa a sa fetola a kwewa ke mang? Lebatl ke ge le lla, ge a mo šupa kgothwana, gomme a laetša a sa bapale. Le lehono ge ke bolela ke realo le sa thubegile, ebile ga le laetše gore le tlo ka la tsoga, le tšatši la mohlolo. (Letl.25).

Mmadi ga a tlabege ge ditaba di rungwa ka mokgwa wo. Wona mokgwa wo wa go thoma kanegelokopana ga o na maatlakgogedi ka gore mmadi o šetše a tseba maemo a ditaba pele a tšwela pele le yona. Seo a sa se tsebego ke gore na ditaba tšeo di ama bomang, ba kae, go diregile eng. Ka tsela yeo matseno ao ga a thuše go tšwetša moko wa ditaba pele.

Nka ja mo nka nona

Kgoboketšong ya dikanegelokopana tše di bitšwago *Matlopolana* (1976), Modiba o thoma kanegelokopana ya *Nka ja mo nka nona*, ka go hlaloša dipoelo tša megabaru, ge a re:

“Megabaru e bolaile batho ba bantši”. (Letl.10).

Ka go dira bjalo mmadi o letetše lehu la Hine, mohumi yo mogolo, yo a ilego a patiša poo ka lefagolo, ka go ratana le Mmaphuhlo, ka sephiring. Lehumo le hlohleletša Mmaphuhlo go bolaya Hine gore a šale a tsatsanka ka mahumo a gagwe. Ka wona mokgwa wo ditaba di thomilego ka wona, (ka go bolela ka lehu), di felela ka wona mokgwa wo, ka lehu (la Hine). Mongwadi o bontšha bošoro bjo bja megabaru ge a re: “Moipolai ga a llelwe, selo sa gagwe ke moropana”. (Letl.22). Lehu le ga le tšhoše mmadi ka gore o le tsebile mohlang kanegelokopana ye e thomago go rulaganywa. Ka lebaka leo ga a itswalanye le masetlapelo ao. Ke ka lebaka leo matseno a a hlokago maatlakgogedi ka gona.

Kalatšane ga e lape

A go gatelwe pele ka bothata bjo bongwe bjo bo amago matseno. Go tlo sekamelwa kanegelongkopana ya *Kalatšane ga e lape* mo go *Pudi e reng mogwera* (1994). Dikanegelokopana tša maitekelo di na le matseno ao e lego sehlwaseeme. Ke gore, matseno ao ga a amane le ditaba tšeo di laodišwago. Go tiiša taba ye go tlo lekodišišwa kanegelokopana ye. Matseno a kanegelokopana ye a swana le hlogo ya yona.

Seo mongwadi a se dirilego ke go boeletša hlogo yeo ka gore o re:

Seema se re: Kalatšane ga e lape, mohla e lapa ke lehu.

(Letl:20).

Go tloga moo o thoma go ratharatha, ka go botšiša mmadi tlholego ya bokalatšane. O kgopela bao ba tsebago go feta mmadi (“bahlami ba diema”) go mo rarollela bothata bjoo. Ga go tsebje gore bokalatšane bjoo bo ama bomang, bjang. Eke mongwadi o be a rato šomiša thekniki ya potšišoretoriki setlabelo se se hlalošwago ke Lazarus le ba bangwe (1983: 243) gore ke:

A device particularly useful (in argumentation) by which the audience is lured into hearing an answer that the writer or speaker is about to provide or perhaps into providing an obvious answer for themselves.

Seo se bolelwago ke boLazarus ke gore potšišoretoriki ke mokgwa wa go gapeletša mmadi go dumelelana le seo mongwadi a mmotšago sona.

Tirišo yeo ya retoriki ge mongwadi a rato tseba modu wa bokalatšane, ga e na maatlakgogedi.

Ge go lekodišišwa dikanegelokopana tša thuto go hlalošitšwe gore mošomo wa matseno ke go amogela mmadi sengwalong. Go gateletšwe dintlha tše di lebanego le matseno ao, e lego bothata gammogo le go thala tikologo.

Bjo ke bolwetši bjo go hlakanwago le bjona ge go hlokomešišwa dikanegelokopana tša maitekelo.

Letswalo le molato le a ikahlola

Go tiiša ntlha ye go tlo tsopolwa kanegelong ya *Letswalo le molato le a ikahlola* (1993). E bulwa ka mantšu a go re:

Motho ke kgagara. Ge o ka re ge o tsena bathong wa ba lebeledišiša gabotse, o tlo lemoga dilo tše ntšinyana. O tlo lemoga ge e ba ba go thabetše goba aowa... (Letl:8).

Harris (1980:1) ge a bolela ka ga modiro wa mongwadi wa dikanegelokopana o re:

He makes the reader want to turn the page.

Mantšu a a gatelela bothakga bja mongwadi bja go kgona go tanya mogopolo wa mmadi, di sa tloga. Seo mongwadi a ka se kgona fela ka go diriša matseno a maatla. Matseno ao a swanetše go tšweletša, moanegwathwadi, tikologo le bothata. Ge mongwadi a sa rate go tšweletša bothata bjoo mo, a be le bokgoni bja go diriša dithekniki tšeo di tlogo dira gore mmadi a bo lemoge, le ge a sa bo utollelwa thwi.

Se se lemogwago ka matseno a dikanegelokopana tše ke gore babadi ba dio botšwa pha! gore pheletšo ya ditaba e tlo ba efe ge dikanegelokopana tšeo di rungwa. Se se nola mmadi moko, a se ke a bala ka tlhonomo. Ke ka baka leo go thwego matseno a dikanegelokopana tše ga a tšwetše pele moko wa ditaba.

9.1.2.2 THULANO

Ge go lekodišišwa thulano dikanegelongkopana tša maitekelo go tlo dirišwa kanegelokopana ya *Ba laletšwa monyanya* (1974). Mo kanegelongkopana ye thulano ga se ya hlamega. Mmadi a ka re thulano ga e gona ka gore e ka bapetšwa le bana ge ba bapala diketo. Ba no fela ba ngwapana, gwa felela moo. Se go ka se thwe ke thulano.

Ge kanegelokopana ye e lekodišišwa, go ka akanywa ditiragalo tšeo go ka thwego ke thulano.

- Marumaso le mosadi wa gagwe, e lego Mmatebogo, ke badumedi ba nnete. Ba re ba direla kereke ka pelo le moya.
- Marumaso ge a rera ka kerekeng o re “ o se ke wa hlankela medimo e šele”.
- Phapano gare ga Marumaso le Mmatebogo. Matebogo o re ba ya monyanyeng wo ba laleditšwego go wona. Marumaso o re ba ya kopanong ya dikereke.
- Go phasa badimo monyanyeng ga boMatebogo.
- Phapano gare ga Mmatebogo le batswadi.
- Phapano gare ga Matebogo le Marumaso.

Tlhalošo ye e latelago e tlo fa mmadi lesedi mabapi le thulano ya kanegelokopana ye.

Le ge Marumaso a ile a thulana le mosadi wa gagwe yo a gapeletšago gore ba ye ga gabo monyanyeng, mafelelong ba ile ba kwana, ba wela tsela. Ka gona, mo ga go thulano ka gore kwano e bile gona.

Ge ba fihla ga gaboMmatebogo ba hwetša monyanya e le wa go phasa badimo. Taba ye e napile e tsoša kgaruru gare ga Marumaso le Matebogo ka ge e le yena a gapeleditšego gore ba ye monyanyeng woo, eupša mosadi yo, modiro wo o be a sa o tsebe. Go feta mo, ke yena wa mathomo wa go thulana le ba gabo ka ga modiro wo ka gona, ga re kgone go bona molwantšhwa.

Ge mongwadi a thulantšha Marumaso le Mmatebogo o tlo ba fapantšha – yo mongwe ya ba molwantšhi (a ganana le go phasa badimo), mola yo mongwe e le molwantšhi (a amogela kgopolo yeo). Bjale bobedi bja bona ke badumedi bao ba sa išego felo ka badimo. Ke ka baka leo molwantšhwa a sa bonalego.

Ge go bolelwa ka kanegelokopana go šupša thulano ya yona. Yona thulano yeo e bopilwe ka dikokwane tše tharo, e lego (a) bothata, (b) molwantšhwa le (c) molwantšhi. Mongwadi ga se a ela dintlha tše hloko ge kanegelokopana yeo e hlangwa. Ke sona seo se fokotšago thulano ya yona. Mongwadi o dirišitše diphapano tše di sa rokaganego. Se ga se fokotše thulano ya kanegelokopana fela, eupša se na le khuetšo go thulaganyo ya yona. Ke ka baka leo Stern (1991.177) a rego:

An overcomplicated plot can make a book seem contrived or confusing. A lack of plot alone can make a book seem meandering or static.

Mo Stern o gatelela dilo tšeo di ka fokotšago thulano ya sengwalo gammogo le kotsi ye e hlolwago ke tlhokagalo ya thulano sengwalong seo. Mo go kanegelokopana bothata bjona bjoo bo dirago gore thulaganyo e hlotše, ke thulano ye e sa hlamegago.

Ge go akaretšwa ditaba tše go ka thwe thulano ke bothata bjo bogolo bjo bo amago dikanegelokopana tša maitekelo. Tše dingwe ga di na thulano mola tše dingwe thulano e le gona eupša e sa hlangwa gabotse. Ka lehlakoreng le lengwe bothata, bjona bjoo bo tsomegago gore thulano e gole, ga bo kgotsofatše. Se se dira gore dikanegelokopana tše di balege eke ke ditaodišo. Mohlala wo mobotse ke dikanegelokopana tše di hwetšwago kgoboketšong ye e bitšwago *Pelo tše dingwe* (1986) ya Seabela.

9.1.2.3 TSHWANTŠHO YA BAANEGWA

Ge go sekasekwa dikanegelokopana tša Ramaila go lemogilwe gore ga a thulanye dikokwane tša go loka le go se loke ge a swantšha moanegwa. Go feta moo, o swantšha moanegwa ka botlalo, ke gore, go tsepelelwa mahlakore ka moka a semelo sa moanegwa.

Tshwantšho ya baanegwa dikanegelongkopana tša maitekelo e sekametše lehlakoreng le tee. Bangwadi ba diriša dikokwane tša go loka le go se loke go fapantšha baanegwa (molwantšhwa le molwantšhi). Moanegwa (molwantšhwa) ge a sa loka, ga se a loka. Ge molwantšhi e le motho yo a lokilego o tla no tšwela pele le go loka. Ka go realo, go hlokometšwe karolo e tee ya semelo sa moanegwa, e lego go loka goba go se loke. Ke ka baka leo bontši bja baanegwa bao e le baanegwahlaedi ka gore ga ba fetoge. Perrine (1983:66) o lemogile bofokodi bjoo bja go swantšha baanegwa ka go ganelela lehlakore le tee ka gore o re:

Human nature is not often entirely bad or perfectly good, and interpretive fiction deals usually with characters that are neither.

Seo se gatelelwago ka mantšu a ke tirišo ya motswako wa dikokwane tše tše pedi, e lego go loka le go se loke ge go swantšhwa moanegwa.

Tirišo ya dikokwane tše e tlo lemogwa ge go tsinkelwa dikanegelokopana tše di itšego. Go tlo thongwa ka kanegelokopana ya *Mala a Basadi* ye e hwetšwago pukung ya *Magalagapa A Tau* (1976), go bona ka mo molwantšhwa (Mphefe) a swantšhwago ka gona. Gore mmadi a kwešiše ka mo Mphefe a swantšhwago ka gona, go tlo lekodišišwa le moanegwa yo mongwe yo bohlokwa, e lego Phatolo (molwantšhi), ka gore mongwadi o thulantšha go loka le go se loke.

Mongwadi o katana le ntlha e tee ya bophelo bja Mphefe, e lego go se loke. Le ge e le lesogana la dithuto, la go tsebega, ga go na le hlasenyana ya go loka yeo e laumago bophelong bja gagwe. Go se loke moo go bonala ka boikgogomošo bjo bo hupilego lenyatšo, go kganya le go šišingwa batho. Phatolo yena o swantšhwa ka go fapantšhwa le Mphefe ka gore go tsepeletšwe ntlha ya go loka fela semelong sa gagwe, e lego kwelobohloko. Taba ye e bonala ge a fihla lapeng la gaboMphefe, gae ga mahlaku, Dithabaneng.

O hwetša batswadi ba Mphefe ba bolawa ke tlala yeo e bilego e ba tsentšego bolwetši. Mphefe yena o dula Chiawelo (Gauteng), gomme o ba hlokomologile ka baka la boikgogomošo. Ka baka la kwelobohloko, Phatolo o ba nametša setimela ka tšhelete ya gagwe, a goroga le bona lapeng la Mphefe.

Mphefe o agile ngwako wa kgoparara, wa mabaibai. O nyetše mosadi wa mahlo a kgomo, lona letšoba segafišabanna. Ka baka leo o a kganya le go nyatša batho.

Moisa o thuntšha meši ka dinko ge a bolela le Phatolo ka gore o re:

Batho ba ga se batswadi ba ka. O se ke wa ntlšetša magogodi a dinta ka mo lapeng la ka. O hwetša gore dibjana tša ka tša go rekwa ke yo mogatšaka di ka tla tša jela dikolobe tša go swana le tše. Phatolo etšwa ka mo lapeng la ka ka mahlatša a a gago. (Letl. 70).

Mantšu a Mphefe a swanetše go tliša phetogo semelong sa Phatolo, mongwadi a bontšhe lehlakore le lengwe la bophelo bja Phatolo. A se ke a dula a lokile le ge go befile. A befelwe wa go kgereša dithaba ka baka la boitshwaro bja Mphefe, eupša ga go bjalo. Le ge ditaba di le ka sebopego seo, Phatolo e sa le yola wa maabane le maloba, wa go loka, wa lešoko. Ke ka baka leo a boetšago batswadi ba Mphefe gae ka tšhelete ya gagwe; a ba hlokometše le ka dijo.

Phatolo ga se moanegwa yo a feleletšego. Ga se a swantšhwa ka botlalo gore mmadi a mo tsebe. Tikologo ga e mo fetole. Mabaka ao a ikhwetšago a le go ona ga a na khuetšo bophelong bja gagwe. Ka gona, ke moanegwahlaedi. Ga se moanegwa wa go kgotsofatša mmadi. Perrine (1983:66) ge a hlaloša mohola wa kanegelo o re e swanetše go tšweletša baanegwa ka tshwanelo. O tšwela pele ka go re:

Fiction offers an unparalleled opportunity to observe human nature in all its complexity and multiplicity. It enables us to know people, to understand them, and to learn compassion for them, as we might not otherwise.

Seo se gatelelwago mo ke gore sengwalo, kudu kanegelokopana, se swanetše go utolla dintlha tše di fapafapanego tša semelo sa moanegwa, go

ba motho wa mmakgonthe. Mongwadi o bile le mathata ge a swantšha Phatolo ka ge maitekelo ao a fapana le mantšu a Perrine.

Bothata bjoo bo sa lemogwa ge mongwadi a tšwela pele ka go swantšha semelo sa moanegwathwadi, Mphefe. Go fihla bjale Mphefe o tsebega e le motho yo a sa lokago, wa boikgogomošo le lenyatšo. Ka morago ga ge mmagwe a ntšhitše mantšu a boima, a e lego kahlolo bophelong bja gagwe, mmadi o letetše go bona Mphefe a fetoga. Ge a bolela le yena mmagwe o re:

Eja o tšholla, ngwanaka. Tseba o tla di bona ka gore o tseba o itlišitše mo lefaseng, o sa re tsebe re le batswadi ba gago. (Letl.70).

Mantšu a a tlatšwa ke mosadi wa Mphefe yo a lemogago gore monna wa gagwe ke motho yo mobe. Pele a boela ga gabo a mo fa mantšu ao e tlogo ba mphago bophelong bja gagwe ka moka ka gobane o re:

Nna ke paletšwe ke go ba mosadi. Ga ke na monna.
Yo Mphefe ke seota gobane o rakile batswadi ba gagwe a re ba rotha dinta le ditšhikidi.

Gona moo go swanetše go hloga motho (Mphefe) yo mofsa ka gore (a) mosadi wa gagwe yo a bego a ikgantšha ka yena o boetše ga gabo (b) mantšu a mmagwe, a a phethega ka gobane o gobatšwa ke dikebekwa ka thipa. Le ge go le bjalo, Mphefe ga a fetoge. Ka go ganelela gore Mphefe ke motho yo mobe, mmadi o šetše a tseba gore pheletšo ya kanegelokopana ye ke efe. Ka go thulantšha go loka (Phatolo) le go se loke (Mphefe) mongwadi o rata go goboša moanegwathwadi wa kanegelokopana ye. Mmadi ga a makale ge moanegwa yo mobe (Mphefe) a welwa ke

masetlapelo. Mogopolo wa gagwe o lokišeditšwe masetlapelo ao ka go mo dira gore Mphefe a tsebege ebile a phele e le motho yo mobe.

BoMadden (1980:9) ba bea mantšu a a latelago mabapi le tshwantšho ya baanegwa.

Most oversimplified characters appear in fiction because readers prefer them; most shadowy characters appear because writers find them convenient. A shadowy character is often little more than a name on a page; his traits are only vaguely presented, and writers find this characters convenient because it makes the outcome of many plot stories more convincing.

Mantšu a boMadden a tiiša gore bangwadi ba kgetha baanegwa ba ba sa swantšhwago ka botlalo gore ba se tlo thulana le mathata ge ba rulaganya sengwalo, kudu ge ba se ruma. Tshwantšho ya baanegwa ba kanegelokopana ye, e lego Mphefe le Phatolo, e tiiša kgonthe ya mantšu a.

Tshwantšho ya baanegwa kanegelongkopana ya *Morena Legadima* (1970) e ka se hlalošwe ka botlalo. Go tla no topša dintlha tše pedi tše tharo ka gore maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go hlaloša ka mo baanegwa ba swantšhwago ka gona.

Morena Legadima

Mongwadi o ganeletše lehlakore le tee la bophelo bja Legadima. Ke motho yo mobe. Bjona bobbe bjoo ke borumolane bjo bo nošetšwago ke kgang, swele le go ba le seatla. Ka go realo, go dirišwa kokwane ya go se loke. Mabapi le boitshwaro bjoo mongwadi o re:

Gape o be a ka se ke a išana le motho pele a re, “ke tla go itsia monna”. Ge a šetše a gopotše go rumula motho, ge a bolela mantšu a “ke tla go itsia”, o tle a be a šetše a thulathula mmakišane ka monwana mo nkong. Ge a bona motho a diega go bela, a napa a mo tshwele ka mare. (Letl.37).

Seo se tlabago ke gore boitshwaro bja Legadima ga bo fetoge le ge a le ditikologong tša go fapana. Se se bonala (a) ge a le banneng goba kgorong, (b) ge a na le mosadi le (c) baneng ba gagwe. Gohle ke motho wa go se loke.

Kgorong borumolane bja gagwe bo hlohleletšwa ke swele le kgang. Bošula bjo a bego a bo dira e be e šetše e le kobo yeo mošate o bego o šetše o e apere. Bjala o be a sa reke ka ge a enwa le banna ka kgang.

Ge a goroga ka lapeng go letetšwe go hlakana le motho yo mofsa, mogatša wa Mahlodi, eupša ga go bjalo. Borumolane bja gagwe bo hlakane le botsweya le matepe. Botse bo bogelwa ke baeng ge mosadi a ba fa dijo, phokgo e tlo kgalema ka lentšu leo e kego la roto, ya re:

Mahlodi, ke magobjana a mohuta mang ona a nkego ke maušwaušane? Tloša potsa tše tša gago mo o apee bogobe gona bjale; lešaetšana le banna! Nko mmone le ntepana tša go khokhoropana. (Letl.38).

Ge a bolela ka mokgwa wo o letša mphašane, a tšwa ka sefero. Ge a boa o hwetša dijo tšeo di apeilwego gape, di sotšwe ebile di omeletše. Moo gona Mahlodi o lletwa ke lepara.

Mohlomongwe boitshwaro bja Legadima bo a fetoga ge a eya baneng ba gagwe, eupša mo ditaba di befela pele. Bana ba ganetšwa go ya sekolong ka gore ba swanetše go thuša tatagobona dijoko. Go pala le ge ba ngwala tlhahlobo. O tla kwa pholo e re:

Bana ba bjale ba senyegile wa mafelelo! O tlo kwa motho wa bona a re; 'Re tšea moleko'. Ba lekwa ke mang? Motho a ka ba leka ba ka phela? Ba bapalela moleko bana ba. (Letl.38).

Tshwantšho ye ya Legadima ga e noše mmadi meetse a kgotsofala. Se se letetšwego ke phetogo boitshwarong bja Legadima, ge a tloga kgorong a fihla ka lapeng, kgokagano ya gagwe le mosadi ge e bapetšwa le ya bana ba gagwe. Le ge monna e le tau, baneng ba gagwe o fetoga motswadi. O a kgala, o a eletša, a bopa bana ka lerato. Mmadi o emetše go bona Legadima wa mohuta wo le ge e le motho wa go se loke. Eupša mongwadi a ka se re fe seswantšho se sebotse sa Legadima ka gore o šetše a kgethile lehlakore la go se loke gore mafelelong a mo goboše ka go mo kweša bohloko. Ka go realo, Legadima ga se mohlala wo mobotse wo o emetšego batho bao ba tlwaetšwego. Perrine (1983:67) ge a bolela ka ga baanegwa o re:

They must be neither paragons of virtue nor monsters of evil nor an impossible combination of contradictory traits.

Whether we have observed anyone like them in our own experience or not, we must feel that they have come from the author's experience - that they could appear somewhere in the normal course of events.

Seo se bolelwago ke Perrine ke gore baanegwa e swanetše go ba batho ba go kgodiša.

Mokgwa wa go hlaloša tshwantšho ya baanegwa ba dikanegelokopana tša maitekelo o ka phethwa ka gore, go dirišwa kokwane e tee, e lego ya go loka goba go se loke. Se se laetša gore go tsinkelwa lehlakore le tee la moanegwa. Ke ka baka leo baanegwa bao ba sa kgodiši.

9.1.2.4 THARAGANO

Ge go hlokomedišišwa thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto, go lemogilwe gore Ramaila o raraganya ditaba. Ge a dira bjalo o hlola maatlakgogedi. Le ge ditaba di raragane ka wona mokgwa wo, Ramaila o kgona go di laola, ga di mo gakantšhe. Bjale go yo lekodišišwa ka mo bangwadi ba tša maitekelo ba dirišago thekniki yeo ya tharagano ka gona. Šedi e tlo bewa dikanegelongkopana tša Senoamadi.

Dikanegelongkopana tša Senoamadi tharagano e lebane le go hlakahlakanya ditaba ka go di thulantšha mo e lego gore mafelelong ga a sa kgona go di laola. Se se napile se mo hlolela mathata ge a swanetše go di ruma. Tekodišišo ya kanegelokopana ye e bitšwago *Re yo tšhabiša ngwetši* (1974) e tlo kgonthišiša taba ye.

Re yo tšhabiša ngwetši

Kanegelokopana ye e hlaloša mokgwa wo o sa tlwaelwago wa go beka ngwetši. Ke mokgwa wa go e tšhabišetša bogadi. Se se diragala bošegogare mola batho ba ile le melapo ya badimo. Dithulaganyo di tlo beakanywa gabotse gare ga lesogana le lekgarebe. Lesogana le tlo fihla ga bokgarebe le bafelegetši, ge bo esa batswadi ba hwetša borwa bo fokile. Ba tlo lemošwa ke seka seo se tlogetšwego gore morwedi o ile bogadi.

Rufus, lesogana la gaManthata, le ntšheditše Dikeledi (kgarebe ya Mokomene) magadi. Dikeledi o dutše ka tetelo, ka gore ditaba tša go tšhabišwa di logagantšwe. Ka lehlakoreng le lengwe kua gaRamatšowe Rose, kgarebe ya Rufus, e na le ngwana. Moisa o ile go lemoga gore Rose ke motho wa kgobe, a tšhaba. Bošego bjo Dikeledi a tlogo goroga ka bjona, batswadi ba Rose ba mo rwala, a goroga lapeng la boRufus, a belege lesea. O amogetšwe ka mekgolokwane. Rose le bafelegetši ba robatšwa ka wona ngwakong wona wo go lokišeditšwego Rufus le mosadi wa gagwe, Dikeledi. Ge boRufus ba goroga ya tswala mafahla.

Ka ditaba tše tše pedi mongwadi o dirišitše mawelakgahlano (“coincidence”). Lereo leo le šetše le hlalošitšwe kgaolong ya boselela. Mo kanegelongkopana ye mawelakgahlano a bonala ge mosadi wa Rufus, e lego Dikeledi, le motlabo wa Rufus, Rose, ba goroga lapeng leo bošego bo tee. Ge Dikeledi a goroga bogadi, o hwetša gona ka mo ngwakong wo a tlogo amogelwa ka go wona, go robaditšwe Rose. Mararankodi a mongwadi o a kgonne ka mokgwa wo o latelago.

- O dirile gore mmagoRufus a se ke a tseba ngwetši ya gagwe, Dikeledi. Seo a se tsebago fela ke gore morwagwe o kgethile mosadi.

- Batswadi ba Rose ba longwa tsebe ke semangmang gore go bonwe Rufus le mogweragwe ka peseng, gwa tsebja gore ba yo tšhabiša ngwetši.

Ge ditaba tše tše pedi di tsinkelwa (kudu ya bobedi), di laetša gore tirišo ya thekniki ye mo kanegelongkopana ye, ga e noše mmadi meetse a kgolwa. Go šetše go boletšwe gore mmagoRufus ga a tsebe sefahlego sa ngwetši ya gagwe, Dikeledi. Taba ye ga e kgonagale ka gore ka setšo ditaba tša lenyalo ke boikarabelo bja batswadi. Lerato ga le bohlokwa. Lesogana le be le re ge le boa mabaleng, la hwetša le nyaketšwe mosadi. Sa lona ke go amogela mpho ye e tšwago badimong ba lona, e lego batswadi. Ka go realo, lesogana leo ga le tsebe kgarebe, e tsebja ke batswadi.

Taba ya bobedi, e lego go fihla ga Rose lapeng la boRufus, le yona ga e kgotsofatše. Go tšhabiša ngwetši ke sephiri seo le batswadi ba kgarebe ba sa se tsebego. Ge ngwetši e ntšheditšwe magadi, ba dula ka tetelo, fela ga ba tsebe gore neng. Batswadi ba Rose bona ba tsebile gore Rufus o yo tšhabiša Dikeledi, gomme ba itokišetša go thulana le taba ye. Ge ba iša Rose ga boRufus ba tsebile gore ditaba di yo šarakana ka gore bjona bošego bjoo, Dikeledi o tla be a goroga bogadi.

Mawelakgahlano ga a hlage ka gore batho ba beakantšhitše ditiragalo goba ka baka la go rata ga bona. Ditiragalo di diragala ka mokgwa wa go tlabā, eupša e sego ka mokgwa wo o bego o letetšwe. Rose le bafelegetši ba gagwe ba tsebile gore mo ba yago gona, e yo tswala mafahla.

Ge e le ka lehlakoreng la Dikeledi le Rufus, mawelakgahlano a kgodiša ka gore seo se diregilego ke semaka seo ba bego ba sa se letela. Ka kakaretšo, tiragalo ye ga e na maatlakgogedi ka gore lehlakore le lengwe le le lengwe le tsebile gore pele le yago, ya se rage e tlo tlatša kgamelo.

Ge Senoamadi a leka go rarolla ditaba tše, o di hlakahlakanya le go feta. Batswadi ba Rufus ga ba rate go segwa ke batho, ba ithera go yo tšhabiša Dikeledi leboelela. Mongwadi o rarolla mahlafarara a a mawelakgahlano, ka tirišo ya mawelakgahlano a mangwe. Refilwe, e lego lefahlana le Dikeledi, le yena o be a šetše a ntšheditšwe magadi ke lesogana la gaDikgale. O dutše ka tetelo gore nako ye nngwe le ye nngwe lesogana la gagwe le ka tsena. Ge barongwa bao ba latilego Dikeledi ba goroga, ditaba di be di eme ka sebopego seo. Mabapi le go goroga ga bona mongwadi o re:

Rakgadi wa Rufus o tsene fao ntlong ya Refilwe bjalo ka lehodu la bošego. Le lentšu ga se a ba a le ntšha, ya ba o tšwa le Refilwe a nagana gore ke Dikeledi. Ge e le Refilwe o be a nagana gore ke yo mongwe wa ba leloko la monna wa gagwe. (Letl. 25).

Ditaba di hlahlakane mo e lego gore ga di sa laolega. Malapa a thubega, go tšeelanwa basadi le banna. Lesogana la gaDikgale ge le fihla le hwetša borwa bo fokile. Batswadi ba mo fa Tebogo, moratho wa Refilwe. Refilwe le yena šole o namile o nyetšwe ke Rufus, monna wa Dikeledi.

Re ruma karolwana ye ka go gatelela gore Senoamadi o raragantšha ditiragalo ka go šomiša mawelakgahlano. Ge a dira bjalo, o timelelwa ke tsela, a se sa kgona go laola ditaba tše.

9.1.2.5 KA MO DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO DI RUNGWAGO KA GONA

Tlooke ke mongwadi wa dikanegelokopana tša boitshwaro. O kgala babadi. Se se bonala kudu ge a ruma dikanegelokopana tšeo. Thuto e tšweletšwa mafelelong ka mokgwa wa thero. Ka go realo, Tlooke (1987) o fetoga moruti pele ga phuthego. Mohlala wo mobotse ke kanegelokopana ya *Ba gahlanela bohlogadi le Baepa lapa mong a robetše*".

Ba gahlanela bohlogadi

Mo go *Ba gahlanela bohlogadi* Tlooke o bolela ka ga dithulano tša malapa tšeo di hlolwago ke megabaru le lenyatšo. Bana ba melela batswadi meno a ka godimo, ba phetha ka go ba bolaya, gore ba abelane mahumo. Tlooke o kgala mokgwa wa lenyatšo le, fela seo o se dira ka mokgwa wa go rera. Dithero tšeo tša Tlooke di na le mahlakore a mabedi, e lego (a) go kgala le (b) go ahlola. Ge a bolela ka ga ditiro tša barwa ba Ramogoši o re:

Bana ba mpa e tee ke bana ba mpa e tee, ebile ba ka se fetoge le tšatši le tee. Bjale ge e le bona bao ba fetšago ba feletše batswadi ba bona dipelo tša gore ba hwa neng ba šale ba eja dithoto tša bona, a na bophelo bo laolwa ke bona go thoma neng? (Letl. 8).

Mongwadi o tšwela pele go laetša seo se tlogo hlagela bao ba sa fetogego, ba apara kobo ya tlhompho. Mo o a ba ahlola ka gore o re:

Madimabe a tla šala bana bao ba felelago batswadi ba bona dipelo, ebile ba fetša ba faladitše madi a bona fase...

Na ge motho a ipha hele a sa le lefaseng mohlang a tsena ka mojako wa diheleng ka nnetennete o tlo bokolela go fihla neng? (Letl.8).

Ge mantšu a a hlokomedišišwa go lemogwa gore thuto ya Tlooke e fapana le ya Ramaila ka gore, ga se ya go rapeletša. Mafelelong a dikanegelokopana tša gagwe, Ramaila o nošetša meboya ye e ponnego ya hloga ka bofsa ka gore o a eletša. Ramaila ga a kgale fela, eupša o a eletša. Ge a dira ka mokgwa wo o hlompha le go hleka baanegwa ba gagwe. Tlooke o tšwelela e le moruti yo sehlogo, yo bogale, yo a sa agego baanegwa.

Ge go tsinkelwa kanegelokopana ye go lemogwa gore thuto yeo e šomišwago go ruma ditaba, e tšea sebopego sa thero. Ga se thero ya go bopa le go agiša batho eupša ke ya go ba tšhoša le go ba ahlola.

9.1.3 KAKARETŠO

Bangwadi ba dikanegelokopana tša maitekelo ba hlakana le mathata ge ba rulaganya ditaba. Ge go bolelwa ka kanegelokopana go šupša thulano ya yona. Ntlha ye bangwadi bao ga ba e ele hloko Ke ka baka leo dikanegelokopana tše dingwe di balega eke ditaodišo. Bothata bjo bongwe bo lebane le baanegwa. Tshwantšho ya baanegwa ga e noše mmadi meetse a kgolwa ka gore go hlokometšwe lehlakore le tee fela la moanegwa, e lego la go loka goba la go se loke. Tharano ya ditaba yeo e dirišwago ga e lebane le moko wa ditaba ka ge e sa thuše go tšwetša pele moko wa ditaba tšeo. Matseno a dikanegelokopana ga a na maatlakgogedi. Se se hlolwa ke kgetho ye e sa nepagalago ya dithekniki gammogo le tirišo ya tšona tšeo di tlogo gapa mogopolo wa mmadi.

Mafelelo a dikanegelokopana tšeo le ona ga a na maatla ka ge a sa tlogelele mmadi tabakgolo yeo e tlogo šala e mo hudua mogolo.

KGAOLO YA LESOME

10.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO:3

10.1.1 MATSENO

Kgaolong ye go yo sekasekwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo. Ge go hlalošwa mongwalelo wa Ramaila go kgethilwe seripa sa temana, sa tsinkelwa ka botlalo. Ge go lekodišišwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo go tlo kgethwa ditemana tše tharo, eupša gwa sekasekwa e tee go tsenelela. Tše pedi e tlo ba tša go tlaleletša. Lebaka ke gore mo sehlopheng se go tšweletše dikanegelokopana tše dintši. Kanegelokopana yeo e tlogo tsinkelwa ka botlalo ke ya *Bohloko bja mootlwa bo ntšhwa ka bjo bongwe*, go tšwa pukung ya *Ditsietsi* (1974) ya Senoamadi. Tše pedi tša tlaleletšo e tlo ba *Lehutšo le kaka legonono* (1968) ya Motuku le *Ba gahlanela bohlologadi* (1987) ya Tlooke.

10.1.2 MONGWALELO

Ge go sekasekwa mongwalelo go swanetše go hlokomelwa moko wa ditaba. Tabakgolo ke gore wona mongwalelo wo o kwane le moko wa ditaba. Bjo ke bothata bjo mmadi a hlakanago le bjona mo dikanelongkopana tša maitekelo. Mathata ao a tlo utollwa ge go tsinkelwa ditemana tše di kgethilwego.

10.1.2.1 KAKARETŠO YA TEMANA YEO

Diteng tša kanegelokopana yeo di lebane le Nakedi, ngwana wa sekolo yo a phelago ka bjala. O ya sekolong a bo rwele ka mpa.' Le gona moo sekolong ga a boife go nwa. Ge a le moo sekolong o fela pelo gore a yo bo

gampela. Morutiši wa gagwe le yena o a tseba gore Nakedi ke kgapa bjaleng. Ka ge e le lesogana la mahlajana, ga a ke a lemogwa ka pela gore ke motho wa mathaithai. Ge a boa sekolong o tsoma bjala bjalo ka motsomi a tsoma mmutla.

10.1.2.2 TEMANA YE E TLO GO SEKASEKWA

Temana yeo e tlogo tsinkelwa go tsenelela ke ye e latelago.

Lesogana le, e be e le le lengwe la masogana ao a bego a sa nwe mokgope eupša a dio o tšhela. Nakedi o ile a lemoga gore ge a boa sekolong, bomatšhabasekolo ba šala ba kgorutla dinkgo, gomme ge a boa sekolong a hwetša bona ba šetše ba ipshinne, efela ka dinkgong go bobola ntši fela. A bona bokaone e le go ithwalela mphagwana wa gagwe ka lebotlelo, gore a no fela a itimola lenyora ge a le kua sekolong. Morutiši wa gagwe o be a tseba e le ruri gore Nakedi ke kgapa moruleng, efela a se lemoge gore le gona fao sekolong o a di buša gobane Nakedi e le motho wa metlae le ge a rile tswée. (Letl.29).

10.1.2.3 TSHEKATSHEKO YA TEMANA YEO

Mo temaneng ye go hlalošwa ditiro tša go goboša motho. Le ge mongwadi a bolela ka ditaba tša manyami le tša go leša dihlong, ga a nepiše bobé bjoo. O bolela tše e kego ke ditaba tše dibotse. Ka go realo, mmadi ga a kgone go itswalanya le motho yo go bolelwago ka ga gagwe ka gore ga go na kgokagano gare ga moko wa ditaba le mongwalelo.

Senoamadi o thoma ka go utolla semelo sa Nakedi ge a re “...e be e le le lengwe la masogana ao a bego a sa nwe mokgope eupša a dio o tšhela”. Ge mongwadi a re “...ao a bego a sa nwe”, o dirišitše kganetšo. Yona kgopolo yeo e thulana le “...eupša a dio o tšhela” ka gore e šomišitšwe ka tumelo. Mo go dirišitšwe **phapantšho** (“a sa nwe” le “tšhela”), go bea taba ye e lego molaleng, ya gore Nakedi o rata bjala. Nakedi ga a rate bjala fela; “eupša o dio tšhela”. Mongwadi ga a re o dio nwa, o re o a bo “tšhela”. Lentšu le “tšhela” le šupa bojato. Ke gore, ge a enwa bjala o dio kgotholela ka mpeng.

Ka go realo, go dirišitšwe **pheteletšo**, go gatelela boitshwaro bja Nakedi gore mmadi a se ke a duma go itswalanya le yena. Lekopanyi “eupša” le gatelala “tšhela” ka gore le fapanya mekgwa ye mebedi, e lego (i) go nwa ka go iketla le (ii) go nwa ka go thulametša ntle le mellwane. Ka tsela yeo bobbe bja Nakedi bo tshedišwa mellwane.

Mongwadi o tšwela pele ka tirišo ya **phapantšho** go tiiša gore ge Nakedi a le sekolong, pelo yona e gopotše bjala. O re “ge a sa ile” le “ge a boa”. Go gatelelwa go se iketle ga Nakedi ge a gopola gore kua motseng sehlopha se sengwe se kgatha tema ge se bakišana bjala. Se se napile se tiiša gore sekolong go ile setopo, mogopolo o morago bjalleng.

Gore mmadi a tloge a nyatša Nakedi, o **bapetšwa** le sehlopha se sengwe seo le sona se phelago ka bjala. Se se bonala ka tirišo ya “kgorutla dipitša” le “ipshinne”. Mmolelwana wo “kgorutla dipitša” o lebane le Nakedi. Taba ye e bolelwa ka bogale go gatelela “bo tšhela”. Ke **pheteletšo** ka gobane “kgorutla” e šupa go nwa, gwa se šale selo. Ka tirišo ya lentšu le go bonala dintlha tše: (a) go wela bjala godimo, (b) bojato le megabaru, (c) go nwa ka go se lekanetše le (d) go se itlhomphe ge motho a enwa.

Ge mongwadi a bolela ka ga sehlopha se sengwe sa banwi ba bjala o a se hlompha ka gore o re “ba ipshinne”. Le ge le sona se phela ka bjala, ga a re ba nwele bjala goba ba bo tšhetše. Motho o ipshina ka ge a phethile modiro ka bothakga. Ka gona, lentšu le “ipshinne” le šomišitšwe bjalo ka **tshwantšho** ka gore sehlopha seo sa banwi se bapetšwa le motho yo a phethilego modiro ka bothakga. Se se tiiša gore sehlopha seo (a) se nwa ka tlhomphe, (b) se nwa ka go lekanetša, le (c) gore ga se na megabaru ge se enwa. Ka go bapetša Nakedi le sehlopha se sa banwi, mmadi o a selekega, gwa napa gwa foka moya wa lehloyo go lesogana leo.

Go gatelela seo go bolelwago ka ga sona gore se bonagale, go šomišitšwe **botee** (ntši) sebakeng sa **bontši** (dintši). “Ntši” e emela dintši ka moka tša lefase. Ge dinkgo di tletše bjala di bobolelwa ke motšhitšhi wa dintši.

Eupša mo temaneng ye mongwadi o re dinkgo tšeo di bobolelwa ke ntši (e tee) ka gore o re “efela ka dinkgong go bobola ntši fela”. Mo mongwadi o bolela ka bogolo (dinkgo) le bonyenyane (ntši). Go bapetšwa bogolo le bonyenyane. **Papetšo** yeo e bohlokwa ka gore e tšwetša moko wa ditaba pele. Ntši yeo go bolelwago ka yona, ke Nakedi. Le ge a lebane le dithaba tša dinkgo tša bjala a le tee , o tlo di bobolela (ke gore, a di nwa a di fetša) ka ntle ga bothata. Ka tsela yeo, papetšo yeo ya bogolo le bonyenyane e feteletša le go gatelela mokgwa wo mobe wa Nakedi, e lego megabaru, ya dira gore mmadi a se itswalanye le yena.

Tirišo ya **nyenyefatšo** le yona ke setlabelo seo se thušago go tšwetša ditaba pele. Ge mongwadi a re go ithwalela “mphagwana”, o dirišitše nyenyefatšo, eupša ga se nyenyefatšo ya lerato. Ke ya lenyatšo ka gore “mphagwana” woo ga o sepelelane le tikologo yeo go bolelwago ka ga

yona, e lego sekolo. Lona lentšu le le dirišitšwe bjalo ka phetolaina ka gore ga go bolelwe ka taba ye botse.

Go laetša boikgantšho bja Nakedi ge a enwa mokgope, go šomišitšwe leitiri, “ithwalela”. Mongwadi ga a re o bona bokaone e le go rwala mphagwana eupša o re e le go “ithwalela”. Mo lediring le go foka moya wa boikgogomošo le megabaru. Nakedi o rata gore bjala bo humele yena fela. Ka go realo, go rata mokgope ga gagwe go a tiišetšwa.

Phapano gare ga “mphagwana” le “lebotlelo” e gatelela se sengwe . Mongwadi ga a bolele ka ga “mphagwana” wa bjala eupša o re wa “lepotlelo”. Mo bjala bo a reteletšwa go laetša ka mo e lego sejo se bohlokwa sa Nakedi ka gona. Lesogana le le hlompha bjala mo le bilego le bo khunamelago. Phapano yeo e šomišitšwe ka mokgwa wa kemedi ka gore lebotlelo leo le emetše bjala. Ka go realo, lerato la Nakedi la bjala le a feteletšwa.

Go hloka boitshwaro ga Nakedi go nametšwa thaba ka gore “mphagwana” wo wa “lebotlelo” ke wa go “no fela a timola lenyora” ge a le kua sekolong. Ka tlwaelo go timolwa seno sa go baba goba go fiša gore se nwege. Ye ke tiro ye botse ka gore seno se bušetšwa sekeng gore se kgahliše.

Mo temaneng ye “timola lenyora” ke mmolelo wa lenyatšo ka ge o sa lebana le tiro ye botse. O tiiša lenyatšo leo go šetšego go boletšwe ka ga lona.

Lefokwana le “a no fela” le tiiša gore go “timola lenyora” ke mokgwa wo Nakedi a o tlwaetšego ge a le sekolong. Mo go šomišitšwe **modirišotlwaelo**. (a no fela a timola lenyora) go tiiša lenyatšo la Nakedi go barutiši.

Lona lenyatšo leo le godišwa ka tirišo ya lehlathi la mokgwa ge go thwe “a tseba e le ruri”. Lehlathi “ruri” le gatelela seo Nakedi a lego sona. Seriti sa morutiši wa Nakedi se tswapogela pele ka gore ga a no tseba fela gore ngwana wa gagwe, Nakedi, o nwa bjala; eupša o tseba e le ruri. Se se gapeletša mmadi go se mo kwele bohloko ge mašula a mo wela.

Seo morutiši a se tsebago ke gore Nakedi ke “kgapa” moruleng. Kgapa ke nku ya poo yeo e sa boifego go itebanya le kgomo ka dihlogo. Kgomo ye e sa tiago e kanamišwa fase ka ngana. Kgapa yeo go bolelwago ka ga yona ke Nakedi. O bapetšwa le kgapa ka gore o bogale ebile o na le maatla bjale. Mongwadi o dirišitše **tshwantšhišo** le **pheteletšo** go godiša ditaba. Ga se tshegišo ka gore o bolela ka ditaba tša go leša dihlong.

Sekolo ke boralokelo bja Nakedi. Ge go thwe ge a le moo “o a di buša,” go šupša go itirela boithatelo. Go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore ga se go buša mo go tlwaetšwego, ga kgoši. Le yona kgoši le ge e buša e sa laolwa ke melao ye e bušago bogoš. Mo go feteleditšwe go hloka tlhompho ga Nakedi. Ge a le mo sekolong, ke kgoši; ga go yo a mo kgalago. O nwa a lokologile, le gona ka lethabo.

Nakedi ke phiri ye e aperego letlalo la nku ka gore go thwe “e le motho wa metlae”. Mo temaneng ye “metlae” le emetše boradia. O tumile ka go diriša metlae gore a se lemogwe.

Ge re akaretša go ka thwe Senoamadi o diriša pheteletšo kudu go hlaloša boitshwaro bja Nakedi. Mongwalelo wa gagwe ga o gapeletše mmadi go itswalanya le Nakedi le go mo kwela bohloko ka gore ga o lebane le moko wa ditaba.

10.1.2.4 DITEMANA TŠA TLALELETŠO

Ka ntle ga temana ye e sekasekilwego go tlo lekodišišwa ditemana tše pedi tša go tlaaleletša, (a) ye e tšwago kanegelongkopana ya *Lehutšo le kaka legonono* (Magang, 1972) le ya *Ba gahlanela bohlogadi (Lerole la Bjaša: 1987)*. Go tlo thongwa ka go ala kakaretšo ya kanegelokopana ya *Lehutšo le kaka legonono*.

Lehutšo le kaka legonono

Selina, kgarebe ya go tšwa Lesotho, o ile a latswa ka leleme ke Samuel Nemadzivhanayo, lesogana la Gauteng. Ba dutše mo bjalo ka monna le mosadi. Selina o thomile bophelo bja go kalokana; a rekiša lebake le ditagi tša mehutahuta. Matseka a ile a mmeela molabo, Selina a golegwa. Nakong ye ke ge a na le lesea. O dutše kgolegong mengwaga ye mene. Go tšwa a bušetša dinao morago, a leba Lesotho. Ka baka la tlala a thoma go rekiša lebake. Kgabagareng yeo, ngwana wa gagwe a kgaoga. Ka kwano le mmagwe, Raesetša, ba dira mokotlana ka letlalo la setopo seo, ba kitela lebake ka gare. Selina o beputše mokotla woo, a leba Afrika-Borwa gore a bapatše. O kopane le dimpša tša mmušo ka setimeleng, a swarwa.

Yona temana yeo ke ye e latelago:

Bošego bjoo, Raesetša le Selina ba lala ba tseneletše setopo sa lesea, ba se khuma bjalo ka mmutla ge o ntšhiwa marapo, gwa šala nama le mokgopa fela. Ba swara setopo sa ngwana, ba ntšha marapo ka moka dithong tša mmele gwa šala hlogo fela. Mahlo le ona ba a gonya.

Erile mola go šetše nama ya mokotlana, Raesetša a tšea sebeba a se swara ka dihlare tša gagwe, a se tlotša ka makhura, a se anega.

Tšatši le lengwe le le lengwe ka masa, Raesetša o be a tsoga e sa le bošego a anega sebeba seo, mantšiboa ge le wela a se tsenya ka ntlong a se thuntšhetša ka mešunkwane ya gagwe. A dira bjalo dibeke tše pedi, ka ya boraro ke ge sebeba se omeletše, se sa hlwe se e na le monkgo, se le bjalo ka pampiri goba mokgopa, wo o šogilwego, ge e se hlogo fela. (Letl. 9).

Mongwalelo wa Motuku ke wa go hloka lešoko goba khuduego. Moko wa ditaba ke ge motho a rata go ikhumiša ka ntle le lešoko. Ka fao, mongwalelo o swanetše go ba wa kgegeo goba wa go sola motho yoo, goba wa lenyatšo, eupša mongwadi ga a mo nyatše ebile ga go na kotlo mabapi le go bolaya lesea leo. Mongwadi o laodiša tiro ya masetlapelo (go bua lesea), fela ga go na khuduego ye e lebanego le manyami ao. Motho a ka se bolaye motho, a rwala bosenyi ka yena, gwa se bonwe phošo. Seo se tiišwa ke kotlo ya Selina. Temana ye e lebane le molato wa go rekiša lebake.

Selina ke mosadi, o tseba bohloko bja pelego, eupša o goboša mala a gagwe. Madiri a mabedi, e lego “lala” le “tseneletše” a utolla bošoro bja mosadi yo ka gore a dirišitšwe ka mokgwa wa **pheteletšo**. Lentšu le “lala” le gatelela gore Selina le Raesetša le go robala ga se ba ka. Ba šomile bošego ka moka go kgonthišiša gore morero wa bona wa go bua lesea o se folotše. Ntle le go se robale, ba be ba šoma ka phegelelo ka gore mongwadi o re: “...ba tseneletše setopo”. Ka tirišo ya “tseneletše”, modiro wa go bua lesea o a gatelelwa.

Ge motho a tseneletše mošomo ke sešupo sa gore o ipshina ka wona, tema e a mo tšwela. Bošoro bja Selina bo a feteletšwa le go gatelelwa ka gore go bolelwa ka tiragalo ya masetlapelo.

Lesea leo ga le tšewe go ba motho. Tirišo ya “ba se khuma bjalo ka mmutla”, e tiiša ntlha ye. Mo go dirišitšwe **tshwantšhanyo** go bapetša lesea le mmutla. Wona mmutla woo ke phoofolo ebile ke nama. Ka gona, Selina o bona setopo sa lesea leo se tla mo tšwela mohola. Ka sona o tlo kgona go fenyha mohlako wa tlala bjalo ka ge motho a ikhunolla mathateng a tšhego ge a bolaile mmutla. Se se laetša go hloka letswalo ga Selina.

Lentšu le “khuma” le bogale ge le lebantšhwa le motho, kudu lesea leo le sa kago la senyetša motho selo. Ka tlwaelo motho o huma kgabane ya mohlare. Ge mohlare woo o hungwa ga o rapeletšwe, o a kgakgamollwa. Se se laetša gore lentšu le ga le na tlhompho le kwelobohloko ka gore ge o huma motho ga o iše felo ka yena. Ka tsela ye sehlogo sa Selina se a tiišetšwa.

Go hloka lešoko ga Selina go ntšhwa ka medu ge mongwadi a re (a) “ba ntšha marapo ka moka” (b) “gwa šala hlogo fela”, (c) “mahlo le ona ba a gonya”. Ge mafokwana a a akaretšwa, go ka thwe lesea la Selina le builwe. Se se tlabana mmadi ka gore motho ga a buiwe, ga se phoofolo. Mongwadi o re thaletše seswantšho sa go garola matswalo ge a re “gwa šala hlogo fela”. Se se nyamišago ke gore ga go na khuduego. Ga go phapantšho ye e dirišitšwego go laetša masetlapelo ao gore mmadi a itswalanye le lesea leo.

Sehlogo sa Selina se fihla ntlhorong ge mongwadi a re (a) “sebeba se omeletše” le (b) “se le bjalo ka pampiri goba mokgopha wo o šogilwego”. Setopo sa lesea se tšere sebopego se sefsa ka gore ke sebeba. Mo go dirišitšwe tshwantšhokgopolo.

Mantšu a”pampiri” le “mokgopa” a tšweletša sekapolelo sa **tshwantšhišo**. Sona se tiiša gore bomotho bja lesea la Selina bo fetošitšwe lefeela. Go hloka kwelobohloko go a gatelelwa.

Ba gahlanela bohlogadi

Bjale go latela tshekasheko ya temana ye e tšwago kanegelongkopana ya *Ba gahlanela bohlogadi (Lerole la Bjaša, 1987)*. Kgetho ya temana ye e hlohleleditšwe ke bohlokwa bja yona mo kanegelongkopana ye. Mongwadi o hlaloša le go swantšha lefase la bokebekwa. O rata gore mmadi a iponele ka mo bomenetša bo kgamilego motho ka megolo ka gona. Khuduego e bonala ge se se ngwadilwego se bapetšwa le ditaba.

Mo kanegelongkopana ye Tsebanolo o thoma e le lesogana la pelo ye botse, la tlhompho. O kukišana bophelo le batswadi gore merero ya lapa e phethege. O gana go ikamanya le maanomabe a barwarragwe, a go bolaya tatagobona gore ba abelana mahumo a gagwe. Ka morago ga lehu o šala a tlemagane le mmagwe. Ba kwana go yo huduša ditšhelete tša mokgalabje pankeng ka gore barwarragwe ba ka di tšitlanya.

Gatee fela Tsebenolo o a fetoga. O tlelwa ke moya wa go utswa ditšhelete tše. O fetola mosadi wa gagwe mohlologadi, gomme morero wa gagwe wa bonokwane wa phethagatšwa ka katlego. Mongwadi o fapantšha boTsebenolo ba babedi, e lego (a) wa go loka, le (b) yo mobe. Go molaleng gore ge mongwadi a thoma ka go swantšha Tsebenolo e le motho wa go loka, o dirile phošo ka gore wa nnete ke lehodu.

Temana yona yeo še e a latela:

Fao lefelong le lefsa Tsebenolo o ile a loga maano le mosadi wa gagwe gore ba late tšhelete yela. Ba ile ba kwana ka maano a bona gomme Tsebenolo a re mosadi a roke diaparo tše ntsho gore Makgowa a se tlo lemoga gore ga se mokgekolo. Toropong ba ile ba leba gona ba tloga ba le fao lefelong le lefsa, mogatša Tsebenolo a feletše ka boso fela, ebile a dirile le sekopodi, e šetše eka ke mmagoTsebenolo, e dio ba mohlologadi. Ge ba fihla fao Makgowa a ile a se lemoge selo ka ge a be a tseba a feditše le bona ebile a tseba Tsebenolo, a ba a re mmagoTsebenolo o akotše o thabetše tšhelete a sa tsebe gore ga se yena, ke mosadi wa Tsebenolo.

Ba ile ba re go fiwa tšhelete ka moka, e dio ba dithaba tša matlakala fela, ba wela tsela, ba fihla ba e boloka fao bona ba tsebago ba le tee. (Letl. 5).

Moko wa ditaba wa kanegelokopana ye o lebane le go ikhumiša ka mokgwa wa boradia (go utswa). Go utswa tšhelete go lebane le kgegeo. E swanetše go ba kgegeo ye bogale ka gore go utswa ke modiro wo mobe eupša kgegeo yeo ga e gona. Ka lebaka leo ga go na tswalano gare ga mongwalelo le khuduego. Bjo ke bofokodi bjo bogolo bja mongwalelo wa temana ye.

Tlooke o diriša mongwalelo wa go hloka tlhompho, wa lenyatšo ka gore o rata go utolla bonokwane le makatika a Tsebenolo. Ge mongwadi a re “a loga maano” o diriša seka se se lebanego le bohlale.

Go dirišitšwe **tshwantšhišo** ka gore mongwadi o rata go utolla bohvirihwiri bja moisa yoo. Ka tlwaelo go logwa selo seo se rategago, e ka ba seaparo goba sedirišwa bjalo ka manki. Mologi o utolla bothakga bja gagwe ka gore o katana le modiro wo mobotse. Le ge modiro wa Tsebenolo e le wo mobe, o o phetha ka bothakga. Ke gore, o beakanya maano ka boroto (go fetola mosadi wa gagwe mohlologadi) gore a tle a kgone go phetha tiro ye mpe (go utswa tšhelete) ka ona maano ao. Ka go realo, Tsebenolo ke sekgwari sa go dira bobbe. Go tiiša bohvirihwiri bja Tsebenolo go thwe “ba kwana ka maano a bona”. Mo kgopolo ya “go loga maano” e a boeletšwa go gatelela bobbe bjoo.

Mo temaneng go bolelwa ka “mosadi” (wa Tsebenolo) le “mokgekolo” (mmagoTsebenolo). Go **fapantšhwa** batho ba babedi bao go gatelela maanomabe a Tsebenolo. O laela mosadi gore a “roke diaparo tše ntsho”. Ka tlwaelo diaparo tše dintsho di aparelwa lehu . Ke gore, di aparwa ke yo a hwetšwego, a lego manyaming bjalo ka mmagoTsebenolo. Eupša mo diaparo tšeo tše dintsho di aparelwa modiro wo mobe, wa go utswa tšhelete. Mosadi wa Tsebenolo o apere diaparo tša lehu go yo utswa ka tšona.

Mantšu le mebolelwana ye; “diaparo tše ntsho”, “boso fela”, “sekopodi” le “mohlologadi”, e dirišitšwe go hlaloša selo se tee, go gatelela maanomabe goba taba ya sekobo. A emetše manyami. Mongwadi o bapetša masetlapelo goba bohlogadi (MmagoTsebenolo) le boipshino goba lethabo (mosadi wa Tsebenolo) ge a re “e šetše eka ke mmagoTsebenolo”. Ka tsela yeo go hloka lešoko ga Tsebenolo go a bonala.

Go laetša boradia bja Tsebenolo mongwadi o **boeletša** kgopolo ya go se “lemoge” ka gore o re “Makgowa a ile a se lemoge selo”, “a se tsebe”. Mafokwana a ga a ganetšane, a a hlatlolana. Boradia bja Tsebenolo bo tšweletšwa pele le go gatelelwa ge go thwe “ka ge a be a tseba” le ebile “ a

tseba Tsebenolo”. Poeletšo ya “tseba” e gatelela gore Tsebenolo ke mokadikadi wa mahlwaadibona.

Go laetša bontši bja tšhelete yeo, go šomošitšwe **pheteletšo** ka gore mongwadi o re “e dio ba dithaba tša matlakala fela”. Se se tiiša bošoro bja Tsebenolo ka gore tšhelete yeo e lekanago le dithaba, ke ya go kgoboketšwa ka bonokwane.

Go ka akaretšwa ka gore mongwalelo wa temana ye o theilwe godimo ga phapantšo, pheteletšo, tshwantšhišo le poeletšo go gatelela bonokwane bja Tsebenolo. Ke mongwalelo wa lenyatšo ka gore seriti sa Tsebenolo se a gobošwa. Eupša mmadi ga a kgone go itshwalanya le Tsebenolo ka gore khuduego ga e lebane le mongwalelo woo.

10.1.3 KAKARETŠO

Re ka ruma ka gore mongwalelo wa dikanegelokopana tšeo o fapana le moko wa ditaba. Mo ditemaneng tše di tsopotšwego go bolelwa ka ga ditaba tša go leša hlong, tša go boifiša le go goboša motho. Le ge go le bjalo, mongwalelo ga o nepiše dintlha tšeo. Bothata bo hlolwa ke kgetho ye e sa nepagalago ya diphapantšho tša mongwalelo go tšwetša pele moko wa ditaba. Seo se lego bohlokwa ke go utolla maikutlo a mongwadi mabapi le mašula ao a laodišwago. Ka go diriša diphapantšho tše di sa lebanego le moko wa ditaba bangwadi ba hlakana le mathata ge ba šomiša dithekniki go utolla khuduego yeo ya mongwadi. Ke ka baka leo mongwalelo le khuduego e lego dilo tše pedi tša go fapana.

KGAOLO YA LESOMETEE

11.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 1

11.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo hlalošwa diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Tšona diteng tšeo di dirišwa go utolla komatona ye itšego ye e amago bophelo. Ge di dirišwa ka mokgwa woo ga di katele thuto mogopolong wa mmadi. Ntlha ye e tlo lemogwa ge go lekodišišwa dikanegelokopana tše di itšego.

11.1.2 DITENG

Ge go lekodišišwa diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, di tlo lebana le (a) dipolitiki, (b) setšo le sebjalebjae, (c) setšo, (d) sebjalebjae le (e) saekholotši. Gona moo bangwadi ba gobelanya setšo le sebjalebjae.

11.1.2.1 DIPOLITIKI

Dipolitiki tšeo di laodišwago dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo ga se tša go arola batho ka merafe, ke gore Babašweu le Babaso bjalo ka ge go bonwe mo dingwalong tša maitekelo. Go feta moo, ga di bolele ka Babaso e le merafe ye e fapafapanego. Di bolela ka batho, dithulano le karogano ya batho; di gatelela tlemagano ya batho bao. Ka tsela yeo, di ganeletše go tša thuto (Ramaila) ka gore di hlohleletša kgokagano gare ga batho. Go tlo lekodišišwa kanegelokopana ya *Go kgethwa Mang?* (1995) go tiiša ntlha ye.

Go kgethwa mang? (1987)

Nkadimeng (N.S) o diriša ditaba tše di amago thuto go utolla karogano ye e ka hlolegago setšhabeng ka baka la gore motho ga se ngwana wa mobu.

Mokgalabje Kgakantšhane o gapeletša gore a kgethwe modulasetulo wa lekgotla la sekolo. Ga se a tsena sekolo, o tsene sa go nwa thobo le morula.

Setšhaba sona se hlaotše Kgotlaomone madulong ao Kgakantšhane a a tomoletšego mahlo. Monna yo o apeilwe a butšwa ka gore o phethile lengwalo la mphato wa marematlou, ebile o šomela ba lekala la Teba. Ka tsela yeo o na le ditshwanelo tša go ba modulasetulo wa lekgotla leo. Kgakantšhane yena o ikgantšha ge a phethile mangwalo a sekolo sa thabeng ka gore o re ge go kgethwa maloko a lekgotla la sekolo, go elwe hloko mefato ka moka. Ke go re, go be le moemedi mphantong (wa bao ba tšwago komeng) wo mongwe le wo mongwe.

Kgetho ya Kgotlaomone ke mootlwa pelong ya Kgakantšhane ka gore ke mofaladi yo a falaletšego nageng ya Babinaphuti ka baka la mehlako. Le ke lešobana leo a le dirišago go bjala moya wa mpholo setšhabeng. Khuetsšo ya gagwe setšhabeng e feta le bohloko bja mokopa ka gore o na le leleme la boreledi. O lala a huetša batho gore motšwakadifate a ntšhwe kotsi. Ge a lala a phaphula ka mokgwa woo o re:

Mothogošwahla ditulong tša pele! Le tlo šala le nketša nna ke itshepeletše. Phayang mahlong bana ba mokgalabje, go se bjalo boetapele go lena e tlile go šala e le nonwane. (Letl.71).

Kgakantšhane o nyaka boetapele a hlobaetše. A ka se bušwe ke lethogošwahla leo le gorogilego nageng ya gabo le hloka le pudi ya leleme le letala. O kgethwa modulasetulo, goba motse o a hlakahlakana. Ke ka baka leo go laumago kgabo ya mollo motseng wa Kgoši Lefetla ebile setšhaba se etšwa diripa tše pedi tšeo di gerulanago.

Kgoši Lefetla ke moetapele yo a tsepeletšego tlabologo setšhabeng. Gore modiro o dirwa ke mang, wa bokae kgorong ya mošate, ga go bohlokwa. Taba ke gore mošomo o phethwe ka bokgoni.

Go alafa bolwetši bjoo bja gore motho ke mofaladi, o biletša bakgalabje kgorong. O lemogile gore motse o tlo šwalalanywa ka baka la dipolelo tša Kgakantšhane le lebotho leo a le hueditšego.

Nkadimeng o diriša dipolitiki go tiiša gore motšwakadifate a ka kgatha tema ye bohlokwa nageng e šele. Ge motho e le modudi wa naga ya gabo ga se gore o napile o na le bokgoni. Le ge go thwe kgomo go bewa ya poo ya motho e a ipea, go swanetše go ba le tsebo le bokgoni. Ge batho ba merafe ye e fapafapanego ba ka ithuta go amogelana, gona ba tlo tšwela pele. Bao e lego mapheko a tšwelopele ba swieletse mollong.

Go tiiša taba ye Kgakantšhane o a ahlolwa, a inamišwa ka mpakakubu, a rakwa nageng ka gore ke “mofefa, sehvirihwiri, mpholotšana, mojakaleleme le moloi wa mosegare”. (Letl.73).

Ditaba tše di ka akaretšwa ka gore mongwadi o thulana le kgopolo ye e rego mediro ye mebotse e ka phethwa ke bana ba mobu fela ditšhabeng.

11.1.2.2 SETŠO LE SEBJALEBJALE

Mokgwa wo Mpepele a ngwalago ka wona ge a bolela ka ga setšo, ga o fapane le wa Nkadimeng. Phapano ke diteng fela. Bjalo ka Nkadimeng, Mpepele o hlakahlakanya setšo le sebjalebjaale. O dira bjalo ka gore go na le se sengwe seo a nyakago go se kokotela mogopolong wa mmadi, eupša sona seo ga a se tliše ka mokgwa wa thero goba thuto. Kgonthe ya mantšu a e tlo bonala ge go lekodišišwa kanegelokopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele.

Nka se sa boeletša

Kanegelongkopana ye go nepišwa Pherefere, monna yo a ithekgilego ka setšo. Ka ge e le Mopedi yo motala, lentšu la gagwe ka lapeng ke makhura, le a tlolwa. Ga a dumelele boitaolo. Mosadi le ngwana ba a swana. Ga a fetolwe ge a boletše. Lepara ke sejo sa ka mehla sa mosadi wa gagwe. Ge a befetšwe o rapeletšwa ka moetana wa bjala.

Ke lekgoba la ditlwaelo tša segologolo leo le thumanago le tokologo ya mofsa. Morwedi wa gagwe, e lego Moditi, o dula a tlemilwe ka diketwane maoto le kgopolo. Ga a dumelelwe go phela bophelo bja gagwe. O gapeletšwa go phela ka gae eke sehlakahlaka, ntle le bagwera. Ge a bona masogana, gona o tlamegile go tšea ka a mabedi, tše e kego o tšhaba sebata sa mariri. Ka ge Moditi e le kgarebe ya sebjalebjaale, o ikgethela bophelo bjo bo tloiditšwego todi ya nose, bjo bo fapanago le bjoo Pherefere a šetšego a bo šunyeditše nkong ya gagwe. Bophelo bjoo bja tatagwe o bona e le bokgoba le kgatelelo.

Moditi o nyaka go lebana thwii le lesogana, le mo tsepeletše ka mahlong ka mahlo a bokgopedi.

Ka gona o thoma go kopana le masogana mapatlelong a kgwele ya maoto le mebileng. Gona moo go logaganywa dithapo tša lerato. Dikholofetšo di a dirwa, tša tiišwa le ka mangwalo.

Ka go diriša mangwalo, mapatlelo le mathale (go notlelela Moditi ka ngwakong) sebjalebja se a tiišwa mo kanegelongkopana ye. Go phašalala ga makgarebe le masogana go swaranwe ka diatla, go atlanwa, ke dilo tša sebjalebja. Eupša mengwako ya go rulelwa ka mabjang ye menyenyane, ye e tsenwago ka go khukhuna, e emetše segologolo. Se ke mohlala wa go hlakahlakanya meela ye e mebedi ya lephelo.

Ka segologolo lesogana le ka se kgwathe mmele wa kgarebe pele ditaba tša lenyalo di rerwa, tša phethwa. Mo kanegelongkopana ye sona seo sa matlaba se a direga le ge Pherefere e le lenaba la sebjalebja. Morwedi wa gagwe, Moditi, o a ima, mogale a itirile modiši wa gagwe yo a botegago. Wo ke mokgwa wo o tlwaetšwego wa sebjalebja wa go ipha masogana, le go garola bjang bo se bja butšwa.

Pherefere o lekile go thibela seo a khutile ka setšo. O diša morwedi bjalo ka tšhemo gore ditšhwene di se e bune. Ge a phekgane mojako bošego, morwedi o tsenya masogana ao phokgo e ile ka boroko. Šo Moditi o robilwe leoto segologolo se mo dišitše bošego bjo bongwe le bjo bongwe.

Le ge Pherefere a fentšwe, mongwadi ga a goboše segologolo. Se se tiišwa ke ge Pherefere a ile a inyatša ge mosadi wa gagwe a mo eletša ka ga boitshwaro bja gagwe. O a “itshola moo a ilego a ba a itshoba ditsebe”. O ruma ka go re “a ka se sa boeletša”. (Letl. 85). Mo mmadi o hlakana le Pherefere yo mofsa, yoo a fetogilego. Phetogo yeo e ama setšhaba ka bophara.

E šupa go tloga bophelong bja kgatelelo, go tsena go bjo bofsa, bja tlhomphano. Mongwadi o dirišitše tlhakahlakano ya setšo le sebjalebja go rarolla komatona ya bophelo gore bophelo bo phelege.

O tiiša phethogo ya Pherefere ka go re:

Go tloga fao bophelo bja lapa la Pherefere bo ile bja tsefa kudu ka lerato le tlhomphano ye kgolo yeo Moditi a bego a sa tsebe gore e tla bjang. (Letl. 85).

Nna nka se je dipute

Kanegelokopana ya *Nna nka se je dipute* (1958) ya Nkadimeng, e hlamilwe godimo ga setšo le sebjalebja. Mongwadi o hlakahlakanya mekgwa ye mebedi ya lephelo ka gore maikemišetšo ke go hlohletša bophelo bjo bofsa, bja tokologo.

Setšo se bonala ge Galempotše a gapeletšwa go nyalwa ke Seporanentekeleke. Ditiragalo tše di diragala gae ga mahlaku, mo monna e sa lego modingwana ka lapeng; mo lentšu la motswadi e lego molao.

Ke gaegae, mo ditaba di sepedišwago go ya ka molao wo o beakantšwego. Ke ka baka leo Malekhenene (mmagoGalempotše) a bolelago a ititia sefega ge a re:

Tseba gore o swanetše go ja dipute go sa ronwe ka kgang le moreba. (Letl. 35).

Ge Galempotše a sa tlabegile, Malekhenene o phula sekaku seo sa dipute ka go re:

Aowa ngwanaka, dipute tšeo o di jago tše re šetše re kwane le ba mola ga Mphetakapejana ka lesogana la gagwe lela le lego mo gae.

Galempotše ke kgarebjana ya sebjalebjae. Bophelo bja sebjalebjae bo gatelela tokologo. Motho o swanetše go lokologa e sego nameng fela, eupša le moyeng. O ipshina ge a galompana ka gare ga noka ya bophelo bjo a ikgethetšego bjona. Ke ka baka leo Galempotše a kgethago sekolo go feta mpho yeo ya go tšwa batswading. O fetola mmagwe ka go re:

Aowa...owaa...! dipute nka se di je ke se ka tsena sekolo. Le gona lesogana leo nna ga se la mpotša selo gore le a nthata; le lena ga la mpotša selo ge le kwana. Nna ke kwele gore sogana leo le bolawa ke mafahla. (Letl. 35).

Seporanentekeleke ga se lesogana la pelo ya Galempotše, ke segaswa seo a katelwago sona ka ganong ke batswadi. Go ya ka sebjalebjae ditaba tša lenyalo ke boikarabelo bja baratani. Ke gore, lerato le kgatha tema ye bohlokwa. Ke matsentšhagae a lenyalo. Ka segologolo ga go bjalo ka gore mofsa o kgethelwa mosadi goba monna ke batswadi. Ke ka baka leo Galempotše a ngangabalago.

Sebjalebjae se gatelela taba ya gore kgarebe pele e nyalwa e swanetše go ipshina ka bokgarebe, e ruthe ka gare ga noka yeo ya bokgarebe, e ipshine ka dienywa tša bjona.

Ka go realo mogopolo wa yona o a phuruloga gomme ya kgona go ikgethela botse le bobbe. Ge Galempotše a bolela mantšu a a latelago, o be a nepiša taba ye:

Nna nka se kgone; le gona motho yoo wa lena ke mokgalabje, ga ke mo rate. Ntlogeleng ke yeng sekolong pele. Ke gona tšeo ke tlogo di bona ke godile ebile ke na le boikarabelo bja ee le aowa. (Letl. 37).

Ge tatagwe a befelwa, Galempotše o tšwela pele ka go re:

Gona mpolayeng!... Mosadi wa go hloka bokgarebe e ka ba yo mobjang! (Letl. 38).

Ntlha ye e elwago hloko ge go bolelwa ka lenyalo la mehleng ya lehono, ke bogolo bja lesogana. Taba ye e thulana le setšo ka gore kgarebe e be e dio nyadišwa mokgalabje gore e yo mo ruthofatša. Mokgwa woo o be o tlemaganya malapa. Ka ge Galempotše e le kgarebe ya sebjalebja, o bona Seporanentekeleke e le moradu wo o akometšego ka leopeng. O tšwela pele ka go re:

Kganthe ga o ipone gore di gatile? Gape ebile ke lewa ke dihlong ge ke sepela le wena. (Letl.44).

Mongwadi ga a nyatše segologolo eupša batho bao ba sa sepedišego ditaba ka tshwanelo, ba širetše ka sona segologolo seo. Taba ye e tiišwa ke mantšu a tatago Galempotše ge a re:

O a bona ke eng Malekhenene, ngwana yo ga ke mmone phošo le gannyane. Phošo ke ya go kganyeleda

go metša re se ra hlahuna! Ngwana yo re rekile dihlare, ke nnete re rekile dihlare ka yena mola yena a sa tsebe. Bjale lehono šo o re tatetše kgare ya sehlwa. (Letl. 40).

Mantšu a a gatelela gore setšo ga se na molato ge fela se dirišwa ka tshwanelo le toka. Eupša mantšu a a sa no tiiša gore mokgalabje yoo ke lekgoba la setšo ka gore ga a se bone phošo, molato o go bao ba se dirišago. Ke ka baka leo a sa nogo ngangabala gore segologolo se phethwe ka gore, o re:

Thaka Makwa! A ka tla a tseba Ntwane gore ke kae.
Kua gona o a ya. Go hlwa go kgopelana le yena ke go senya sebaka. (Letl. 41).

Re ruma ka go gatelela gore kanegelongkopana ye mongwadi o hlakahlakanya setšo le sebjalebjae. Lebaka ke go re o nyako utolla ntlha ye bohlokwa bophelong ka go e fapantšha le lehlakore le lengwe, e lego la gore batswadi ba se gapeletše makgarebe ao a nyakwago ke bana. Ka go dira bjalo, mongwadi o nontšha le go godiša mogopolo wa mmadi.

11.1.2.3 SEBJALEBJALE

Sebjalebjae se go laodišwago ka ga sona dikanegelongkopana tša phethegatšamaitekelo, se sekametše gae ga mahlaku go feta ditoropong. Sona se akaretša mahlakore a a fapafapanego a bophelo bjalo ka thuto, lerato le tirišano. Ga se dirišwe go senyetša setšhaba le go dira gore batho ba phele ba tšhogile bjalo ka ge e le mkgwa mo dikanegelongkopana tša maitekelo.

Ge go bolelwa ka bosenyi, bo šomišwa go bopa bophelo bjo bofsa. Ge e le thuto ga se ya go hlalefetša batho; ke thuto ya go fahlolla le go eletša. Ke sebjalebja sa go šireletša batho menong a dinokwane.

Go yo lebelelwa sebjalebja seo ka go lekodišiša kanegelokopana ya *Ditsotsi tšona di sa robetše* (1980) ya Ngoepe.

Ditsotsi tšona di sa robetše

Mongwadi o bolela ka lefase la tllhabologo, la thuto. Kanegelongkopana ye maemo a morutiši a phagamišitšwe go bontšha tema ye bohlokwa ye e kgathwago ke thuto le barutiši setšhabeng. Gape go gatelelwa bohlokwa bja dithuto tša mangwalo a a phagamego. Go bolelwa ka ga barutiši, dikolo le makgotla a barutiši bjalo ka T.A.T.A. (“Transvaal African Teachers Association”). Ka go realo, mongwadi o hlohleletša tlemagano le tirišano gare ga barutiši.

Ditaba tše di lebane le Ramaobane, morutabana yo a bego a sa tšo rwešwa diala Yunibesithing ya Fort Hare, ka dithuto tša B.A. Ke morutiši yo boleta, wa mafolofolo, wa go itshepa, wa tlhompho le boikokobetšo bjo bo fapanago le bja barutiši ba go swana le Lebelo kanegelongkopana ya “*O Phele ke Phele*”.

Ka baka la maemo (a thuto) a gagwe le mafolofolo, o memiwa kopanong ya barutiši go tsošološa meoya ya bona le go ba hlahla, motseng wa Bogopolwa, tikologong ya toropo ya Tllhabane. Se se tiiša bohlokwa bja monna yo setšhabeng. Ga se morutiši wa naga ya gabo fela. Ke motho wa ditšhaba. Mogopolo wa gagwe ga se wa kudupana felo gotee. Thuto yeo e mmetlilego le go mo galefiša, o eta a e bjala mo a memiwago gona. Ga se thuto ya go ikhola le go šulafaletša batho ba bangwe bophelo bjalo ka ya Lebelo ya go tlaiša mosadi. Ke thuto ya go hlohleletša batho.

Ge a bolela kopanong yeo ya barutiši sekolong sa Bogopolwa, o tiišitše gore thuto go yena ga se dinaka tša go rwešwa. O kgona go kgethologanya dikokwane tše pedi tše bohlokwa tša thuto, e lego morutiši le moithuti; polelo ya gagwe ya lebanywa le tšona. Thuto ya tsinkelwa go tsenelela, gwa hloka le yo a popodumago, mokgwa wa gagwe wa go hlaloša e le wona wa serutegi sa nnete. Seisimane go tšhologa diphororo ka dinkong. Tšatši leo barutiši ba ile ba lemoga gore tema e sa nabile yeo e tsomago go hlagolwa, gore mošomo wa go fahlolla baithuti o atlege. Bao ba bego ba le leswiswing ba thoma go bona tsela.

Taba ye bohlokwa ye e bonalago ka kanegelokopana ye še: Yona e lebane le tšhireletšo ya batho. Go šetše go ukamilwe gore sebjalebja se go bolelwago ka ga sona ga se sa go hula goba go hlokošetša batho. Leeto la Ramaobane le tiiša ntlha ye. Dipeakanyo tše di bego di rulagantšhitšwe ke mongwaledi wa Lekgotla la Barutiši, di ile tša folotša. Ka gona, o goroga boematimela bja Tlhabane go se motho yo a tlogo mo gahlanetša. Ka lebaka la go lapa le boroko, setimela sa boela morago Tshwane ka yena. Eupša ka thušo ya radithekethe, o fologa boematimeleng bja kgauswi, dikhilometara tše seswai go tloga Tlhabane. Ga a tsebe motho. Ga go tonye, go a babola. Ke gare ga mpa ya bošego. O swanetše go boela Tlhabane ka maoto. Ka go se tsebe tsela, o lopelela le seporo.

Dikwefa le dinokwane tša go sepela bošego, mongwadi o di kgaotše meno le go di ripa dinala, gore leeto la Ramaobane le atlege. Ge e be e le dikanegelongkopana tša maitekelo, monna yo wa batho o be a tlo hulwa goba a gobatšwa. Se se lemogwa bontšing bja dikanegelokopana tše di theilwego godimo ga bosenyi, tša maitekelo.

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe sebjalebja se go bolelwago ka sona ke sa tllhabologo le tirišano. Se nontšha megopolo ye e tekatekago ya barutiši, ba kgona go lemoga boikarabelo bja bona. Go feta fao, se kopanya barutiši, gomme gona moo dikopanong tšeo ke mo malapa a thongwago gona. Ga se sebjalebja sa go senyetša batho.

11.1.2.4 SETŠO

Dikanegelokopana tše di bolelago ka setšo tša phethagatšamaitekelo, di ka arolwa ka dikgoro tše pedi, e lego (a) tše di dikologago godimo ga setšo le (b) tše di hlakahlakanyago setšo le sebjalebja. Mohuteng wa mathomo mongwadi o gatelela bohlokwa bja setšo seo setšhabeng goba bathong. Mo mohuteng wa bobedi go thulanywa setšo se le sebjalebja ka gore mongwadi o rato kaonafatša bophelo. O re mokgwa wo mobotse wa go phela ke wo.

Le ge go le bjalo, ga a nyatše setšo seo. Go yo lekodišišwa kanegelokopana ya *Pheko ya Pula* (1987) ya Maditsi go bona ka mo a dirišago kokwane ye ya setšo ka gona.

Pheko ya pula

Maditsi ke Mopedi yo motala. O ngwala ka setšo, eupša ga a se tswake. Setšo sa Maditsi se hlwekile. Ka go realo, go ka thwe Maditsi o gatelela bohlokwa bja setšo bophelong bja Mopedi.

Kanegelongkopana ye, mongwadi o phagamiša maemo a ngaka ya segagešo. Ngaka ke modingwana wa kgoši le setšhaba. E a boifiša, ebile e a hlompšha. Mathata ao a amago setšhaba a rarollwa ke yona.

Ke ka baka leo ge naga ya Babinapudi e bintšhwa mantshegele ke komelelo, Kgoši Leagamotse, a gopolago bomatwetwe ba naga ya gagwe. Ga a bitše Modimo goba baruti. Potego, e lego ye nngwe ya dingaka tša naga yeo, o itira sehlabelo go hwetša pheko ya pula. Yona pheko yeo e hwetšwa gare ga mpa ya naga, mafekefekeng le melapong, mo go nkgago lehu fela. Gona moo ke gona moo maatla a ngaka a bonalago. Go fahlogela maatla ao go tlo lekodišišwa makatika a dingaka tše pedi, e lego Mathoma le yena Potego.

Ngaka ya setšo e laola tlhago le diphedi tšeo di garolago matswalo. Se se bonagala ge Potego a goroga lapeng la Mathoma, matwetwe wa nnete. Mathoma ga a tsebe fela sehloga seo pheko yeo ya pula e hwetšwago gona eupša o laola le tikologo yeo. Ke ngaka ya makatika yeo e laolago tlhago. O hlafiša legodimo gore Potego a folotše morerong wa gagwe wa go hwetša pheko yeo. Dinoka di a tlala, tša se tshelege; naga e apanelwa ke kgodi gore Potego a hlakahlakane. Pele Mathoma a kgaogana le Potego gona mo melapong, o dira makatika a gagwe a bongaka go tiiša gore maatla a gagwe godimo ga digagabi le diphedi tša ka madibeng, ga a kakwe selo. Mohlolo wo o bonwego ke Potego, mongwadi o hlaloša ka go re:

Bodibeng gwa phaphamala dikubu tše tharo tša edimola, tša akelana ka go lomana ditsebe ka meno ao nkego ke magakabje a gelwe ka sego sa go hudua bjala... Mošola wa noka selo se Potego a bego a re ke kota ya mokgapa, sa ritša se lebile meetseng gomme a bona ka ntle le go botšwa gore ke kwena... (Letl. 224)

Tše ke dithuri tšeo Mathoma a dišitšego pheko ya pula ka tšona. Ge a laelana le Potego gona mo madibeng, moo letlakaleng la makgolopedimasomepedinne, o re:

Ke gona mowe o tllilego fa Mpedi, bakgotse ba gago
šebao.

Monna yo Mathoma, o dišitše pheko ya pula ka legora. Lona legora leo la meetlwa ke dibata (dikubu le dikwena) le noga. O a di laola, di abetšwe mešomo. Di filwe maatla ke yena. Ka tsela yeo Mathoma ke kgoši ya dibata le digagabi. Ka tiragalo ye maatla a ngaka ya setšo a a godišwa.

Le ka Potego mongwadi o atlegile go gatelela bohlokwa le maatla a ngaka ya setšo. Gare ga dibata le digagadi tše di boifišago, madibeng ao a bilogilego, Potego o atlega go phetha morero wa gagwe. Ka thuša ya maima a bongaka bja gagwe, o kgona go reolla melaba yeo, a boa a tsatsanka ka lethabo, a rwele pheko ya pula.

Potego bjalo ka Mathoma, o laola magodimo ka katlego. Ge a hweditše pheko ya pula, o tloga Thoseng pula e kgatlampana, o goroga gae e sa rothotha. Magodimo a kwa Potego pele a diriša le go begela kgoši pheko yeo. Ke ka baka leo setšhaba sa Babinapudi se mo amogelago ka mantšu a:

Potego ke kgoši, gape kgoši ke kgoši ka batho mola
kgoši e rua batho ka go ba nešetša pula. Bjale ge e le
mo Potego a tseba go neša pula, re sa mo šikologelang.
(Letl. 228).

Tekodišišo ye ya setšo ge se lebane le bongaka, e ka rungwa ka go re nepokgolo ya mongwadi ke go bontšha maatla a ngaka ya dikgagara. Ka go dira gore ngaka e kgone go laola dipula, bohlokwa bja bongaka bophelong bja Babaso, bo a tiišetšwa.

11.1.2.5 SAEKHOLOTŠI

Mo dingwalong tša phethagatšamaitekelo go hwetšwa dikanegelokopana tšeo diteng tša tšona di lebanego le saekholotši. Kgopolo ye ya saekholotši e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bone, gwa lemogwa gore e šupa dingwalo tšeo go tšona mongwadi a katanago le go utolla mogopolo wa moanegwa. Go tlo tlaleletšwa ka mantšu a Fowler (1973: 159) ge a hlaloša saekholotši gore ke:

The exposure, dissection and acute appraisal of the mind and mood of a fictional but representative human character.

Mantšu a Fowler a lemoša gore šedi ye kgolo e bewa go moanegwa go feta go sengwalo ka bosona. Taba ye ya go tsepelela moanegwa e tiišwa ke Beach (1925: 25) ka gore o re:

The detailed presentation of his (character's) feeling and mental processes is what is called psychology.

Ka tsela yeo saekholotši ga se sengwalo seo se bolelago ka ga sebopego sa sengwalo. Se se tiiša gore thulaganyo le tiro ga di bohlokwa sengwalong sa saekholotši (Cuddon, 1998: 710).

Kanegelokopana ya saekholotši yeo e tlogo lekodišišwa ke ya *Rakgolo Selepe* (1985).

Rakgolo Selepe

Rakgolo Selepe ke kanegelokopana ya saekholotši ka gore go senkasenkwa mogopolo wa mošemane yo a bitšwago Maropeng le ka mo a huduegago ka gona. O tlabja ke boitshwaro bja batho ba bagolo, gomme o botšiša dipotšišo go rarolla bothata bjoo. Ge go bolokwa Rakgolo Selepe (tatagommagwe) yo mošemane o nyaka go tseba gore mmagwe o be a llelang.

Polokong moruti o boletše gore Rakgolo Selepe ga se a hlokagala. Ge go le bjalo mmagwe o llišwa ke eng? Gona ge Rakgolo Selepe a sa hlokagala, o tlo boa gape? Seo se tlabago Maropeng ke sehlogo seo lehu le tlogo ka sona. O fela a bona matsuana a ehwa ka go wela ka legopeng, a kgangwa ke meetse. Matsuana ao ke gona ge a ile, a ka se tsoge a tla a ipshina ka bophelo, a thobolathobola mabele a batho. Bjale o nyaka go tseba gore Rakgolo Selepe ge e le gore o hlokagetše, le yena o hwile sehlogo ka mokgwa woo.

Mošemane yo o makatšwa ke “lepokisi leo ba le lahletšego ka mola moleteng”. (Letl. 97). Ge e ka ba Rakgolo Selepe o be a le ka gare ke ka baka lang dikgomo le dipudi di sa lokelwe ka mapokising a mabjalo, tša bolokwa? Ge e le gore lebaka le le dirago gore di se bolokwe ke nama, gona motho le yena o swanetše go lewa ka gore le yena ke nama.

Dipotšišo tša mošemane yo ga di fetolege ka go re (a) ke matlaba, (b) di hloka dikarabo, (c) di feta mogopolo wa (gagwe) motho. Ke ka baka leo Phuti, mogolwagwe a rego:

“Seo se bego se le monaganong wa Maropeng nka se tsoge ke se tsebile... le ka mohla o tee nka se tsoge” .

Ge a botšiša dipotšišo tše o nyaka therešo. Ke dipotšišo tša tlabego, kudu ge mogolwagwe a sa kgone go fetola mo go kgotsofatšago. Ka tsela yeo, dipotšišo tša mošemane yo di laetša maikutlo, kgopolo le khuduego.

Lereo le saekholotši ge le lebane le diteng, le hlalositšwe. Seo se utologilego ke go re saekholotši e ama mogopolo wa motho. Mogopolo wa moanegwa o a tsinkelwa, go bona ka mo a huduegago ka gona.

11.1.3 KAKARETŠO

Ge go rungwa kgaolo ye go ka thwe dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo go dirišwa diteng tša go swana le tša dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Le ge go le bjalo phapano e gona. Yona e lebane le tirišo ya diteng tšeo. Ga se tša thewa godimo ga thero bjalo ka tša Ramaila ebile diteng ga di šomišwe bjalo ka ditaba tša ka mehla. Diteng tšeo di dirišwa go nepagatša taba ye e itšego yeo e tlogo tlogela lebadi mogopolong wa mmadi ge a feditše go bala. Taba yeo e lebane le ntlha ye bohlokwa bophelong bja batho, yeo e lego kutollo ya mongwadi yoo. Ka gona, ditaba tšeo di godiša mogopolo wa mmadi ka gore di anegwa ke mongwadi yo boitemogelo bja gagwe bja bophelo, bo fetago bja mmadi ditabeng tšeo.

KGAOLO YA LESOMEPEDI

12.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 2

12.1.1 MATSENO

Ge go hlalošwa thulaganyo ya dikanegelokopana tša Ramaila go gateletšwe tirišo ya dithekniki tše di itšego. Go lemogilwe gore katlego ya thulaganyo e laolwa ke kgetho le tirišo ye e nepagetšego ya dithekniki tšeo. Tšona di godiša maatlakgogedi. Bokgwari bjoo bja Ramaila bo tšweleditšwe pele dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Ka gona, mo kgaolong ye go tlo hlokomedišišwa thulaganyo ya dikanegelokopana tšeo go tiiša bohlokwa bja bangwadi bao.

12.1.2 THULAGANYO

Bokgoni bja bangwadi bao bo bonala ge ba rulaganya ditaba. Thulaganyo yeo e lebane le (a) thulano, (b) tharagano, (c) tshwantšho ya baanegwa le (d) matseno le mafelelo a kanegelokopana

12.2.1 THULANO

Kokwane ya thulano e šetše e hlalošitšwe dikgaolong tše di fetilego ge go be go bolelwa ka ga dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Ge go tsinkelwa thulano ya dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, go tlo lemogwa gore gantši mahlakore a thulano yeo a tlemaganywa, ya ba selo se tee ge kanegelokopana yeo e rungwa. Bjalo go yo lekodišišwa thulano ya kanegelokopana ya *Thapelo ya pula* (1985) ya Nkadimeng.

Thapelo ya pula

Thulano e gare ga Sekriste (Modimo) le setšo (badimo). Ke thulano ya ka gare. Go ya ka Sekriste Modimo ke morarolli wa mathata a batho lefaseng. Ke Modimo wa ditšhaba le magoši; Modimo wa ditšhegofatšo, wa lešoko le lerato. Dithapo tša bophelo di logaganywa ke yena. O neša dipula ebile o a di laola. Batho ba ka buna lehumo leo ge ba rapela ba hlomogile, ba tlogele mekgwa ye e sa lokago le go leša dihlong. Bao Modimo o ba nešetša tša medupi. Ke ka baka leo nageng ya Kgoši Seopela Moruti Tema a bothilego mašaba mošate, go kgopela Modimo pula ka ge naga e nyorilwe.

Ka lehlakoreng le lengwe tumelo ye e fapana le ya setšo. Sona se gatelela gore bophelo bja batho, go akaretšwa le magoši, bo laolwa ke badimo. Mohla tšhwene e bina mantshegele, go gopolwa badimo. Ba a khunamelwa le go lobja gore ba phurollele bana ba bona diatla tše borutho mono lefaseng. Ba a fepeletšwa gore ba tshwe pefelo ka gore batho ba ka hwa molokwana rite. Ke badimo ba pelotlhomogi, badimo ba dimpho, kudu dipula. Ge naga e omile, go gopolwa bona. Gona moo kgorong ya Kgoši Seopela bao ba dumelago badimo le bona ba tlile ka bontši.

Ka gona, go bonala dikokwane tše pedi mo kanegelongkopana ye, e lego ya Modimo le ya badimo. Mongwadi o dirišitše Moruti Tema go emela kokwane ya Modimo. Tšona dikokwane tšeo tše pedi, di kopantšhwa ke Moruti Makgalakgathe. Bjale go tlo lekodišišwa ka mo mongwadi a šomišitšego Moruti Makgalakgathe bjalo ka thekniki go kopantšha dikokwane tšeo, e lego ya Modimo le ya badimo.

Ge Moruti Tema a seno rapela, pula e a na, fela e no šašetša. Ke pula ya go hlogiša merogo fela eupša batho ba a thaba. Ka lona lethabo leo mongwadi

o thulanya Sekriste le setšo. Ba bangwe ba roriša Modimo ka difela le diphala, mola ba bangwe ba re badimo ba amogetše dikgopelo tša bona. Ba ba tumiša ka meropa, makope le mangwane. Ka tsela yeo, setšhaba seo se phalaletšego mokete wa pula, se tšwele dihlopha tše pedi.

Go kopantšha dihlopha tšeo tše pedi, mongwadi o šomiša Moruti Makgalakgathe. Motseng wa Mashite le gona go bitšwa phuthego ye kgolo mo Moruti Makgalakgathe a kgopelwago go bea thapelo ya pula. Ka morago ga thapelo, go na pula ya go epolla bahu. “Naga le yona ya nyorologa. Ka gona mabele a thoma go tamolatamola melalana”. (Letl. 125).

Moruti Makgalakgathe o tlatša sekgoba se bohlokwa mo kanegelongkopana ye. Ge a goroga gare ga lešaba pele modiro o thoma, “setšhaba ka moka se buša dipelo mafiša ka go lemoga gore bjale dinaka di lekane baletši”. (Letl.122). Mo go tiišwa gore monna yo ke moruti wa mmakgonthe, wa boitemogelo, wa maatla, yo dithapelo tša gagwe di kgonago go tsenelela magodimong. Moruti Tema o nešitše mohuhwana (wa pula); eupša thapelo ya Moruti Makgalakgathe e latetšwe ke matlorotloro (a dipula). Mongwadi o fapantšha mediro ya baruti ba babedi ba. Ka go dira bjalo, tema ye e kgathwago ke Moruti Tema (ka ge a lebane le kokwane ye ya Modimo) e a tiišetšwa le go gatelelwa. Go tloga letšatši leo la thapelo setšhaba gammogo le magoši, sa tia tumelong, thapelo ya ba bogobe bja ka mehla.

Go na le ntlha ye nngwe ye bohlokwa mabapi le thulano ya kanegelokopana ye. Mongwadi o diriša Moruti Tema, moruti yo mogolo, mmoni le moprofeta, go emela Sekriste. Modimo o emela go loka. Eupša mmadi a ka se ke a nyatša badimo ka gore ge kanegelokopana ye e hlokomedišišwa, ga go mo mongwadi a rego kokwane ye nngwe ga se ya loka.

Ge difero tša kanegelokopana ye di tswalelwa, go sa na le batho bao ba sa tumišago badimo. Batho bao ga se lepheko le le šitišago pula go na. Ka lebaka leo dikokwane tše tše pedi, e lego (a) Modimo le (b) badimo, di a amogelega bobedi bja tšona ka gore ga go farologanywe gare ga go loka le go se loke mo kanegelongkopana ye.

Ditaba tše di ka rungwa ka gore thulano ya kanegelokopana ye e gare ga Modimo le badimo. Mongwadi o diriša thulano ye go tlemaganya mahlakore a mabedi a bophelo, e lego Sekriste le setšo. Ka tsela yeo, ga go bolelwe ka thulano ya go goboša ye nngwe ya dikokwane tše tše pedi.

12.1.2.2 THARAGANO

Tharagano ya ditiragalo ke thekniki ye maatla ye e dirišwago dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Bohlokwa bja thekniki ye bo hlalošitšwe kgaolong ya bohloko ge go tsinkelwa thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Le ge tharano e thuša go tšwetša pele moko wa ditaba, e sa na le mohola wo mongwe. Wona o tlo lemogwa ge go lekodišišwa kanegelokopana ya *Ntlo ya monna yo mongwe* (1993) ya Lebopa.

Ntlo ya monna yo mongwe

Tharagano mo kanegelongkopana ye e bonala ge mongwadi a tswakatswaka ditaba. Ge a dira ka mokgwa wo diteng di a thulana ka mokgwa wo go bego go sa letelwa. Mabakeng a mangwe tharagano yeo e gatelelwa ka tirišo ya mawelakgahlano.

Mehlala ye e latelago e tlo kgonthiśiśa mantšu a.

Shadi o botša mogweragwe Pheladi, gore monna wa gagwe, Vincent, o ratana le kgarebe tsoko. Šole Shadi le yena o thoma go phegišana le monna ka gore o ratana le Tumo, eupša o thatafiša molala ge Pheladi a mo kgala. O bonwa mo le mola a na le Tumo toropong.

Shadi le Tumo ba beakantšhitše gore Vincent a bolawe, ebile ba mo lalela ka ngwakong. Bjona bošego bjoo Vincent le yena o itherile go bolaya Shadi, ebile o mo latelela ngwakong woo Shadi a mo laletšego go wona.

Mo go dirišitšwe mawelakgahlano. Ditaba di diragala lefelong le tee, nakong e tee, eupša go se go kwanwe. Kwelano ye ya ditaba e godiša maatlakgogedi, ya gapeletša mmadi go bala ka tlhonamo.

Ka ntle ga mawelakgahlano, mongwadi o diriša thekniki ya tekolapejana go gatelela tharagano ya ditaba le go loma mmadi tsebe mabapi le masetlapelo ao a ikadilego kua pele. Polelong ya Shadi ge a ipshina ka dienywa tša lerato le lesogana la gagwe, Tumo o re:

Monna wa ka ga a gona, wena tsentšha sefatanaga sa
gago ka kua gae. (Letl.38).

Mantšu ao a Shadi a na le mehola ye mebedi, e lego (a) go utollela mmadi semelo sa Shadi le (b) go kgorela mogopolo wa mmadi tsela gore a se ke a tšhoga ge ditaba di tšea lehlakore le le boifišago (ge Shadi a beela monna molaba gore a bolawe). Ke ka baka leo Magapa (1997:130) a rego:

Polelo yeo ya Shadi ga e lemoše Tumo fela gore na
Shadi ke motho wa mohuta wo mobjang, eupša le

mmadi o thoma go kwa a thothomela ge mosadi wa lapa a bolela ka tsela yeo.

Tharagano ya ditiragalo e gatelelwa gape ge mongwadi a diriša thekniki ya tekolanthago. Ge Shadi a bolela le moratiwa wa gagwe o re:

Tumo, o se tšhoge selo. Vincent o nkhweditše ke na le dikgwebo tšela, ga o bone ebile a sa di kgathalele.
(Letl. 42).

Mo lebakeng le mogopolo wa mmadi o sa phaphula mabapi le tšeo di hlagilego mabakeng a go feta. Ditiragalo di napile di hlakahlakanywa ke tekolanthago ka gore mmadi o sa le leswiswing mabapi le tšeo di hlagilego kua morago. Ke ka mo Magapa a tšwelago pele go hlaloša mohola wa thekniki yeo ya tekolanthago ka go re:

Sa bohlokwa ke gore mongwadi o gatelela bohlokwa bja tiragalo ye le go godiša maatlakgogedi.

Go ruma ditaba tše go ka thwe Lebopa o raragantšha ditiragalo ka go diriša dithekniki tše mmalwa. Nepokgolo ke go hlola maatlakgogedi le go godiša moko wa ditaba.

12.1.2.3 KA MO BANGWADI BA THOMAGO DIKANEGELOKOPANA KA GONA

Bangwadi ba dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo ba diriša dithekniki ge ba thoma dikanegelokopana.

Dithekniki tša go swana le tekolapejana, di kgatha tema ye bohlokwa ka gore di tšwetša pele moko wa ditaba. Ntlha ye e tlo tiišwa ka go sekaseka kanegelokopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele.

Nka se sa boeletša

Mongwadi o thoma ka go re:

Monna o be a ikgarile kutung ya thaba ya Fothane 'a maribiši, a dutše a lebeletše tša lapa la gagwe ka mahlo ao a hwibitšego go feta le madi akhwi a lešidi. Monna yoo ke mang hle gomme ge e se Pherefere, yena Mminašoro yo mogolo. Pherefere le ge thari e be e mo lefile ka ntahe o be a se a dulela ruri gobane o be a na le kgarebe e tee yeo a e neilwego ke badimo gomme a mo rea leina la Moditi gobane e be e le yena moditi wa dikgoro tša Babinašoro. (Letl.76).

Tekolapejana e bonala ka gore “monna o be a ikgarile kutung ya thaba”. O dutše ka bodutwana thoko a nnoši. Mmadi o ipotšiša gore mogopolo wa monna yo o dubja ke eng ge a bile a ikgaogantšhitše le batho bjalo. O bonala a se mono, eupša a le lefaseng le lengwe. Maemo ao a ditaba a lemoša mmadi gore taba e gona, a mo hlohleletša go rata go tseba gore monna yo o longwa ke eng. Mmadi o balela pele go fatolla seo se tšhumago monna yo mafahla.

Ge a tšwela pele le go bala, o lemoga gore monna yo o nagana go feta tekanyo (a dutše a lebeletše tša lapa la gagwe).

Bjale mmadi o bona ka go hlalela gore ke ka baka lang monna yo a le bodutung, a ikamologantše le batho. Mathata a lapa a mo tomoletše mahlo. Ka baka leo mogopolo wa gagwe o dubegile. Ge monna yo a dutše a ile le mogopolo ka tša lapa, o thuntšha meši ya pefelo ka dinko. Mmadi o šetše a bontšhwa gore o yo kopana le monna yo bogale, wa sehlogo ka gore mahlo a gagwe a feta le madi ka bohudedu. Sebopego se ga se sa motho yo a tlwaetšwego bophelong. Mongwadi o dirišitše kgogedi ka gore mmadi o rato tseba ditaba tša monna yoo.

Go fihla bjale yena monna yo ga a tsebje ka gore mongwadi o sa khutišitše leina la gagwe. O dira ka boomo ka gore o rata go gapeletša mmadi go nyaka le go tseba. Ge mmadi, a phuruphutša sethokgwa o lemoga gore monna yo ke Pherefere. Go dirišitšwe kgogedi ka gore mogopolo wa mmadi o be o le tlalelong ya gore monna yo wa go swana a nnoši, ke mang.

Gona moo temaneng ya mathomo mmadi o šetše a nkelela bothata bjo bo ikadilego kgojana le yena ka gore go tšweletšwa Moditi, e lego morwedi wa Pherefere. Go laetša gore bothata bjo bo ukangwago bo tlo lebane le Moditi, go thwe ke “moditi wa dikgoro tša Babinašoro”. Go feta mo, ke ngwana a le tee ka lapeng la Pherefere. Se se laetša gore Pherefere o bona Moditi e le taamane ye bohlokwa.

Ge go akaretšwa go ka thwe, ka matseno a kanegelokopana ye, Mpepele o kgonne go rotoša bothata bja Pherefere, gomme bothata bjoo bo lebane le Moditi. Ka yona temaneng yeo mmadi o beilwe leseding gore a letele diruthamatswalo ka lapeng la Pherefere. Ge tšeo di direga o tla be a šetše a di lomilwe tsebe ka tirišo ya tekolapejana. Yona e dira gore mogopolo wa mmadi o dule o le tlalelong ge a bala temana ya mathomo. Ka gona o rata go balela pele. Ka tsela yeo moko wa ditaba o tšwetšwa pele. Wo ke mohola wa matseno a a hlamegilego.

12.1.2.4 KA MO DIKANEGELOKOPANA DI RUNGWAGO KA GONA

Matseno a dikanegelokopana tša thuto ga a remiše hlogo ka gore a laolwa ke maikemišetšo a tšona. Ke ka baka leo Ramaila a rumago dikanegelokopana tša gagwe ka thuto ka gore nepo ya gagwe ke go bjala boitshwaro bathong. Dikanegelokopana tša maitekelo di tšweletša mekgwa ye e fapafapanego ya go ruma bjalo ka (a) go boeletša matseno ntle le go tliša se sefsa, (b) go fetša ka thero, (c) go ruma ka go gapeletša gore mmadi a amogele molaetša, (d) go gapeletša gore kanegelokopana e felele ka tlabego yeo e sa kago ya kgorelwa tsela pele, (e) go diriša mafelelo a matelele le (f) mafelelo a e lego setšwagodimo. Bangwadi ba thulana le mathata go ruma dikanegelokopana tšeo.

Ge go lekodišišwa mafelelo a dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, go tlo lemogwa gore thumo yeo e tliša goba e tšweletša molaetša wa mongwadi. Mafelelo a rwele se sefsa seo mongwadi a nyakago go se utolla. Ke ka baka leo O’Faolain (1985:42) a rego:

The writer of short stories has to be even more adept at planting small seeds that will grow into large oaks in the minds of readers than the novelist.

Seo se bolelwago mo ke gore kanegelokopana e katana le ntlha ye nngwe ye bohlokwa bophelong gomme e swanetše go utolletwa batho. Ke ka baka leo matseno a dikanegelokopana tše a tlogela lebadi pelong ya mmadi, go ya go ile. Go tlo sekasekwa ye nngwe ya dikanegelokopana tšeo, e lego *Ditsotsi tšona di sa robetše* (1980) ya Ngoepe.

Ditsotsi tšona di sa robetše

Ngoepe o diriša thekniki ya **tekolanthago** go ruma kanegelokopana ye. Ge a hlaloša thekniki ye Van Gorp (1979; 64) o re ke:

Verteltechniek die het chronologiese verloop van een verhaal of toneelstuk doorbreekt door het inlassen van stukjes verleden; vandaar ook; een hele episode uit het verleden, ingelast in een verhaal.

Van Gorp o bolela ka tatelano ya ditiragalo tša bjale ge di amantšhwa le tše di fetilego. Kgopolo ye e tlatšwa ke Lazarus (1983: 121) ge a re tekolanthago ke:

A narrative technique in which the writer orders exposition and dramatic scenes in a sequence other than strict chronology.

Ke ka baka leo Serudu (1989: 45) a rego tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo, maikemišetšo e le go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di hlalošitšwe eupša di nago le tswalano le tša bjale.

Tirišo ya tekolanthago e dira gore kanegelokopana ye e felele ka tlabego ka gore mafelelo a yona ga se seo mmadi a se letetšego. Ka tsela yeo, go bonala phapano gare ga (a) seo mongwadi a se nepišago mathomong a kanegelokopana le (b) nepišo ya gagwe ge kanegelokopana e rungwa. Sona seo se nepišwago mafelelong se bohlokwa kudu. Ka ge se sa ka sa hlalošwa mathomong, se hlola kgogedi. Mmadi o rata go tseba go tsenelela ka ga taba yeo, eupša nako ga e sa le gona go hlaloša.

Ge kanegelokopana ye e thoma, phišego ya Ramaobane ke go bolela pele ga Lekgotla la Barutiši, Bogopolwa. Hlogo ya polelo ke:

“Mohola wa Thuto - gagolo malebana le morutiši le morutwa”. (Letl. 25).

Mongwadi o tiiša phišego yeo ka go hlola mathata leetong la Ramaobane:

- (a) ge a fihla boematimela bja Tlhabane ga a hwetše mohlakanetši bjalo ka ge go be go beakantšhitšwe;
- (b) ka baka la go lapa o robala ka setimeleng, se boela morago Tshwane, ka yena;
- (c) radithekhethe o a mo fološa, gomme a boela Tlhabane ka maoto;
- (d) ke bošego bja marena, ga go tonye gore ba ile; o šwahla dithokgwa a sa tsebe tsela, lefelong le le nkgago lehu;
- (e) ge a fihla Bogopolwa go šetše go opelwa koša ya go tswalela modiro.

Mongwadi o diriša mathata ao go hlolela Ramaobane tlalelo gore a nagane go bušetša dinao morago Tshwane, ntle le go fihla Bogopolwa. Seo ga se mo nole moko. Gona moo a sa go tsebego, mo a etago a tshela dinoka ka maporogo a go dirwa ka metato, o tšwela pele ka lethabo. Mongwadi o logagantšhitše mararankodi a ka boomo ka gobane o na le maikemišetšo a a itšego ao a a khutišeditšego mmadi.

Pele Ramaobane a fologa setimela bošego o botšiša radithekhethe gore na ga go na makgema majabatho, a tla a mmolaya.

Phetolo ya radithekhetho ke:

“Monna, ditsotsi ga di gona, fela tše di ka bego di le gonanyana tšona di sa robetše.” (Letl. 18).

Mantšu a a bohlokwa kudu mo kanegelongkopana ye ka gore mmadi wa mogopolo wo o tseneletšego, o a gopola ge a fihla mafelelong a kanegelokopana ye, gomme a a rokagantšha le mafelelo ao.

Ntlha ye e lemogwa ge Ramaobane a beile polelo ya gagwe pele ga barutiši. Mothaka o adile molaetša wo e bego e le phišego ya gagwe. Ge barutiši ba fologetša molaetša woo ka koša ya *Morena Boloka* (e le go tswalela modiro), morutišigadi tsoko šo. Yena:

“O be a fo myemyela, a segasega, a bapala ka menwana le mahlo a namane, a ponyaponya a sa fetše, mahlo a tsepeletše moeng.” (Letl. 25).

Go tloga moo kanegelokopana ye e tšea sebopego se sefsa ka gore phišego yela e fetoga se sengwe. Go fa barutiši thuto ga e sa le tabakgolo ye e nepišwago go tloga bjale. Ke ka baka leo mongwadi a rego:

A moeng le ona a kopana le ao, gomme molaetša wa namane wa phakiša wa lemoša Ramaobane Moswana 'a boMmatšiane gore o be a sa sepelela lefeela.

Mmadi o lemoga gore phišego ya Ramaobane ya go fa barutiši mphago ka ga thuto, e fetogile phišego ya go nyaka mosadi. Mongwadi o dirišitše phapantšho go fapantšha dilo tše pedi, e lego (a) thuto le (b) lerato. Ge Ramaobane a be a le leetong la go ya lekgotleng la barutiši, lentšu le thuto,

le be le kibakiba pelong ya gagwe kgafetšakgafetša le re thuto! thuto! thuto!
Eupša leetong la go boela morago Tshwane, pelong go be go kwala molodi
wa koša, e re lerato! lerato! lerato!

Mmadi o kgona go gopola mantšu ale a radithekhethe ge a re “ditsotsi
tšona di sa robetše”, gore a be a šupang. O be a sa bolele ka ditsotsi. O be
a šupa lerato leo le bego le sa robetše pelong ya lesogana leo la kgope.
Bophelong bja gagwe Ramaobane o be a sa ka a bontšhwa koma ya lerato
le maatla a lona bjalo ka le a le utolletšwego ke morutišigadi. Ka tsela yeo,
phetolo ya radithekhethe e dirišitšwe bjalo ka tekolanthago. Tirišo ye ya
tekolanthago e logagantšhitšwe le phapantšho, tša dira gore mafelelo a
kanegelokopana ye e be a matlaba. Mongwadi o phethagaditše mantšu a
Pritchett (1981: 31) a go re:

A short story is always a disclosure, often an evocation
- frequently the celebration of character at bursting
point.

Ke ka baka leo Ngoepe a rumago ka go re:

Mogala' Ramaobane bjale o tseba mo a swanetšego go
ngwalela gona, mo a swanetšego go yo etela gona le
mo a swanetšego go roma ba gabo ka moso! (Letl. 26).

Kanegelokopana ye nngwe yeo e tlaleletšago le go tiiša mokgwa wo o
nošago mmadi meetse a kgolwa , wa go ruma kanegelokopana, ke ya *O
phele ke phele* (1992). Lebopa o diriša phapantšho le phego go ruma
kanegelokopana ye.

O phele ke phele

Mabore o hwelwa ke monna (yo a bego a thomile go mo tlaiša pele a robala). Ka morago ga lehu la Lebelo, mmatswalagwe, e lego Tšhobolo, le morwagwe, ba tšwela pele go tlaiša Mabore. Ka thušo ya batho Mabore o boela sekolong, a ithutela borutiši, a fetša e le agente, Tshwane. Kua gae setšhaba se pšhatla ngwako wa Tšhobolo, sa tšhuma thoto ka ge a pharwa ka la gore ke moloi. Tšhobolo o fihla diofising mo go šomago Mabore, a tšhaba.

Go tloga mo kanegelokopana e a fetoga ka gore ditaba di tšea sebopego se sefsa ka ge mongwadi a diriša phapantšho go tšweletša sona seo se sefsa. O fapantšha (a) mmatswalagwe (Tšhobolo) le tatagwe (Sepoko). O dira bjalo ka gore o nyaka go tiiša maikemišetšo a gagwe ao a bego a a fihlile. Ona ga a gate ka mošito o tee le ditaba tše go bolelwago ka ga tšona ka gore go laodišwa ka ga tlaišo ya Mabore.

Gona mo lešabeng le le pharago Tšhobolo ka boloi, go Sepoko, tatagoMabore. Ka ge e le agente, Mabore o re batho bao ba swanetše go otlwa. Ba laelwa go agela Tšhobolo ngwako wo mofsa; le go mo fa ditshenyagalelo ka moka.

Mongwadi o ruma kanegelokopana ye ka go diriša therešo. Mabore o emetše toka. Tatagwe (e sego Tšhobolo yo a dikilego a bapala ka yena) ke seka sa bobbe. Mo ke mohlala wa phapantšho ka gore Mabore o fapantšhwa le tatagwe, Sepoko. Ka go thulanya motho le motswadi, maikemišetšo a mongwadi, ao e bego e le sephiri, a a tiišetšwa. Sephiri seo ke go re toka e swanetše go phethagatšwa ntle le go tšea lehlakore.

Ke baka leo Mabore a fularelago tatagwe (monna yo mobe), a thuša Tšhobolo (yo a tlaišwago). Molao o tswikinya mogwane, o šireletša batho bao ba tlaišwago. Ke ka baka leo Mabore a rego:

“Ke dirile taba ye gore toka e phethege” ka gore
“bophelo bja gagwe (motho) bo bohlokwa”. (Letl. 13).

Taba ye ke matlaba. Go thuša motho yo a dikilego a bapala diketso ka wena, wa tlogela motswadi yo a go tswetšego, ke bohlola. Ga se ka phošo ge kanegelokopana ye e rungwa ka mantšu a mmago Mabore ge a re go yena:

“Ga ke go kwešiše, ngwana towel!” (Letl. 13).

Kanegelokopana ye e felela ka matlaba, eupša ga se tlabego yeo e rothelago mo kanegelongkopana ye ka gore mongwadi a nyaka gore e felele ka matlaba.

Ge dikanegelokopana tšeo tše pedi di hlokomedišišwa, go lemogwa gore di rungwa ka taba ye e khutilego, ye e tsomago tharollo. Ke taba ya semaka yeo e tšwelelago ka mokgwa wa phego. Tirišo ya phapantšho e thuša go gatelela le go godiša phego yeo.

12.1.2.5 TSHWANTŠHO YA BAANEGWA

Mo dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo go dirišwa baanegwa bao ba phethagetšego. Ka baka leo ba swana le batho ba go phela ka gore ba a fetoga. Tlhalošo ya baanegwa e tlo lekodišišwa ka go fa mehlala go tšwa kanegelong ya *Nka se mo lebale* (1972) ya Ramokgopa.

Nka se mo lebale

Nepo ya Ramokgopa mo kanegelongkopana ye ke go bopa bophelo bjo bofsa ka go mpshafatša bja kgale. Go phethagatša modiro woo, go dirišitšwe monna yo a bitšwago Mathokga. Moanegwa yo o emetše bobedi bja maphelo ao. Ka tsela yeo, Mathokga ke moanegwa yo bohlokwa ka gore o dirišitšwe bjalo ka thekniki go kopanya bophelo bja kgale le bjo bofsa.

Ditaba ka moka tša kanegelokopana di lebišitšwe go yena. Ka gona mongwadi o diriša thekniki ya nepišo go swantšha moanegwa yoo. Lereo leo nepišo, le šetše le hlalošitšwe kgaolong ya pele, eupša mo le tlo dirišwa ge le lebane le tshwantšho ya baanegwa ba kanegelokopana. Brooks le Warren (1979: 515) ba hlaloša kgopolo ye ya nepišomoanegwa (focus of character) ka go re :

A piece of fiction is not merely a sequence of events. The events are of special concern to some person, or group of persons, involved in them, and the structure of the narrative depends, in one sense, upon the reference to the person, or groups, most fundamentally concerned.

Mantšu a boBrooks a gatelela gore sengwalo se na le moanegwa goba baanegwa bao ba nepišwago. Le ge mantšu a boBrooks a amogelwa, go na le kgakanego yeo e swanetšego go tlošwa ka gore ba bolela ba akaretša le mehutangwalo ya kanegelo bjalo ka padi. Ke ka baka leo ba bolelago ka moanegwa (“person”) goba baanegwa (“group of persons”). Tlhalošo ye e ka fa kgopolo ya gore kanegelongkopana go ka nepišwa moanegwa o tee goba gwa nepišwa ba go feta o tee.

Bothata bjoo bo tlo rarollwa ka go re mongwadi wa kanegelokopana o nepiša moanegwa o tee. Ke ka baka leo Serudu (1991:1) a rego:

Kanegelokopana ya mmakgonthe e na le moanegwathwadi o TEE fela.

Moanegwa yo o tlo tsepelelwa ka botlalo, le go tsenelela. Hendry (1991:107) le yena o tliša nepišo yeo ya tsenelelo ya moanegwa o tee wa kanegelokopana ka gore o re:

This would include an exploration of the character's deepest private feeling, and the point of the story could simply be the discovery of some unique, perhaps fascinating quality.

Ka ntle le Mathokga, go na le baanegwa ba babedi bao ba thušago go bopa ditiragalo mo kanegelongkopana ye, e lego moanegi (wa ditaba tša kanegelokopana ye) le mmagwe. Eupša ba phaelwa thoko ka gore ditaba tšeo di ba amago di bolelwa ka go di široga. Mohola wa bona ke go tšwetša moko wa ditaba pele. Bjale go tlo lekodišišwa ka mo Mathokga a swantšhwago ka gona.

Mongwadi o nepiša monna yo ka go lebelela dintlha tše mmalwa tša bophelo bja gagwe bjalo ka tsebo, bokgoni, mohola, lerato, botho, boroto, lešoko le bošoro. Moanegwathwadi wa kanegelokopana ga se motho fela. Ke motho yo bohlale, wa go ema ge a lebane le mathata a bophelo. Ke mohlodi wa tiro ("action") ebile o a e bešeletša. O a emaema go tloša mapheko tseleng ya gagwe, ao a mo šitišago go phela. Ke ka baka leo Mathokga a phuruphušago dithokgwa, a nyaka meriana ya setšo. Tsebo ya gagwe ya meriana yeo e nabile.

O e bitša ka maina bjalo ka: “mokgaapula” le “mokgatlampa”. Mathokga ke “ngaka” ka gore o tseba gore di šoma bjang le gore di alafa malwetši a mohuta mang: “morollwa” ke sehlare sa go alafa bolwetši bja makhura; “mokgapula” se alafa bolwetši bja selala; butšwana bjo bo dirilwego ka go šila legokolodi la go hwa, ke sehlare sa go fodiša ditsebe.

Mathokga ke “morutiši” yo borutho wa go se fele pelo. O utollela moanegi diphiri tša bophelo, e lego bongaka gammogo le boloi.

Ka tsela yeo o mo hlahlelela tsebo ye e akaretšago bohlae, go ba le šedi, le tlhompho ya tlhago. Se se bonwa kua lehwiting moo Mathokga a itlhometshego “sekolo” sa bongaka. Bafsa ba go swana le moanegi ba rutwa melemo ya setšo le tirišo ya yona, ya malwetši, ponagalo ya ona le ka mo a ka fodišwago ka gona. Bafsa bao ba thoma go lemoga mohola wa tlhago, gomme ba e hlompha. Ka go realo, Mathokga o tlemaganya batho la tlhago. Go Mathokga ga go selo se se hlokgamo mohola. Le matlapakgerere ke dihlarere tša go alafa malwetši a mašoro. Ka tsela yeo Mathokga o tlemaganya mafase a mabedi, e lego la batho le la tlhago. Bobedi bja ona o a tseba tsebitsebi ka gore o thalaganya go ona bjalo ka hlapi ka meetseng.

A motho wa batho, lerato le leago! Mathokga ga a itire sehlakahlaka, a ikamologanya le setšhaba. O swantšhwa e le seka seo se emetšhego tlemagano le tirišano gare ga batho. Ka go diriša Mathokga mongwadi o gatelela gore ga go na modiidi, goba mohlologadi. Lapa la gagwe ke “kereke” mo bana ba motse ga ešita le batswadi ba bona, ba rutwago bophelo le boitshwaro. Ka go realo, Mathokga ke “moruti” yo a tsošološago dimela tše di ponnegu, tša hloga lefsa. Le balwetši o ba kgemiša meriana ba fola.

Taba ye e tiišwa ke mosadi wa Mathokga ge e bolela ka ga motswadi yo ngwana wa gagwe a phološitšwego ka gore o re:

...ba be ba tlile go bega gore ngwana yola wa go bolawa ke seebane o napile a hlabologetšwe ge e sa le o mo nea molemo malobanyana mo. (Letl.97).

Mongwadi o swantšha Mathokga e le lephodisa ka gore o emetše go loka. O šoro ebile ke seganka le ge a le botho, a na le lerato, o a befelwa mabakeng a boima ao a ikhwetšago a le go ona. Ke lenaba la magwaragwara ao a tlaišago batho, kudu meketeng. Ga a thata go thula mošemane ka hlogo, a tšhela fase. Ka gona, Mathokga ke mohlolakhutšo.

Mongwadi o diriša Mathokga bjalo ka letšibogo go kgokagantšha mafase a mabedi, e lego (a) bophelo bja kgale le (b) bophelo bjo bofsa. Le ge a ithekgile ka meriana ya setšo, o lemoga gore maatla a yona a ka kaonafatšwa ge e ka tswakwa ka dihlare tša sebjalebja. Taba ye e tiišetšwa mohlang ntlo yeo a bolokelago mehutahuta ya dihlare tša gagwe ka gare, e lauma ka mollo. Ge mašaba a batho a rotha dikudumela, ba leka go tima mollo woo, yena o itshwere dinoka ka sefahlego se se edilego, ga a longwe ke nta. Ge a ntšha lentšu, o re:

Bjale ke tlo ba le se nka se dirago. Ke dutše ke hloka modiro ka gore batho ba be ba se sa nnea sebaka sa go ya nageng go nyaka tše mpsha. Ke tlo kgona le go hlakanya tše mpsha, ke bone gore tšona di dirang. (Letl:100).

Dihlare tše mpsha tšeo go bolelwago ka ga tšona, di emetše bophelo bjo bofsa. Le ge Mathokga e le mogologolo, o amogela sebjalebja.

Go lauma ga ngwako wa dihlarere ke seka sa bofelo bja bophelo bja kgale le go goroga ga bophelo bjo bofsa.

Ditaba tše di ka akaretšwa ka go re tlhalošo ye ya bophelo bja Mathokga, e bontšha gore o swantšhitšwe go tsenelela. Mongwadi o utolla bokantle le bokagare bja monna yo. Ke monna wa go loka, ebile ga se a loka ka gore o befelwa bjalo ka matlakadibe, monna o tshwa bobete. O fetoga le mabaka. Ka go realo, mongwadi ga a tsepelele kokwane e tee ya bophelo bja Mathokga. Ka tsela yeo ke moanegwaphethegi. Bjo ke bokgwari bja bongwadi bja dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo.

12.1.3 KAKARETŠO

Thulaganyo ya dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo e lekotšwe. Mabapi le thulano go gateletšwe gore le ge go thulanywa mahlakore a mabedi a a fapanego, ga go lehlakore le le nyatšwago. Go tšwetšwe pele go ahlaahla matseno a dikanegelokopana tšeo. Go lemogilwe gore tirišo ya tekolapejana e thuša go beakanya mogopolo wa mmadi gore a se tšhoge ge ditaba di tšea lehlakore leo le bego le sa letelwa. Yona thekniki yeo ya tekolapejana gammogo le ya tekolanthago, di bohlokwa ge dikanegelokopana di rungwa. Ge go hlalošwa tshwantšho ya baanegwa go gateletšwe gore go nepišwa moanegwa o tee. Yena moanegwa yoo o hlalošwa go tsenelela.

KGAOLO YA LESOMETHARO

13.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 3

13.1.1 MATSENO

Kgaolong ya bohloano le lesome go lekotšwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Bjale go yo tsinkelwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Go tlo lemogwa gore ke mongwalelo wa khuduego ye e nepagetšego bjalo ka wa dikanegelokopana tša Ramaila.

13.1.2 MONGWALELO

Ge go hlalošwa mongwalelo wa dikanegelokopana tšeo go yo tsinkelwa temana e tee go tsenelela. Yona temana yeo e tlo ngwathwa kanegelongkopana ya *Thapelo ya Pula* (1985) ya Nkadimeng. Tše pedi e tlo ba tša tlaleletšo. Temana ya mathomo ya go tlaleletša e tšwa kanegelongkopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele. Ya bobedi yona e hwanyolotšwe mo go *Dikolong tše di phagamego* (1960), ye e hlamilwego ke Dolamo.

Thapelo ya pula

Kgetho ya temana ye e hlohleleditšwe ke ge e le yeo e tlogago e lebane thwi le moko wa ditaba; e lebane le kokwane ya thulano, ka gona e utolla khuduego ye e swanetšego ya mongwadi.

Kgopolo ye e tlatšwa ke Brooks le Warren (1975: 14) ge ba re:

Style is the man. The man is the author.

Pele go tšweletšwa temana yeo, go latela kakaretšo ya yona.

Nageng ya Kgoši Seopela komelelo e tswikinya mogwane. Moruti Tema o kgobokanya batho go kgopela pula ka thapelo go Modimo. Go tlile mašabašaba a batho, go akaretšwa le magoši. Gare ga mašabašaba ao go bao ba dumelago Modimo le bao ba botilego badimo. Ka morago ga thapelo ye maatla ka Moruti Tema, pula e a na, naga ya aparelwa ke lethabo. Ba bangwe ba tumiša Modimo, mola ba bangwe ba leboga badimo.

Yona temana yeo e tlogo sekasekwa ke ye e latelago:

A tla a bothana mašabašaba! Gwa hlokwa le botsarametšo bja mare! Ee, ba be ba bothantšwe ke lentšu la monna yo mongwe wa seboni wa ga Tema ka letšatši la Laboraro la beke. Mokgalabje Tema o be a tsebja ka go ba moprofeta yoo a bego a kgona go bipollela batho diphiri tša bona tšeo a di boditšwego ke Modimo. Bjale ka ge batho gammogo le magoši ba sa fela ba holofela gore go na le badimo makgatheng a bona le Modimo, e re ge Mokgalabje Tema a re: “Modimo o re,” bona ba re: “Tema o re badimo ba re”. Gona mo o hwetše re šetše re gakanegile ka kudu ka go se tsebe gore naa yeo e lego nnete ke efe. (Letl.117).

Mongwalelo wa temana ye o tšweletšwa ke thulaganyo ya yona. Moko wa ditaba ke go nyalantšha Sekriste (Modimo) le setšo (badimo). Mongwadi o hlaloša gore Sekriste se lokile fela ga a nyatše badimo. O beakantšha ditaba go nepagatša taba yeo, gomme ka polelo o utolla maikutlo a gagwe. Ke khuduego ya tlhompho. Bjale go yo lebeledišišwa khuduego ya mongwadi ka temana yeo.

Mongwadi o thoma ka lefoko la maatla: “A tla a bothana mašabašaba!” Mogopolo wa mmadi o tanywa ke ka mo mantšu a latelantšwego ka gona, ka mokgwa wo o sa tlwaelwago. Tatelano ye e tlwaelegilego ya mantšu e tšea sebopego se: **Sediri + tiro + sedirwa**. “Mašabašaba” ke sediri eupša lentšu leo le tlile mafelelong a lefoko.

Ka lebaka leo “mašabašaba” e thoma go ba se sengwe ka gore ga se se se tlwaetšwego. Go gatelelwa mašabašaba go laetša bontši bja batho. Poeletšo ya “mašabašaba” ga e laetše bontši fela, eupša e gatelela bogolo le go fapafapana ga batho bao. Tirišo ya lekgokedi “A” (“A tla”) e lebane le “mašabašaba”, gomme e gatelela mašabašaba ao. Ka ge lentšu le “tla” e le lethuši le le thušago lediri go phethagatša modiro, gona le gatelela tiro yeo, e lego go “bothana”.

Mongwadi o tlabegile ka gore o diriša **lenalana** (“apostrophe”) (!) ka morago ga “mašabašaba”. Lenalana ke setlabelo sa polelo, eupša sa moswananoši ka gore ga se dirišwe bjalo ka ditlabelo tše dingwe. Preminger le ba bangwe (1986: 14) ba re ke:

A device which consists in addressing a dead or absent person, an animal, a thing, or an abstract quality or idea as if it were alive, present, and capable of understanding.

Mo go bolelwa gore le dirišwa ge mongwadi a nyaka go fa batho polelo goba go lebiša molaetša selong. Yena yo Preminger (1986: 14) gammogo le Wales (1995: 32) ba bolela ka tlhologo ya thekniki yeo. Ba re tlhologong e be e dirišwa ge mongwadi a dio re ka ponyo ya leihlo, a fularela batheeletši goba babadi, a bolela le ba bangwe (goba selo se sengwe se šele) ba šele. Ka gona, go ka thwe lenalana ke thekniki yeo e bonalago ge mongwadi a tlogela babadi metsotsonyana, a bolela le batho (goba dilo) bao ba sa amegago sengwalong seo.

Mo temaneng ye thekniki ye ga se ya dirišwa go ya ka tlhalošo yeo ka gore mongwadi o bolela le babadi. Ga a kgolwe seo a se bonago. Kgobokano ye kaaka ya “mašabašaba” e mo tlabile le go mo tšhoša. Go laetša tlabego yeo, o diriša thekniki ya lenalana. Ka tsela yeo Wales (1995: 32) o iteile kgomo lenaka ge a hlaloša mošomo wa lenala ka go re:

Apostrophe is typically exclamation and emotive.

Kgopolo yeo: “ A tla a bothana mašabašaba!” e tlaleletša le go tiišwa ka: “Gwa hloka le botsarametšo bja mare”. E gatelela bontši bja “mašabašaba” go laetša gore batho bao ba gatagane godimo. Kgopolo ye e gatelelwa ke tirišo ya lenalana ka morago ga mare. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore mare ke seela se se ka se hlokego lefelo la go tshwelwa gona. Mašabašaba ao a bofagane, gomme a itirile nkgotho. Ke ka baka leo go hlokegago le botshwelo bja mare. Pheteletšo yeo (go hlokega ga botshwelo bja mare) e gatelelwa ka letlema “le”. Le ge mašabašaba ao a thibile gohle, mongwadi ga a šišimišege goba go tenega. O a a hlompha ka gore o re go hlokega “botsarametšo” bja mare, e sego “botshwelo”. Go tshwa mare go šupa go šišingwa ka gore o hloile seo se dirago gore o tshwe mare ao.

Mongwadi o be a tlabegile, bjale o re “Ee”. O fetola tlabego ya gagwe ka go diriša **lelahlelwa** la go dumela. Ka go realo, o bolaya tlabego yela ya gagwe. Bjale go a tsebega gore ba bothaganetše eng. Se se sa tlabago ke gore ba bothaganetše “lentšu”, e sego motho (Moruti Tema). Lentšu leo le emetše Bibe. Ka gona, mongwadi o dirišitše **kemedi**. Nokaneng (1997:214) ge a hlaloša lereo leo o re:

Kemedi ke sekapolelo se se kayago selo ka se sengwe,
ke gore, motho o diriša leina la selo se sengwe
boemong bja leina la se sengwe seo se sepelelanago
naso.

Polelo yeo e šupa gore sekapolelo se se dirišwa ge karolo ya selo e emela selo ka botlotla. Ka go realo, mmadi o kgona go kwešiša selo se sengwe ge go bolelwa ka karolo yeo.

Mo temaneng ye mongwadi o dirišitše kemedi ka gore go bonala tswalano gare ga “lentšu” leo le se sengwe, e lego Sekriste. Ka go diriša “lentšu” bogolo bja Sekriste bo a phagamišwa.

Monna yo a bothagantšhitšego mašabašaba ga a tsebje (ga se moagi wa motse woo) ka gore ke “monna yo mongwe”. Eupša monna yo ga se motho fela ka gobane go thwe ke “seboni”. O na le mošomo.

Nako ye ka moka, monna yo, o be a sa tsebje ka leina. Bjale ke gona a hlalošwago gore ke monna “wa ga Tema”. Kgetho ya **leina** le e lebane le moko wa ditaba. Leina le le tšwa go lediri “lema” gomme ka lona monna yo o bapetšwa le molemi. O emaemela setšhaba sa gabo, go akaretšwa le magoši. Mongwadi wa sekgwari o kgetha “letšatši la Laboraro” e le leo ka lona Tema a phethago mošomo wo o amago setšhaba ka lona.

Ga se Labobedi goba Labone goba letšatši le lengwe. Laboraro ke letšatši la go hlomphega ka gore “**palo ya boraro**” e bohlokwa go ya ka Sekriste. Go tiiša taba ye, Jesu Kriste o belegwe ka Laboraro, Modimo O iponagatša ka Boraro bjo Bokgethwa (“Holy Trinity”), gape Bibe e bolela ka Modimo wa batho ba bararo, e lego Abraham, Isaka le Jakobo.

Batho ba re Tema ke “Moprofeta”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore bokgoni bja monna yo bo tshedišwa mellwane. Ka tsela yeo bohlokwa bja Tema bo a gatelelwa fela pheteletšo yeo e tšwa go batho, e sego go mongwadi. E thuša go laetša tlhompho ya batho go Tema le go godiša Sekriste. Yena “moprofeta” yo o kgona go “bipollela” batho diphiri. Lentšu leo “bipollela” le tlaleletša tlhalošo ya batho ka mo ba tsebago Tema ka gona. Ke pheteletšo ya go gatelela bohlokwa bja modiro wa “moprofeta” yoo. Bohlokwa bja Tema bo sa bonala ka tirišo ya “batho gammogo le magoši”. Le **tatelano** yeo: batho (pele) – magoši (morago) ke taba ye bohlokwa, ka gobane ka bogolo le bohlokwa magoši a feta batho. Go dirišitšwe “batho” gwa gatelelwa ka “magoši” go laetša gore mošomo wa Tema ke makhura a marega. Ka go realo, mongwadi o phagamiša Sekriste.

Go laetša go hloka maemo ga batho mongwadi o re “ba sa fela”. Le “fela” yeo e laetša se se sa tšwelago pele; se se kgotlelelago go direga. Lefokwana le le bolela gore batho ba amogela badimo, “fela” e laetša kamogelo yeo. Go ya ka thutapolelo “sa” e šoma bjalo ka lebopi la go laetša gore modiro o tšwela pele. Mo le laetša phegelelo ya batho, ya go ithekga ka badimo le ge ba dumela go Sekriste. Ka gona, le gatelela “fela”. Go tiiša go hloka maemo ga batho, mongwadi o diriša **phapantšho**. O fapanya “Modimo” le “badimo”.

Mo mehlaleng ye e latelago mokgwa wa go laodiša ditaba o a fetoga ka gore go fihla bjale, go be go bolela batho ka ga Tema. Bjale go tloga mo go bolela mongwadi ka boyena. O re: “Go tloga moo o hwetše re šetše re gakanegile ka kudu ka go se tsebe gore naa yeo e lego nnete ke efe”. Mo go foka moya wa kgakanego. **Lekgokasediri** la motho, e lego “o” le emetše setšhaba. Lekgokedi “re” le gatelela “o” ka bontši. Lona le tiiša gore setšhaba ka moka, go sa hlaolwe, go akaretša le yena mongwadi le bao ba hlokago maemo, ba kgakanegong.

Moya woo wa kgakanego o sa tiišetšwa ka “hwetše”, “šetše” le “kudu”. Mongwadi ga a nyenyefatše ye nngwe ya dikokwane tšeo, Modimo le badimo. **Lebotšiši** “naa” le gatelela gore mongwadi ga a di nyatše, bobedi bja tšona di lokile. Ke ka baka leo khuduego e le ya tlhomphe, ya go hloka nnete.

Go ka akaretšwa ka gore pheteletšo ke thekniki ye bohlokwa yeo ka yona mongwadi a kgonago go utolla maikutlo a gagwe. Ka yona mmadi o lemoga khuduego ya mongwadi. Bohlokwa bja Tema gammogo le bja Sekriste bo utolotšwe ka medu. Ka kgetho ye e nepagetšego ya mantšu mongwadi o atlegile go hlaola mongwalelo wo o lebanego le moko wa ditaba.

Nka se sa boeletša

Moko wa ditaba wa kanegelokopana ye o lebane le go kgethela bafsa balekani. Mabaka a fetogile. Basadi ba swanetše go hlompšha.

Ditaba tša kanegelokopana yeo di ka mokgwa wo o latelago.

Pherefere ke monna yo mošoro, yo a sa dumelelego seo a se bitšago boithatelo ka lapeng. Mosadi wa gagwe o phedišwa ka lepara. Monna yo o šetše a lemogile gore morwedi wa gagwe, Moditi, o tšwele mahlalagading. Ka gona, dikgomo di šetše di tsena ka kgoro. Pherefere o thoma go tšwa lesolo la go diša Moditi gore a se sepele le masogana. Ge a šetše a mo topile nta thekeng gore o ratana le lesogana tsoko, bošego o phekgana mojakong wa ngwako woo Moditi a robalago go wona. Bošegogare ge a ile ka boroko, morwediagwe o tsentšha lesogana leo gona moo mojako. Ge Moditi a ipala bosadi, gomme mmagwe a mmošiša gore morwalo ke wa mang, o šupa tatagwe ka monwana. Ditaba di napile di mo tateditše. Ke mo Pherefere a lemogago botlatla bja gagwe, a ititia sefega gore a ka se sa boeletša.

Temana yeo ke ye e latelago.

Pherefere o rile a sa phura maswikana bjalo, Moditi a re phuu...! ka sefero. O rile pele a ka dula fase a amogelwa a ba a lotšhišwa ka mahlapa ao a bego a phula pelo marobana. MmaKgaugelo o ile a elelwa gore o be a omanyetšwa eng. O rile ge a re o e swara ka bogaleng go phetha lela le rego mmagongwana o swara thipa ka bogaleng, ya mo sega ya ba ya mo ripa monwana a šala a hloname. Moditi ka lebaka la botho bja gagwe o ile a ngotla molongwana wa gagwe wo moso, a mo fularela. Gona fao Pherefere a šala nke ke pula e ena ka sefako a bile a hlafile moo nkego o nwele moro wa moreselewe. MmaKgaugelo le morwedi ba ile ba tsena ngwakong moo nkego ba tšhaba nkwe yeo e amogilwego ngwana wa leitšibolo. (Letl. 77).

Mongwalelo wa Mpepele ke wa pefelo le kgegeo ka gore polelo e lebane le pefelo. Kgegeo ya gagwe e fapana le ya Nkadimeng ka gobane ke ya go goboša baanegwa. Yona kgegeo ye ke yona ye e nepagatšago khuduego ya mongwadi ka gore go bolelwa ka ditaba tša go leša hlong. Mo ditemaneng tše di latelago go tlo lekodišišwa ka mo polelo e šomišwago ka gona go utolla khuduego yeo.

Mongwadi o kopanya babadi le monna yo bogale, gomme o mmitša “Pherefere”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore o bapetšwa le pherefere, e lego lerojana la go baba leo le šašetšwago ka nameng. Bogale bja pherefere ge e ka kgotholelwa ka nameng, bo nametša tonki thaba ka lebelo. Bogale le bošoro bja “Pherefere” di a gatelelwa ka gore o swana le lerojana leo. Pheteletšo yeo e tšwela pele ge go thwe a sa “phura maswikana”. “Go phura maswikana” ke seka, se šupa go naganišiša, o tshwenyegile. Ke pheteletšo ka gore mogopolo wa monna yo, o ka fase ga madiba a go boifiša ge a leka go rarolla mathata a lapa.

Mongwadi o hlaloša go goroga ga Moditi ka lapeng, ka go re, “ge a re phuu...!” ka sefero. “Phuu” ke **leekiši**. Serudu (1990: 15) o re:

Leekiši ke mohutangwalo wo o nago le kelo ya godimo ya maikutlo. Maatlakgogedi a leekiši a letše mo nepong ya lona ya go ekiša kgopolo yeo e le emelago.

Serudu o gatelela gore mošomo wa leekiši ke go tšweletša maikutlo. Moditi ga a “tsene” goba a “tšwelela” ka sefero, eupša o re “phuu” ka sefero.

“Phuu” e dirišitšwe ka mokgwa wa pheteletšo ka gore e laetša pefelo ya Moditi. Pefelo yeo o e hlaloša tše e kego o a bapala. Ke ka baka leo Serudu (1989: 96) ge a hlaloša tirišo ya leekiši, a rego:

Leekiši le a hlaloša, gomme le tšweletša taba ka mokgwa wa terama.

Pefelo yeo e feteletšwa le go gatelelwa ka tirišo ya **tlogelo** (“elipsis”), ka morago ga “phuu” (Phuu...!) Moditi o bothateng le tlalelong ye kgolo ka baka la go tlaišwa ke tatagwe. Mongwadi o šitwa go tšweletša tlalelo yeo ka mantšu. O šomiša dikhutlo tše tharo tša tlogelo le tlabego. Ge a hlaloša seo tlogelo e lego sona Wales (1995: 32) o re:

A rhetorical term for a sudden breaking off an utterance before it is completed, usually in moments of emotion.

Seo se gatelelwago mo ke kgaotšo ya kelelo ya kgopolo yeo e hlolwago ke tlalelo ye motho a ikhwetšago a le ka gare ga yona. Mohola wa tlogelo mo go “phuu...!” ke go tanya mmadi ka nepo ya go gogela mogopolo wa gagwe tlalelong ya Moditi. Ka go realo, pefelo ya Moditi e a tiišetšwa. Mmadi o gapeletšwa go nyaka seo se tlogetšwego. Setu seo se hlolwago ke tlogelo, se tiiša gore bjale ditaba di befile.

Ka mo lapeng Moditi o “amogelwa a ba a lotšhišwa ka mahlapa”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo**, go feteletšwa pefelo ya Pherefere. Mahlapa ao a “phula pelo maroba”. “Go phula pelo maroba” ke seka seo se šupago go kweša bohloko. Bohloko bja mahlapa a Pherefere, bo nametšwa thaba. Ka go realo, pefelo ya gagwe e a tiišetšwa.

Ge go thwe “o e swara ka bogaleng”, go dirišitšwe **tlogelo** ka gore “e” e emetše se sengwe seo se tlogetšwego, e lego thipa. Ka go dira bjalo go gatelelwa bogale bja thipa yeo. Bogale bjoo bo feteletšago bošoro bja thipa, bo gatelelwa ke “ya mo ripa monwana a šala a hloname”. “Ripa” le “hloname” di gatelela pefelo le sehlogo sa Pherefere.

Mongwadi o thulantšha botse (“botho”) le bobe (“moso”) go godiša pefelo ya Pherefere. Ke botse bja Moditi le bobe bja Pherefere. Mo go šomišitšwe **oksimorone**. Serudu (1989:36) o hlaloša oksimorone ka go re:

Ke sekapolelo seo go sona go kopantšhwago tše di sa nyalelanego le tše di bonalago di ganetšana. E tswalane kudu le kganetši le kgakantšhano.

Polelo ye e bontšha gore oksimorone ke sekapolelo seo ka sona ditlhalošo tše pedi tše di sa nyalelanego, di fapantšhwago.

Ka go fapantšha Moditi le Pherefere, mokgalabje yoo o a gegewa ka gore morwediagwe ga a mo hlomphe.

Pherefere o re go befelwa a “šala nke ke pula e ena ka sefako”. “Pula” le “sefako” di kgwahliša pefelo ya monna yo. Ka baka leo o bile o “hlafile”.

Ka “hlafile”, Pherefere o bapetšwa le mpšanyana yeo boya bja yona bo hlakahlakanego. Tlhakahlakano yeo e feteletša pefelo ya Pherefere. Ke gore, ga a sa kgona go laola pefelo yeo.

Go ka akaretšwa ka gore mo temaneng ye thekniki ye e dirišwago kgafetšakgafetša ke pheteletšo.

Mantšu a kgethilwe le go šomišwa ka bokgwari go nepagatša thekniki yeo. Ka lebaka leo pheteletšo yeo e thuša go lebanya maikutlo a mongwadi le mongwalelo wa gagwe.

Dikolong tše di phagamego (Letl.24)

Pele go tsinkelwa mongwalo wa temana go tšwa kanegelongkopana ye, go tlo hlokomedišišwa ka boripana thulaganyo ya kanegelongkopana ka boyona ka gore wona mongwalelo woo, o laolwa ke thulaganyo.

Moko wa ditaba tša kanegelokopana ye e latelago ka fase, ke wa go re motho ga a tsebe bophelo bja motho yo mongwe go tsenelela ka gobane le yena ga a itsebe ka mo a naganago ka gona. Motho ke bodiba, bofihlo bja gagwe ga bo fihlelelwe. Le ge kanegelokopana ye e theilwe godimo ga lerato, ke lerato le le lebanego le monagano wa motho go feta pelo. Lona ke lerato le le tiilego eupša polelo yeo e hlalošago lerato leo, ga e dire mmadi go le hlohleletša. Mongwadi ga a tsena mo leratong leo. Ka gona, le fetoga lerato leo e sego la therešo.

Mosa le Kgakeng ba thoma go ratana ka lerato le le fišago. Lerato la mohuta wo le re baratani ba tsebana ka mo yo mongwe le yo mongwe a itsebago ka gona. Ge ba kgaogana ga ba tsebe mo yo mongwe le yo mongwe a yago gona. Ke ka baka leo mmadi a thomago go makala ge lengwalo leo Kgakeng a le ngwaletšego Mosa le boela morago le re: “Unknown”. Yona “unknown” yeo e bohlokwa ka gore e hlolela mmadi tlabego, a ipotšiša gore na taba ye e a kgonagala. Se se tiiša gore baratani bao ba be ba sa tsebane ka mo motho a rego o itseba ka gona. Ntlha ye e tšwetša pele moko wa ditaba. Mongwalelo woo o swanetšego ditaba tše ke wa pheteletšo.

Temana yeo e a latela:

Kgakeng a iketlela koša yeo go fihlela mafelelong a yona. Morutišigadi yola ge a ekwa melodi ya koša yeo, a ba a kwa a kukegela godimo, gomme letswalo la gagwe le garoga. Fao a kwa boloi bja lerato bo tšhabeša pelong, bo ela bjalo ka nokana ye e sa pšhego, gomme a itshwara sefega ka seatla. Yena o be a tantšwe ke botse bja Kgakeng. (Letl. 26).

Mmadi o hlakana le mosadi yo a fahlogelago lerato. Mongwadi o re ge a “ekwa molodi”. Mo koša e bapetšwa le “molodi” go tiiša bose bja yona le go feteletša maatla a yona pelong ya morutišigadi yoo. Ka ge koša ye e mo tsene pelong, e godiša lerato la gagwe go Kgakeng. **Pheteletšo** e gatelelwa ka poeletšo ya “ a ba a ‘kwa’”. Mo a dutšego gona molodi wola wo mobosana o a boaboa. Ga a sa kgona go itaola ka gore mongwadi o re a “kukegela godimo”. Lethabo le dira gore morutišigadi a fofele godimo. Mo go šupša moya wo maatla wa lerato wo o utlautlelago mosadi yo kua le kua. Ke lerato le le feteleditšwego.

Lerato leo le na le maatla, gomme a a feteletšwa. Mongwadi o re: “letswalo la gagwe le garoga”. Ge motho a garoga letswalo, o a fetoga ka ponyo ya leihlo, e ka ba ka lethabo goba tlabego. Morutišigadi yoo ga a kgolwe seo a se bonago ebile a se kwago. O se kwa le go se bona la mathomo. Lerato le le a feteletšwa ka gore le ka se garole letswalo la motho. Ka go realo, lerato leo le a tiišetšwa.

Mmadi o gakgamatšwa ke maatla a lerato leo ge mongwadi a re, “a kwa boloi bja lerato bo tšhabeša pelong”. **Poeletšo** ya “a kwa “ e tiiša gore lerato leo le a bitša, le bitša morutišigadi, gomme go pala go ikgaogantšha

le lona ka ge le dula le kokota pelong, le sa kgaotše. Lerato leo le a gakantšha ebile le bapala diketo ka morutišigadi yoo. Se se bonala ka tirišo ya “boloi”.

Le bapetšwa le moloi ka ge le na le mathaitshai a go laola mosadi yoo ka baka la tirišo ya “go tšhabeša pelo”. Mmolelwana wo ke seka seo se šupago go boifiša kudukudu. Pelo ke mothopo wa bophelo. Ge pelo e šalela e tšhoga ke gore e aparetšwe ke kgudi ya poifo. Morutiši yoo yena ga se a aparelwa ke kgudi ya letšhogo, eupša ke ya lerato. Ke pheteletšo ya lerato leo.

Go laetša gore lerato leo ga le na mollwane, mongwadi o re: “bo ela bjalo ka nokana ye e sa pšhego”. Go dirišitšwe tshwantšhanyo ka gore lerato leo le bapetšwa le noka. Lerato leo le na le mošomo ka gobane le nošetša morutišigadi yo, moya wa gagwe (wo mohlomongwe o bego o ponne ka go hloka borutho bja lerato), wa hloga ka bofsa. Lerato leo ga le fele ka gore ke nokana “ye e sa pšhego”. Bogolo, maatla le mošomo wa lerato leo di a feteletšwa. Se se makatšago ke gore lerato leo ke “nokana”, e sego noka. Mongwadi ga a le nyenyefatše eupša o a le reteletša. Lerato leo le ikgoretše madulo pelong ya morutišigadi, ebile le metše. O tsene ka molabeng wa lona ka gore o “tantšwe” ke botse bja Kgakeng. Mosa o bapetšwa le phuti yeo e wetšego melabeng ya motsomi. Ka lebaka leo lerato la gagwe le pharišitšwe dithaba.

Go ka rungwa ka gore mongwadi o dirišitše pheteletšo go hlaloša maatla a lerato la Kgakeng, le ka mo le gapilego pelo ya Mosa ka gona. Tirišo yeo e gatelela gore lerato la baratani bao ke la bofora. Ka go realo, mongwalelo o kwana le moko wa ditaba ka ge ba ile ba timelelana.

13.1.3 KAKARETŠO

Tshekatsheko ya ditemana tše e bontšha gore mongwalelo wa tšona o sepelelana le ditaba tšeo di laodišwago. Yona kwano yeo gare ga mongwalelo le moko wa ditaba, e hlolwa ke kgetho ye e nepagetšego ya diphapantšho tša wona mongwalelo woo. Thekniki ye e šomišwago kudu go utolla diphapantšho tšeo ke pheteletšo. Ke ka baka leo khuduego ya mongwadi e le ye e swanetšego.

KGAOLO YA LESOMENNE

14.1 THUMO

Kgaolo ye e lebane le thumo ya nyakišišo ye, yeo e rungwago ka tekodišišo ya ditaba go ya ka dikgaolo. Go tlo tlaleletšwa ka go tsinkelwa khuetšo ya Ramaila bangwading ba ba latetšego. Difero tša nyakišišo ye di tlo tswalelwa ka go gatelela dikokwane tša kanegelokopana.

14.1.1 KGAOLO YAPELE

Difero tša lengwalophatišišo le di butšwe ka go tsofola le go tsinkela mantšu a yo mongwe wa banyakišiši ba dingwalo tša Sepedi, e lego, Groenewald, ge a bolela gore Nkadimeng le Mpepele ba kgathile tema ye bohlokwa go phagamiša maemo a kanegelokopana. Ntlha ye e napile ya tiiša gore ge go lekodišišwa kanegelokopana, go swanetše le go hlokomedišiša ka mo e gotšego ka gona go fihla gona moo maemong ao a phagamego.

Gore nyakišišo ye e tle e sepele ka thelelo, go hlalošitšwe seo kanegelokopana e lego sona. Go gateletšwe gore e fapana le mehutakanegelo ye mengwe bjalo ka taodišo le padinyana ka gore e laolwa ke melawalawana ye e itšego. Nepišo e tšerwe go ba kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana.

Go napilwe gwa farologantšhwa kanegelokopana le mehutakanegelo yeo, e lego taodišo, sekhetšhe, anakthote le padinyana.

Gona moo kgaolong ya pele, go lekodišitšwe mekgwa ye meraro ya go nyakišiša e lego (a) wa go bapetša, (b) wa go hlaloša le (c) wa go hlatholla. Ge go bolelwa ka ga go bapetša go phethilwe ka go re lereo leo le ama dingwalo tša bangwadi ba ba fapafapanego ba mohutangwalo wo o itšego. Mabapi le go hlaloša le go hlatholla, go lemogilwe gore mareo a a ka hlolela mmadi kgakanego ka gore a kwala e ke a bolela selo se tee mola a fapana. Ge a fapantšhwa go phethilwe ka go re go hlaloša ke go bolela diphapantšho tša selo (sengwalo) anthe go hlatholla ke ge diphapantšho tšeo di fiwa mešomo.

Go tšwetšwe pele go tsinkela taetšonyakišišo ye e latetšwego mo nyakišišong ye, e lego ya naratholotši. Yona e ama tshekatsheko ya sebopego sa sengwalo ge se e na le dikarolo tše tharo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ntlha ye bohlokwa ye e gateletšwego ke gore ge go lekodišišwa dikanegelokopana, šedi e ka se bewe go mongwadi, eupša go sengwalo sa gagwe. Difero tša kgaolo ye di tswaletšwe ka tlhalošo ya dikgopolo, e lego ona matlalo ao a mararo a sengwalo.

14.1.2 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolong ya bobedi go šoganwe le tekodišišo ya histori ya dikanegelokopana tša Sepedi. Yona e thomilwe ka ngwaga wa 1951 ge puku ya mathomo, e lego *Molomatsebe* ya Ramaila, e tšwelela. Tekodišišo yeo e gagabile go tloga ka wona ngwaga woo go fihla ka wa 1999. Se se lemogilwego ke gore lelemeng la Sepedi kanegelokopana e gorogile ka morago ga lebaka le letelele ge e bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe. Difero tša dingwalo tša selehono di butšwe ke padi le theto ka ngwaga wa 1935. Papadi ya mathomo, e lego *Maaberone*, ya G.H. Franz, e gatišitšwe ka ngwaga wa 1940. Se se laetša gore le ge kanegelokopana e le mohutangwalo wa kgale, mo Sepeding e sa nkgamekgatho.

Ge go lekodišišwa histori yeo go lebeletšwe diteng ka ge nepokgolo e se go sekaseka dikanegelokopana tšeo. Go lemogilwe gore bangwadi ba diriša direrwa tša go swana. Mokgwa wa go kgetha diteng, o a swana, ga o laetše go gola ge dikanegelokopana di tšwela pele.

14.1.3 KGAOLO YA BORARO

Mo kgaolong ya boraro go hlophilwe dikanegelokopana tša Sepedi ka dikgoro tše tharo. Pele bothata bjo bo rarollwa, go nyakurollotšwe ka mo dingwalo tša mafase a mangwe bjalo ka tša Maamerika le tša Maisimane, di beakantšhitšwego ka gona. Go lemogilwe gore dingwalo tša Maisimane di

hlopšha go ya ka kgoši ye e bušago lebakeng lona leo dingwalo tše di itšego di tšwelelago ka lona. Mabakeng a mangwe dingwalo tše di ka hlopšha ka fase ga mongwadi yo a kgathilego tema ye bohlokwa le go ba le khuetšo ye kgolo. Dikokwane tše di šomišitšwego go hlopha dingwalo tšeo ke tša dipolitiki, leago, setšo le histori.

Tlhopho ya dingwalo tša Maamerika yona e laolwa ke ditiragalo tše bohlokwa tša naga ye. Tšona ditiragalo tšeo ke dintwa tše di hlabanwego lefaseng leo bjalo ka Ntwa ya Tokologo (1975), Ntwa ya bana ba Thari (1861), Ntwa ya pele ya lefase (1914) le Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939). Go dirišitšwe dikokwane tše di šomišitšwego ke borateori ba dingwalo tša Maisimane, e lego histori, dipolitiki, le leago go beakanya dingwalo tšeo.

Ge go hlopšha dingwalo tša Sepedi go šomišitšwe mengwaga. Sehlopha se sengwe le se sengwe sa dingwalo se bopilwe ka mengwaga ye senyane. Ka go realo tlhopho yeo bjalo ka ya dingwalo tša Maisimane le Maamerika, e na le mellwane ye e laolwago ke mengwaga. Seo se utolotšwego ke gore šedi e beilwe kudu godimo ga mongwadi go feta sengwalo sa gagwe ge dingwalo tšeo di hlopšha.

Nyakišišong ye dikanegelokopana tša Sepedi di hlophilwe ka dikgoro tše tharo, e lego tša **thuto**, tša **maitekelo** le tša **phethagatšamaitekelo**. Mongwadi ga a bohlokwa tlhophong yeo ka gore go hlopšha sengwalo sa gagwe, e sego yena mongwadi. Ke ka baka leo go hlokometšwego sebopego sa sengwalo ge dikanegelokopana tšeo di hlopšha.

14.1.4 KGAOLO YA BONE

Mo kgaolong ya bone go adilwe mehuta ya dikanegelokopana. Mohuta wa mathomo wo o gatišitšwego ke kanegelokopanathuto/boitshwaro, ye e bonagetšego ka dipuku tše di tsebjago ka la *Molomatsebe* le *Taukobong*. Bontši bja dikanegelokopana tše di latetšego e sa le tša thuto ka gore di a kgala ebile di a eletša. Thuto ya tšona e fapana le ya tša Ramaila ka gore yona ga se senepišwa sa sengwalo. Ke ka moo di sa bitšwago dikanegelokopanathuto/boitshwaro.

Sepeding ga go na mehlala ye e kgotsofatsšago ya kanegelokopantarato. Le ge peakanyo ya dikanegelokopana ya Groenewald (1993,19-65) e akaretša kanegelokopantarato, ga se a tiiša ka mehlala ya mohuta woo wa kanegelokopana. Seo a se kgonnogo ke go šitlela ka mehlala ya dipadirato. Go rarolla bothata bjoo go ka thwe dingwalong tša Sepedi lerato le dirišwa bjalo ka thekniki go nepiša ntlha ye e itšego ya bophelo. Ga go kanegelokopana ye e utollago komatona ya lerato bjalo ka dingwalo tša Seisimane le Seafrikaanse.

Dikanegelokopana tša saekholotši le tša kgegeo di balwa ka menwana dingwalong tša Sepedi. Mehuta ye ya dikanegelokopana ga se e tlwaelwe mo Sepeding. Bangwadi ba ba hiamilego kanegelokopanakgegeo ke Mpepele le Nkadimeng. Dikanegelokopana tšeo ke *Nka se sa boeletša* le *Nna nka seje dipute*. Mehlala ya dikanegelokopana tša saekholotši ke *Go tseba mang?* ya Ramokgopa le *Rakgolo Selepe* ya Bopape. Go rotoga ga

Lebopa go phagamišitše maemo a kanegelokopana ya botseka maemong a godimo. Dikanegelokopana tše di tsebjago ka *Bomahlwaadibona le Ntio ya monna yo mongwe* ke mehlala ye e kgodišago ya mohuta wo wa kanegelokopana. Le ge Ramaila e le mongwadi wa mathomo wa go hlama kanegelokopanatseka, dikanegelokopana tše bjalo ka *Swarang mong wa kuane ye le Moloji ga a na mmala*, ke dikanegelokopanathuto ka gore o di ruma ka thuto.

14.1.5 KGAOLO YA BOHLANO

Nyakišišo e tšwetše pele mo kgaolong ya bohlano ka go tsinkela diteng tša dikanegelokopana tša thuto. Tšona di ama dipolitiki, setšo, Sekriste le sebjalebja. Di lebane le thuto ka ge di dirišwa go kgala le go lemoša batho. Yona thuto yeo ke thutoboitshwaro ka gore ka yona mongwadi o rata go bušetša batho mekgweng ya setho.

Dipolitiki tša Ramaila ga se tša go hlohleletša batho go lwantšha boetapele goba go thulanya merafe ya Afrika-Borwa. Ga a bolele ka ga karogano gare ga merafe ya Babaso ba Afrika-Borwa goba kgethologanyo gare ga Babaso le Babašweu. Dikanegelokopana tše di theilwe godimo ga dipolitiki go gatelela phedišano gare ga ditšhaba ka moka tša Afrika-Borwa.

Ge diteng tše di hlokomedišišwa go lemogwa gore Ramaila o nyatša batho bao ba sa dirišego setšo ka mokgwa wa tshwanelo. Ntlha ye e bonala ge go bolelwa ka ngaka ya dikgagara. E tšwelela bathong e le phiri yeo e aperego

letlalo la nku. Mo e fetilego batho ba šala ba šipha ka megokgo, yona e tsatsanka ka mohlape wa dihuswana tšeo e di bunnego ka go ba latswa ka leleme. Ka go realo, mongwadi o bona ngaka ya setšo e hlolela batho masetlapelo ka go se botege. Bokriste bjo Ramaila a bolelago ka bjona bo na le mediro ye mebedi, e lego (a) go sokolla batho le (b) go fediša ditumelo le ditlwaelo tša setšo tšeo di hlolelago batho masetlapelo. Go fa mohlala, o fahlolla batho bao ba dumelago gore ba ka itšhireletša ka go dula ba phathakgile dipheko, gore ba se ke ba loiwa. O gatelela gore seatla sa Modimo sa tšhireletšo se dula se phaphametše ka godimo ga motho yo mongwe le yo mongwe. Ka go dumela go Yena, motho o a šireletšega.

Sebjalebjae sa Ramaila se lebane le bophelo bja bafsa. Dipolelo tša sona di a galaka ka gore bafsa ba itirela boithatelo. Ka go realo, ba itlholela mathata, ebile ba hlolela batho masetlapelo. Ba a bolaya le go hula batho. Ka lehlakoreng le lengwe ba a swarwa, gomme ba otlwa. Ka tsela yeo, sebjalebjae se se swantšhwago mo dikanegelongkopana tše ke sa go nyatša le go goboša batho.

4.1.6 KGAOLO YA BOSELELA

Mo kgaolong ya boselela go hlalošitšwe thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Yona e lebane le tharagano ya ditaba, thulano, go thoma le go ruma ditaba, le tshwantšho ya baanegwa. Ntlha ye bohlokwa ye e utolotšwego ke gore ge go rulaganywa ditaba mongwadi o a di hlakahlakanya. Se se lemogilwe ge go tsinkelwa dikanegelokopana tša *Tšhelete ya Sepoko le Moloji ga a na mmala*. Tirišo ya thekniki ye e hlola maatlagogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba.

Ramaila ke sethakga tshwantšhong ya baanegwa. Bona baanegwa bao ba a kgodiša ka gore ditiro tša bona ke tša batho ba go phela. Lebaka ke gore mongwadi o hlokometše mahlakore ka moka a dimelo tša bona, e lego la go loka le la go se loke. Se se dira gore baanegwa bao ba fetoge le mabaka. Ka go realo, Ramaila o diriša baanegwaphethegi.

Thulano e tiišwa ka tirišo ya thekniki ya mawelakgahlano. Thekniki ye e hlola maatlakgogedi le go gapeletša mmadi go bala ka tlhonamo. Mongwadi o thoma dikanegelokopana tša gagwe ka tirišo ya dithekniki tša go swana le tekolapejana. Ka baka leo, matseno ao a na le maatla. A loma mmadi tsebe ka ga masetlapelo ao a tlogo hlaga ka morago.

14.1.7 KGAOLO YA BOŠUPA

Kgaolong ye go tsinketšwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto (Ramaila). Go butšwe dikgoro ka go gatelela gore ge go bolelwa ka mongwalelo go šupša khuduego ya mongwadi. Ka tsela yeo mongwalelo le khuduego ke monwana le lenala. Go bontšhitšwe gore mongwalelo woo o utollwa ka diphapantšho tše di itšego, le gore tšona diphapantšho tšeo di lemogwa ka tirišo ya dithekniki. Mareo ao a mabedi, e lego (a) **phapantšho ya mongwalelo** le (b) **thekniki ya mongwalelo**, a napile a farologantšhwa. Phapantšho ya mongwalelo e hlalošitšwe gore ke kokwane ya polelo ye nyenyane ye e thušago go tšwetša mongwalelo pele. Thekniki ya mongwalelo ke setlabelo seo se bontšhago kamano gare ga diphapantšho tša mongwalelo go tšwetša moko wa ditaba pele. Tshekatsheko ya mongwalelo e ile ya dikologa godimo ga mareo ao a mabedi.

Ge go sekasekwa mongwalelo woo go kgethilwe seripa sa temana kanegelokopana ya *Letšoba le le ponnego*, ya Ramaila.

14.1.8 KGAOLO YA SESWAI

Diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo di lekotšwe ka go di lebanya le dipolitiki, setšo, Sekriste le sebjalebja. Seo se lemogilwego ke gore dipolitiki tšeo di hlalošwago ga se tša tirišano. Tšona ke tša lenyatšo le go aroganya ditšhaba. Ga di bolele ka kamaano gare ga Babaso le Babašweu. Di hloleletša thulano gare ga merafe ya Babaso ka boyona.

Ge go bolelwa ka setšo, se lebanywa le dingaka. Le ge bangwadi ba hlaloša boradia bja dingaka tšeo, ga ba bone e le taba ye mpe ka gore ba roriša mediro ya tšona. Go ya ka bangwadi bao tsebo ya dingaka tšeo ke ye e tseneletšego ka gore di kgona go diriša bohlale go rarollela batho mathata. Ga ba bone e le bofora. Ka go realo, go ka se thwe bangwadi ba phagamiša maemo a ngaka ya setšo ka ge go sa gatelelwe tsebo le bokgoni bja dingaka tšeo.

Sekrite seo se bonalago dikanegelongkopana tše ga se sa therešo ka gore ga se age badumedi ba mmakgonthe. Se hlohleletša lenyatšo le thulano gare ga diphuthego. Sebakeng sa go tsošološa dipelo tše di nyamilego, sona se tšweletša banna ba manganga bao ba arolago diphuthego, ba nyaka maemo. Ka lehlakoreng la sebjalebja go bolelwa ka ditiragalo tša masetlapelo, tša go leša hlong. Ke ditaba tša lenyatšo, tša go hloka phedišano.

14.1.9 KGAOLO YA SENYANE

Bofokodi bja dikanegelokopana tša maitekelo bo lebane kudu le thulaganyo. Bjona bo fahlogetšwe ge go lekodišišwa tshwantšho ya baanegwa, thulano, tharagano ya ditiragalo le mokgwa wa go thoma le go ruma dikanegelokopana tšeo. Bothata bo hlolwa ke ge bangwadi ba sa diriše dithekniki ka tshwanelo. Ka go realo, babadi ga ba na mafolofolo a go bala ka tlhonomo ka gore dingwalo tšeo ga di na maatlakgogedi.

Ge go hlalošwa thulano go lemogilwe gore ye ke thaba ya bothata. Le ge bangwadi ba tšweletša mahlakore a mabedi a go fapana, mabaka ao a hlolago phapano yeo ga a godišwe go kgotsofatša. Mabakeng a mangwe go no bonala lehlakore le tee la thulano. Ka go realo, kanegelokopana tše ga di na thulano. Ke ka baka leo bontši bja dikanegelokopana tša maitekelo di kwalago eke ke ditaodišo.

Tshwantšho ya baanegwa e adilwe, gwa gatelelwa gore ga e noše mmadi meetse a kgolwa ka ge go hlokometšwe lehlakore le tee fela la bophelo bja bona. Ge moanegwa a sa loka, ga se a loka, ge a lokile o tla tšwela pele le go loka le ge mabaka a sa dumele. Ka tsela yeo, baanegwa bao ga ba fetoge. Ntlha ye e a belaetša ka gore motho yo a phethagetšego o na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Ka go tseparela lehlakore le tee la moanegwa, go dirišitšwe baanegwahlaedi mo dikanegelongkopana tšeo.

Ge ditaba di rulaganywa go lemogilwe gore di a raraganywa. Le ge go le bjalo tharagano yeo ga e thuše go tšwetša pele moko wa ditaba ka gore dithekniki ga di dirišwe ka mokgwa wo o swanetšego. Thekniki ya mawelakgahlano e šomišwa go fetiša tekanyo go raraganya ditaba tseo. Ditaba di hlakahlakanywa moo mafelong mongwadi a šitwago ke go di laola.

Bangwadi ba dikanegelokopana tseo ba di senya ka go di ruma ka thuto. Mabakeng a mangwe thuto e katelwa mogopolong wa mmadi. Ditaba tše go bolelwago ka tšona di rungwa ka mokgwa wo di tsebegago ka gona bophelong. Ga go se sefsa seo mmadi a se bunago. Ka baka leo mogopolo wa mongwadi o lekana le wa mmadi.

Matseno a dikanegelokopana tseo le ona ga a na maatlakgogedi. Se se hlolwa ke ge go sa dirišwe dithekniki tše di swanetšego go kgorela mogopolo wa mmadi tsela gore a se tlo makala ge ditaba di tšea lehlakore leo a sego a le letela. Ke ka baka leo dikarolo tše di fapanego tša kanegelokopana di sa kgohlagane.

14.1.10 KGAOLO YA LESOME

Kgaolong ya lesome go sekasekilwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo. Ka ge bontši bja dikanegelokopana di wela mo sehlopheng se, go kgethilwe ditemana tše tharo go tšwa dikanegelongkopana tša go fapana. Temana ya mathomo, e lego *Bohloko bja mootlwa bo ntšhwva ka bjo bongwe* ya Senoamadi e tsinketšwe go tsenelela.

Tše dingwe tše pedi, tšeo di tsopotšwego dikanegelongkopana tša *Lehutšo le kaka legonono* ya Motuku, le *Ba gahlanela bohlogadi* ya Tlooke, e bile tša tlaleletšo.

Mongwalelo ke kokwane ye e hlolalago bangwadi ba dikanegelokopana tša maitekelo bothata. Thaba ya bothata ke gore khuduego ga se ye e swanetšego ka ge e sa sepelelane le moko wa ditaba. Se se lemogilwe ge go ahlaahlwa ditemana tšeo. Bangwadi ba diriša dithekniki bjalo ka Ramaila. Ka kakaretšo go šomišwa pheteletšo, phapantšho, tshwantšhišo le poeletšo. Bothata bo lebane le kgetho ya diphapantšho go utolla mongwalelo woo. Ditaba tše di laodišwago mo dikanegelongkopana tše ke tša go nyamiša. Le ge go le bjalo, mokgwa wa go laodiša ditaba tšeo ga o sepelelane le manyami ao. Ka gona, le ge bangwadi ba diriša dithekniki, di nepiša diphapantšho tše di sa kwanego le ditaba tšeo di laodišwago. Ke ka baka leo mongwalelo le khuduego e le dilo tše pedi tša go fapana. Ka tsela yeo, babadi ga ba gapeletšege go itswalanya le ditaba tšeo di laodišwago, goba go kwela moanegwa bohloko.

14.1.11 KGAOLO YA LESOMETEE

Mo kgaolong ye go sekasekilwe diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Tšona di lebane le dipolitiki, setšo, sebjalebja le saekholotši. Le ge bangwadi ba diriša diteng tša go swana le tša dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo, ba tlaleleditše ka ntlha ye mpsha, e lego saekholotši. Diteng tšeo ke tša go tlemaganya batho. Go fa mohlala, dipolitiki tše go bolelwago ka tšona ga se tša go hlaola merafe go ye mengwe bjalo ka ge go hlalošitšwe mo dikanegelongkopana tša

maitekelo. Setšo se se laodišwago ga se sa lenyatšo. Sona se kgokaganya dikokwane tše ka tlwaelo di sa swanego (bjalo ka tumelo go Modimo le tumelo go badimo), gwa foka moya wa tirišano setšhabeng. Tšona diteng tše di šomišwa go senkasenka monagano wa motho. Ka gona, saekholotši ke kokwane ye bohlokwa ya diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo.

Ge diteng tše di tsinkelwa go lemogwa gore ga di dirišwe ka mokgwa wo di emego ka wona. Di šomišwa go utolla se sengwe se sefsa seo mmadi a bego a sa se letela, a thomago go se fahlogela ge a feditše go bala. Ka tsela yeo, mongwadi le babadi ga ba lekane ka gore mogopolo wa mongwadi o kua pelepele.

14.1.12 KGAOLO YA LESOMEPEDI

Kgaolong ye go hlalošitšwe ka mo ditaba di rulaganywago ka gona dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Tlhalošo yeo e lebane le thulano, tharagano ya ditaba, tshwantšho ya baanegwa le ka moo dikanegelokopana tše di thongwago le go rungwa ka gona. Bokgoni bja bangwadi bao bo utolotšwe ka medu. Dithekniki tše bjalo ka tekolapejana le tekolanthago, di dirišitšwe ka nepagalo le katlego. Ke ka baka leo babadi ba kgonago go ikgweranya le ditaba tše go bolelwago ka tšona. Babadi ga ba nolege moko ge ba bala ditaba tše. Mokgwa wa bangwadi (bjalo ka Lebopa) wa go gogela ditaba pele le morago o dira gore mmadi a dule a phafogile ge a bala, gomme ge a phafoga a ikhwetša a feditše go bala sengwalo seo. Bjo ke bothakga bjo ba bo topilego kudu go Ramaila, gomme ka morago, le go Matsepe.

Ge go tsinkelwa tshwantšho ya baanegwa go bonwe gore bangwadi ba nepiša moanegwa o tee, ba bangwe ba hlalošwa ka go široga. Ntlha ye ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Go hlokometšwe mahlakore ka moka a semelo sa baanegwa, e lego go loka le go se loke, ge ba swantšhwa. Ka go realo, baanegwa bao ba a gola. Ke ka baka leo baanegwa ba dikanegelokopana e le baanegwaphethegi. Matseno a dikanegelokopana tšeo a tlemaganywa le mmele le mafelelo a tšona ka dithekniki tša go swana le tekolapejana, tekolanthago le tharagano ya ditiragalo. Tirišo yeo e napile e hlola kgohlagano ya dikanegelokopana tšeo.

14.1.13 KGAOLO YA LESOMETHARO

Nyakišišo ye e phethilwe ka go tsinkela mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo mo kgaolong ya lesometharo. Go kgethilwe ditemana tše tharo go tšwa dikanegelongkopana tše di fapanego, e lego *Thapelo ya pula* ya Nkadimeng, *Nka se sa boeletša* ya Mpepele le *Dikofong tše di phagamego* ya Motuku. Go tsinketšwe temana ye e tšwago mo go *Thapelo ya pula* go tsenelela. Tše dingwe, ya Motuku le ya Mpepele, e bile tša go tlaleletša.

Bangwadi ba kgonne go kgetha diphapantšho tše di kwanago le ditaba tše go bolelwago ka tšona. Dithekniki tšeo di dirišwago kudu go nepiša diphapantšho tšeo tša mongwalelo ke pheteletšo, phapantšho, tlogelo, tshwantšhišo le tshwantšhano.

Ge dikanegelokopana tšeo di hlokomedišišwa, go lemogwa gore khuduego e gona, ebile e nyalelana le moko wa ditaba. Se se tiiša mantšu a Groenewald (1993: 14) ge a re ge go bolelwa ka ga mongwalelo go šupša khuduego ya mongwadi. Katlego ya mongwalelo woo e laolwa ke kgetho ye e nepagetšego ya diphapantšo go utolla ona maikutio ao a mongwadi. Ka baka leo mongwalelo le khuduego ke selo se tee mo dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo.

14.1.14 KHUETŠO YA RAMAILA

Ge Mosidi(1994:6) a hlaloša khuetšo o re:

Ke ka moo dingwala tša mongwadi tsoko di bago le maatlakgogedi ka tsela ye e lego gore bangwadi ba ba di balago ba leka go ekiša ka moo a tšweletšago le go beakanya ditaba tša gagwe ka gona.

Mosidi mo letlakaleng la bošupa o tšwela pele ka go re:

Khuetšo ga se ngwalollo ya dintlha goba mafoko ao a kgahlago mmadi, eupša ke tšweletšo ya dikgopolo tša mongwadi yo mongwe bjalo ka morero, thulaganyo, mongwalelo, bj.bj. tšeo di nago le maatlakgogedi.

Ramaila ke motho wa mathomo yo a tsenego sethokgwa se se bofanego ka hlogo, a bulela bangwadi ba Sepedi tsela. Go thoma go ngwala ga gagwe go dirile gore go rotoge motšhitšhi wa bangwadi.

Lehono polelo ya Sepedi e tšhephile ka mehutangwalo ye e fapafapanego bjalo ka kanego, taodišophelo, theto le kanegelokopana. Ka lebaka leo Ramaila o bohlokwa dingwalong tša Sepedi. Mo karolong ye go yo hlalošwa bohlokwa bjoo ka go lekodišiša ka mo a hueditšego bangwadi ba dikanegelokopana ka gona.

Khuetšo ye e yo lekolwa ka go hlokomedišiša dintlha tše pedi, e lego (a) khuetšo ya tikologo le (b) khuetšo ya mongwadi. Khuetšo ya tikologo e ama kudu diteng go feta thulaganyo le mohgwalelo. Ya mongwadi yona e lebane le thulaganyo le mongwalelo.

14.1.14.1 KHUETŠO YA TIKOLOGO

Khuetšo ya tikologo e lemogwa ge mongwadi a kgetha ditaba ka mokgwa wo o itšego bjalo ka mongwadi yo mongwe yo a šetšego a ngwadile ka tšona. Kgetho ye e laolwa ke maikemišetšo a gagwe. Ge go hlalošwa khuetšo yeo ya tikologo e tlo lebane le Sekriste, setšo le dipolitiki.

Tikologo ya Ramaila ke ya kereke, ditoropo le setšo. Ditaba tšeo a ngwadilego ka tšona o di tšere gona moo tikologong yeo. Ga se tša thongwa ke yena. Ke tikologo yeo e mo dirago gore a ngwale ka tsela yeo. Ga go makatše ge Ramaila a ngwala ka ga kereke ka gore ke moruti. Yona tikologo yeo e bile le khuetšo ye maatla bongwading bja gagwe.

Taba ya mathomo ye e lemogwago ke gore Ramaila o ngwala ka setšo. Sona se bonala ge a ngwala ka ga ditlwaelo, ditumelo, bongaka le boloi.

Ramaila ga a nyatše setšo seo. Seo a se nyatšago ke tirišo ya sona, go fora le go hlalefetša batho, eupša ga a se nyatše ka go se goboša. O thulana le dingaka tša maaka. Taba ye ya go bolela ka setšo e dirišitšwe ke bangwadi ba ba rotogilego ka morago ga Ramaila ba go swana le Matlala mo go *Serapeng sa badimo* (1969) le Maditsi, kanegelongkopana ya *Pheko ya Pula* (1985). Bangwadi ba ba fapana le Ramaila fela ka ge bona ba phagamiša maemo a ngaka ya setšo. Ramaila o nyatša boitshwaro bja tšona. Bjalo ka Ramaila, go na le bangwadi bao ba nyatšago mokgwa wo setšo se dirišwago ka gona. Mehlala ye mebotse ke Nkadimeng bo go *Nka se je dipute* (1985).

Dipolitiki tša Ramaila ke tša go tlemaganya ditšhaba. O lwantšha kgatelelo. Bangwadi ba ba ngwadilego ka morago ga Ramaila le bona ba ngwadile ka dipolitiki. Dikanegelokopana tše di bitšwago Diphororo (1998) tša Shai, di laetša khuetšo ya Ramaila. Kanegelokopana ya *Ka baka la Segagešo* fela, mongwadi o hlaloša karogano ya merafe ya Babaso (Basotho le Mavenda).

Ramaila o ngwala ka Sekriste. Ka baka la maemo a gagwe ge e le moruti, o diriša sona Sekriste seo bjalo ka lerumo le bogale go laetša batho diphošo tša bona le go ba bušetša sethong. O kgona go hleka batho bao megopolo ya bona e ponnego, ya hloga ka bofsa. Mokgwa wo wa go diriša Sekriste o šomišitšwe ke bangwadi ba ba mo latetšego. Bjalo ka Ramaila, Modiba (1973) o lemoša batho le go ba dira gore ba tielele bodumeding bja bona. O ba hlohleletša gore ba kgotlelele mo tumelong yeo ka gore o re dikereke ka moka di a swana. Modiba o diriša Sekriste go kgala batho bao ba hlokago maemo.

14.1.14.2 KHUETŠO YA MONGWADI

Go hlaloša khuetšo ya mongwadi go tlo hlokomelwa, (a) thulaganyo, (b) mongwalelo (c) tharagano le (d) tatelano.

Khuetšo ya Ramaila ge e lebane le thulanyo e bonala ge go dirišwa diteng. Tšona diteng tšeo di dirišwa gore thuto e be seo se nepišwago dikanegelokopana tša gagwe. Khuetšo ye e bonala kudu dikanegelongkopana tša Tlooke ka gore o di fetša ka thero. Ka go dira bjalo, o nyatša babadi gore ga ba lemoge phošo ya seo ba se dirago. Ka gona, babadi ba katelwa thuto ka ganong. Kanegelokopana ye e atlegilego ke ya go tlogelela babadi ditaba gore ba di fefere ka bobona.

Ramaila o bile le khuetšo mo mehutangwalong ya dikanegelokopana. Bangwadi ba ba mo latetšego ba hlama dikanegelokopana tša botseka bjalo ka yena. Ge dikanegelopokana tšeo tša gagwe di lekodišišwa, go bonala gore o di sentše ka go di tlopela thuto, tša napa tša fetoga dianegelokopana tša thuto. Bangwadi ba ba mo latetšego ba go swana le Matemane (1993) le Makuba (1999), le bona ba gapeletša thuto dikanegelongkopana tša bona tša botseka.

Khuetšo ya Ramaila ya go raragantšha ditaba ge a di rulaganya, e bonala bangwading ba mmalwa bjalo ka Lebopa, Motuku, Senoamadi le Ngoepe. Bjalo ka Ramaila, Nkadimeng (1985) o kgaotša kelelo ya ditiragalo ka go e tsena ka bogare ka tirišo ya ditshwayotshwayo. Tšona ditshwayotshwayo tšeo di tla ka dipopego tše di fapafapanego, bjalo ka ditemošo. Mabakeng a

mangwe thekniki ye e dirišwa go fahlolla babadi ka ga ntlha ye e itšego bophelong bja bona. Ntlha ye e šomišitšwe ka katlego dikanegelongkopana tša *Nna nka se je dipute* (1985) le *Ntlo ya monna yo mongwe* (1991). Tharagano e šomišwa gore babadi ba ikgweranye le ditaba tšeo di laodišwago.

Ntlha ye nngwe ye Ramaila a hueditšego bangwadi ka yona e ama tatelano ya ditiragalo. Yona ke monwana le lenala le tharagano.

Grobler (1989: 6) o hlaloša tatelano gore ke:

Relationship between the succession of events in the story and their arrangement in the text.

Ka baka la go kgaogantšha ditaba, ga di sa latelana ka tshwanelo. Khuetsšo ye ya tatelano e bonala kudu dikanegelongkopana tša botseka. Ramaila o hueditše bangwadi kudu ka dikanegelongkopana tša go swana le *Sehlola ke sa kgomo, sa motho se a itlholela* (1951). Mo kanegelongkopana ye ditaba di rulaganywa ka go di iša pele le morago. Dikanegelongkopana tša *Ntlo ya monna yo mongwe* (1991) ya Lebopa le ya *Ralato I* (1972) ya Motuku, di laetša khuetsšo yeo. Kanegelongkopana ya *Ralato I* ditaba di išwa kua le kua mo mmadi wa mogopolo wo o kudupanego felo go tee, a ka lahlegelwago ke tsela. Bjalo ka dikanegelongkopana tša Ramaila, tirišo ya thekniki ya tatelano e hlola maatlakgogedi.

14.1.14.3 KHUETŠO YA MONGWALELO

Mongwalelo wa Ramaila ga se wa khuduego ya lenyatšo le go goboša motho eupša ke wa khuduego ya lerato, tlhompho le kwelobohloko. Khuetšo yeo e bonala bangwading ba dikanegelokopana tša phetagatšamaitekelo bjalo ka Lebopa, Nkadimeng le Mpepele. Mongwalelo wa bona o gapeletša babadi gore ba itswalanye le baanegwa ba go bolelwago ka bona. Go fa mohlala, kwelobohloko yeo mmadi a e laetšago ge a bala ditaba tša Miriam mo go *Letšoba le le ponnego* (1951) ya Ramaila, e swana le ye e bonalago go Moditi, kanegelongkopana ya *Nka se sa boeletša* (1985), ya Mpepele.

Bjalo ka Ramaila, Nkadimeng, Lebopa le Mpepele ba diriša dithekniki go utolla diphapantšho tše di itšego tša mongwalelo. Dithekniki tše di dirišwago ke Ramaila kgafetšakgafetša ke pebofatšo, pheteletšo, tshwantšišo le kgokatšhano. Ka dithekniki tšeo, mongwadi o kgona go tšweletša moya wa lerato, tlhompho le kwelobohloko tšeo go šetšego go boletšwe ka ga tšona. Dithekniki tšeo di dirišitšwe ke bangwadi ba go swana le Nkadimeng le Mpepele ka katlego.

Go ka rungwa ka gore Ramaila o kgathile tema ye bohlokwa tlabologong ya dikanegelokopana gammogo le go mehutangwalo ye mengwe bjalo ka padi, theto le taodišophelo. Khuetšo ya gagwe ga e lebane le dikanegelokopana fela, eupša e ama dingwalo ka bophara. Mo dingwalong tša gagwe, O.K. Matsepe o diriša molaodiši bjalo ka Ramaila. Gape o laodiša ditaba ka go di iša pele le morago (*Kgorong ya Mošate*, 1960). O diriša ditshwayotshwayo. Dithekniki tšeo, Matsepe o di tšere go Ramaila. Ke ka baka leo Boto ya

Polelo ya Sesotho sa Leboa e ilego ge e nyaka leina la Sefoka sa Dingwalo tša Sepedi, ya kgetha Ramaila, sa tsebja ka la Sefoka sa Ramaila. Mabaka a a gapeleditšego go tšea sephetho seo ke a a latelago:

- Ramaila ke pulamadibogo wa dingwalo tša Sepedi;
- Ke sekgwari ge a rulaganya ditaba;
- O bile le khuetšo ye maatla bangwading ba ba mo latetšego.
- Dingwalo tša gagwe di akaretša mehuta ye e fapafapanego, e lego padi, taodišophelo, kanegelokopana le theto.

14.1.15 DINYAKWA TŠA KANEGELOKOPANA

Kanegelokopana ke sengwalo seo se hlolelago bangwadi ba bantši thaba ya mathata. Mongwadi o re mola a ipetha sefega, a re o mohlaleng wa yona, a phonkgela ka bodibeng. Meyer (1989:1) le yena o lemogile bothata bjo o re:

The short story is a slippery thing. Just when you think you have a grip on it, it takes a different shape and winks at you from somewhere else.

Ka gona, mo karolong ye bothata bjo bo yo rarollwa ka go akaretša dinyakwa tša kanegelokopana, e lego:

(a) Nepišo

- Ya taba
- Ya moanegwa

- (b) Botee bja ditiragalo
- (c) Tsheketšo ya mantšu
- (d) Kutollo ya taba ye e itšego
- (f) Kgonagalo ya ditiragalo

Mongwadi wa kanegelokopana o nepiša **taba (kgopolo) e tee**, a e godiša le go e nontšha. Kanegelokopana e theilwe godimo ga yona kgopolo yeo.

Le ge mongwadi a diriša dikgopolo tše dingwe, tšona di thuša go tšweletša yona kgopolo yeo e kgolo, le go e godiša.

Nepišo ya kgopolo e tee ke monwana le lenala le nepišo ya **moanegwa o tee**. Mo ga go šupše gore kanegelokopana e na le moanegwa o tee. Se se hlalošwago mo ke go re kanegelokopana e dikologa godimo ga moanegwathwadi (molwantšhwa) yo a itšego. Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena, mmadi a mmogela ge a itsenya mathateng.

Kokwane ye ya nepišo e tšweletša ntlha ye bohlokwa ya kanegelokopana, e lego **botee bja yona**. Ditiragalo ka moka di bjalo ka melatswana ya noka ye e kopanago, ya bopa lesogana la noka. Se se tiiša gore ditiragalo tšeo di swanetše go logagana ka botšona le go rokagana le kgopolokgolo yeo di theilwego godimo ga yona. Ke ka baka leo Serudu (1991: 1) a rego:

Mafarafahla a dikgopolo a a e taloša, ya swana le
kgaolo mo pading.

Kokwane ye nngwe ye bohlokwa ye e sepelelanago le ya nepišo, ke

tsheketšo ya mantšu. Mongwadi wa kanegelokopana ga a dikadike ge a ala ditaba. Ntle le go re baanegwa ga se ba bantši, mongwadi ga a senye nako ka go ba phara dipataka. Baanegwa ba rokaganywa le ditiragalo, ba bogelwa ke babadi. Se se tiiša gore thulaganyo ya kanegelokopana ga se ya naba. Ke ka mo Nokaneng (1997:135) a rego:

Mongwadi o bea moanegwa gare ga kgamphi ya leswiswi la bophelo goba gare ga thankga ya bophelo gore a rarankgane, a ntšhe mokgwa le boteng bja gagwe.

Kanegelokopana e šogana le komatona ya bophelo, yeo e lego **kutollo ya mongwadi.** Ke gore, go na le seo se mo gapeletšago go hlama sengwalo seo. Taba yeo ga e molaleng, e khutile. E lemogwa fela ke mmadi wa mogopolo wa lephefo, ge a feditše go bala. Ka baka leo, ge kanegelokopana e rungwa e tšea lehlakore la matlaba leo e lego kutollo ya mongwadi. Ka gona, mogopolo wa mongwadi wa kanegelokopana o feta wa babadi.

Kanegelokopana ya mmakgonthe e na le bophelo. Mo go gatelelwa **kgonagalo ya ditiragalo.** Ke gore, kanegelokopana e laodiša ditaba tša therešo bophelong. Le ge di sa ka tša direga, e be tše di kgodišago. Se se laetša gore kanegelokopana ga se nonwane ka gore yona e theilwe lefaseng la therešo e sego la bofora.

15. BIBLIOKRAFI

A. DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Bopape, D.H. 1985. *Bogobe bja Tswiitswii*. Pretoria: De Jager-Haum.
2. Chokoe, S.J. 1993. *Ke Bophelo*. Johannesburg: Heinemann.
3. Debetšo, M.L. 1999. *Maswi a banabešo*. Pietersburg: Marumo Publishers.
4. Dolamo, E.R. 1960 *Mononi*. Pretoria: J.L Van Schaik.
5. Hoffmann, C. 1931. *Hosiana, thabeng, Morwa David o e tla*. Eerste fabrieke: Northern Book Depot.
6. Hoffmann, C. 1945. *Mebušo*. Bloemfontein: National Pers Beperk.
7. Mabitje, S.J.L 1988. *Dikanegelokopana tša Phaahle*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
8. Machaba II, C. 1937. *Moruti Charles Machaba I*. Pretoria: Northern Sotho Book Depot.
9. Maditsi, I.T. 1970. *Mogologolo*. Pretoria: Van Schaik.
10. Maditsi, I.T. 1974. *Monyane*. Pretoria: J.L Van Schaik.
11. Maditsi, I.T. 1985. *Dipheko*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
12. Makgaka T.P. 1972. *O kare go bjalo*. Goodwood: Via Afrika Limited.
13. Makgopa, M.S. 1998. *Di dirwa ke batho*. Pretoria: Eulitz Publishers.
14. Makobe B. 1999. *Dinnete tše di babago*. Braamfontein: Nolwazi Educational Publishers.

15. Malatji, B.H. 1999. *Masego a Maloba*. Kempton Park: Remmogo Publishers.
16. Mampuru, D.M. 1991. *Makhura' lefehlo*. Pretoria: De Jager-Haum.
17. Maphosa, L.S.T. 1997. *Lenaba la bodutu*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
18. Marape, J.M. 1997. *Semamathane*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
19. Masemola, K.M. 1987. *Pudi e reng mogwera?*. Pretoria: J.L. Van Schaick.
20. Mashao, S.M. Le G.P. Mojapelo. 1987. *Tša Lehono*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
21. Matemane, M.J. 1993. *Molemoši*. Pietersburg: Centaur Publication.
22. Matemane, M.J. 1995. *Šikiša dira le molapo*. Johannesburg: Heinemann.
23. Matlala, W.T. 1969. *Hlokwa la tsela*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
24. Moabi, D.P. 1999. *Tshebi*. Pietersburg: Marumo Publishers.
25. Modiba, P.M. 1973. *Matlopolana*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
26. Mojalefa, M.J. 1996. *Re anegele*. Kenwyn: Juta & Co, Ltd.
27. Molokomme, E.J.M. 1990. *Setsentsere*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
28. Motimele, A.M. 1997. *Tša Malapa*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
29. Motuku, H.Z. 1968. *Magang*. King William's Town: Beter Boeke.
30. Mpepele, D.L.M. 1985. *Medupi ya Megokgo*. Johannesburg: Educum Publisher.
31. Mpepele, D.L.M. 1987. *Kgati ya Mogolle*. Johannesburg Educum.
32. Nchabeleng, C.K. 1976. *Magalagapa a Tau*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
33. Ngoepe, J.D.N. 1980. *Seswai sa ditabanatodi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
34. Nkadimeng, H.M. 1985. *Go bjalo*. Pretoria: J.L. Van Schaik.

35. Nkadimeng, H.M. 1985. *Selepe Gomela*. Johannesburg: Educum Publishers.
36. Nkadimeng, N.P. 1997. *Kgwadi ya marumo*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
37. Nkadimeng, N.S. 1985. *Mmantšhaotlogele*. Johannesburg: Educum Publishers.
38. Nkadimeng, N.S. 1987. *Mararankodi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
39. Nkadimeng, N.S. 1995. *Matlorotloro*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
40. Nkadimeng, N.S. 1997. *Dipalelatlala*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
41. Nkadimeng, N.S. 1998. *Kgodu ya Lerotse*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
42. Phala, D.M. 1935. *Kxomo 'a thswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
43. Phala, N.I. le ba bangwe. 1995. *Mphatlalatsane*. Kagiso Education.
44. Rafapa, J.R.L. 1982. *Tšila ya tsebe*. Johannesburg: Educum Publishers.
45. Ramaila, E.M. 1935. *Tša Bophelo bja Moruti Abraham Serote*. Eerste Fabrieke: Noord-Sotho Boek Depot.
46. Ramaila, E.M. 1951. *Molomatsebe*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
47. Ramaila, E.M. 1954. *Taukobong*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
48. Ramokgopa, H.H. 1964. *Ditaba tša dipoko*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
49. Ramokgopa, H.H. 1980. *Go Tseba Mang?*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
50. Ramokgopa, H.H. le Motuku, H.Z. 1980. *Nka se lebale*. Goodwood: Via Afrika.
51. Seabela, D.M.N. 1986. *Pelo tše dingwe*. Johannesburg: Educum Publishers.
52. Sekele, K. J. 1999. *O Kwele Mang?*. Bryanston: LZS Books & Publishers.

53. Shai, M.V. 1995. *Pudi ya tsela*. Pretoria: Marula Publishers.
54. Shai, M.V. 1998. *Diphororo tša bophelo*. Johannesburg: Heinemann.
55. Senoamadi, J.T. 1974. *Ditsietsi*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
56. Serudu, M.S. 1992. *Mabuduša*. Bloemfontein: Kagiso Publishers.
57. Thokoane, D.M. 1999. *Tša tsebe le molomo*. Pietersburg: Mogopo Publishers.
58. Tlooke, A.M. 1986. *Kodumela*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
59. Tlooke, A.M. 1987. *Lerole la bjaša*. Pretoria: J.L. Van Schaik.

B. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 1985. *A glossary of literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace Colledge.
2. Allen, R.E. 1984. *The Pocket Oxford Dictionary of Current English*. Oxford: Clarendon.
3. Bal, M. 1980. *Narratology*. Introduction to the theory of Narrative. Toronto London.
4. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press
5. Beach, J.W. 1925. *The Twentieth Century Novel*. New York: Applenton Centuary- Crofts.
6. Beckson, K. et al. 1961. *A Reader's Guide to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
7. Berger, B. 1964. *Der Essay*. Form and Geschichte. Berne: München Franke Verlag.
8. Boileau & Narcejac. 1964. *Le roman policier*. Paris: Payot.
9. Boshego, L.P. 1993. Theme, Character, Setting, style and Language in I.T. *Maditsi Short Stories, a critical Evaluation*. M.A dissertation: Pretoria. UNISA
10. Brooks, C. et al. 1975. *An approach to the study of Literature*. Engelwood: Prentice-Hall Inc.
11. Brooks, C. et al. 1979. *Understanding Fiction*. Engelwood: Prentice-Hall Inc.
12. Burgess, A. 1985. *English Literature*. Hongkong: Longman Group (PE) Ltd
13. Chatman, S. 1978. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press
14. Cloete, T.T. 1992. *Literêre Terme en Teoriêe*. Haum- Literër
15. Coetz, P.F. 1991. *The New Encyclopedia Britannica*. Chicaco: World Book- Childcraft International, Inc.
16. Cooper, P. et al. 1999. *Writing the short film*. Boston: Focus Press
17. Craig, A.P. 1997. *Conceptual Dictionary*. Durban: Juta and Co. Ltd.

18. Cuddon, J.L. 1998. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*.
Cambridge: Blackwell Publisher
19. Da Silva, 1991. *Elsevies' International Dictionary of Literature and Grammar*. Amsterdam: Elsevies Publishers.
20. Dietrich, R.F. et.al. 1975 . *The art of Fiction*. New York: Holt, Reinehart and Winston, INC.
21. De Klerk, P.F. 1983. *Afrikaans my Taal*. Kaapstaad: Maskew Milner Longman
22. Evans, I. 1982. *A Short History of English Literature*. Hazel Watson and Viney Ltd, Aylesbury.
23. Fowler, R. A. 1973. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London: Routledge and Kegen.
24. Ferguson, I & et al. 1989. *Cross Current. An Anthology of short stories*. Pretoria: Acacia.
25. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
26. Gérard, A.S et al. 1983. *Comparative Literature and African Literatures*. Pretoria: Via Afrika.
27. Glicksberg, C.J. 1960. *Literature and Religion A Study in Conflict*. Dallas: Southern Methodist University Press.
28. Gossip, C.J. 1981. *An Introduction to French Classical Tragedy*. London: The Macmillan Press Ltd.
29. Grobler, G.M.M. 1989. *Time Order in three novels of O.K Matsepe*. The story behind Text. Thesese ya D. Litt. Pretoria: Yunibesithi ya South Africa.
30. Groenewald, P.S. 1975. *Karakters en Karaktertekening in Noord-Sotho. Limi 1975-02-03*, Unisa.
31. Groenewald, P.S. 1983. *The Literature in Northern Sotho*. (1960-1982), South Africa Journal of the African Languages, Vol. 3 (1).
32. Groenewald, P.S. 1985. *Noord- Sotho Letterkunde geskryf. South African Journal of African Languages*.

33. Groenewald, P.S. 1986. Die Noord-Sotho ontredder. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*, Vol. 6 (1).
34. Groenewald, P.S. 1987. Periode van Nostalgie. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. Vol. 7 (2)
35. Groenewald, P.S. 1987. Verwesening. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. Vol.7 (3)
36. Groenewald, P.S. 1988. Poësie in Noord-Sotho vanaf 1935. *South African Journal of African Languages*, Vol. 8 (3).
37. Groenewald, P.S. 1989. Story-telling and the telling of stories. *South African Journal of African Languages*. Vol. 9 (1).
38. Groenewald, P.S. 1991. Sesotho sa Leboa. *Dingwalo*. Yunebesithi ya Pretoria.
39. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
40. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
41. Groenewald, P.S. 1999. Letsogo la molao. 'n Stilistiese analise van 'n Prosateks *South African Journal of African Languages*. Vol. 20 (1).
42. Harris, M.V. 1992. *Dictionary of concepts in Literary Criticism and Theory*. Greenwood Press.
43. Haydn, H. et al. 1947. *A world of Great Stories*. New York: Crown Publishers.
44. Heese, M. & Lawton, R. 1983. *The New Owl Critic. An Introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
45. Hendry, J.O. 1991. *Wordsmith. An Approach to short stories study*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
46. Holman, C.F. 1972. *A handbook to Literature*. New York: Odyssey Press.
47. Hornby, A.S. 1989. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
48. Jepson, R.W. 1962. *Essays by Modern Writers*. London: Spottiswoode, Ballatyne & Co. Ltd.

49. Kayser, W. 1948. *Das sprachliche Kunstwerk*. Bern: Francke Verlag.
50. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine deutsche Stilistik*. Bern: Francke Verlag.
51. Lategan, F.V. 1959. *Kernbeeld van die Afrikaanse kortverhaal*. Kaapstad. Nasionale Pers.
52. Lazarus, A. 1973. *A Glossary of Literature and Companion*. Illinois: Urbana.
53. Lee, E. 1912. *Selected essays from English Literature*. London: Edward Arnold.
54. Lekganyane, E.M. 1997. *Noto- ya- Masogana. Padi ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
55. Leschinsky, C.C.J. 1987. *Romantic Book of English Short Stories*. Pretoria: Academica.
56. Little, W. et al. 1999. *The Oxford English Dictionary on historical Principles*. Oxford: Oxford University Press.
57. Madden, D. et al. 1980. *Studies in the short story*. Forth Worth: Holt Rinehard and Winston, INC.
58. Magapa, N.I. 1997. *Papetšo ya dikanegelokopana tša Lebopa*. Thesese ya M.A. Yunibesithi ya Pretoria.
59. Maibelo, J.R. & Sepota, M.M. 1996. *Thutamekgwakabo*. Pretoria: Bard Publishers.
60. Makwela, A.O. 1977. *E.M. Ramaila, the writer: A Literary Appraisal*. Thesese ya M.A. UNIN.
61. Mampuru, D.M. 1991. *Senakangwedi*. Pretoria: out of Afrika Publishers.
62. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral Story in Zulu. (1930-1955)* Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
63. Marggraff, M.M. 1996. *A study of style . D.B.Z Ntuli's Ucingo*. Thesese ya D.Litt. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
64. Maserole, H.T. et al. 1974. *American Literature, Tradition and Innovation: Chigago Vol.4* Heath.
65. Meyer, N.A. 1989. *The Secrets of Studying English Literature*. College Tutorial Press.

66. Mojalefa, M.J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka thekokanegelo*. Theses ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
67. Mojalefa, M.J. 1995. *Pego ye e beakantšhitšwego ya Makxohlo*. (*Lekgothoane*). Thesese ya D. Litt., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
68. Mokgokong, P.C. 1972. *Unisa Lecture note*. Pretoria
69. Mosidi, M.H. 1994. *Khuetšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa*. Thesese ya M.A. Unibesithi ya Pretoria.
70. Motolla, E.M. 1979. *J.T. Senoamadi as a short story writer*. Pretoria: University of South Africa.
71. Murch, A.E. 1968. *The development of the Detective Novel*. London: Peter Owen Limited.
72. Murry, H.F. 1996. *The Problem of Style*. Oxford: Oxford University Press.
73. Narcejac, T.H. 1958. *Histoire des Littératures III, Encyclopédie de la Pléiade*. Paris: Gallimard.
74. Nokaneng, M. 1997. *Segagešo*. Pretoria: Via Afrika.
75. O'Faolain, S. 1985. *The short story*. Cork: The Mercier Press.
76. Ohman, R.M. 1972. *Prolegomena to the analysis of Prose Style*. In H.S. Babb (ed). *Essays in stylistic analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
77. Parrinder, E.G. 1962. *What world religions teach?* London: George, G. Harrap & Company Ltd.
78. Parrington, W.L. 1963. *Main Currents in American Thought. Vol. 3*. Harcourt.
79. Pearsall, J. 1999. *The Concise Oxford English Dictionary*. London: Oxford University Press.
80. Peck, J. et al. 1985. *Literary Terms and Criticism*. London: Macmillian.
81. Perrine, L. et al. 1983. *The story and structure*. New York: Harcourt Brace Javanovich INC.
82. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela, Tiragatšo ya Boitshwaro*: Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
83. Potter, J.L. 1967. *Elements of Literature*. New York: Odyssey Press INC.

84. Preminger, A. et al. *The Princeton Handbook of Poetic Terms*. New York: Princeton University Press Princetown.
85. Pritchett, V.S. 1981. *The Oxford Book of Short Stories*. Oxford: Oxford University Press.
86. Procter, P. et al. 1995. *Cambridge International Dictionary of English*. London: Cambridge University Press.
87. Reid, I. 1991. *The critical idiom, the short story*. London: Methuen & Co. Ltd.
88. Rimmon- Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction Contemporary Poetics*. London: Methuen.
89. Ryan, R. & Van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: A.D. Donker (PTY) Ltd.
90. Serudu, M.S. 1987. *The Novels of O.K. Matsepe*. Thesese ya D.Litt., Pretoria: Yunibesithi ya South Africa.
91. Serudu, M.S. 1988. *Sesotho sa Leboa sa Mahlahla*. Bloemfontein: Kagiso Publisher.
92. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-Haum
93. Serudu, M.S. 1991. *Ditšwapitšengkgolo ya bokgabongwalo*. Pretoria: J.L. Van Schaik
94. Serudu, M.S. 1983. *Comparative Literature and African Literatures*. (Murulaganyi Gérard, A.S.). Pretoria: Via Afrika.
95. Serudu, M.S. 1994. *Direto le Meretelo ya Baswana 3*. Pretoria: Out of Africa Publisher.
96. Shaw, V. 1983. *The short story*. London: Longman.
97. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
98. Stern, J. 1991. *Making shapely fiction*. New York: Norton & Company.
99. Stewart, R.F. 1980. *And Always a Detective*. London: David and Charles.
100. Stone, W. et al. 1976. *The short story, An Introduction*. New York: McCraw- Hill Book Company.

101. Strachan, A. 1988. *“Uthingo Lwenkosazan” van D.B.Z. Nthuli, ’n Narratologiese ondersoek*. Thesese ya D.Litt. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria
102. Swanepoel, C.F. 1990. *African Literature. Approaches and applications*. Pretoria: Haum Tertiary.
103. Thobakgale, M.D. 1996. *Tshekatsheko ya Dikanegelokopana ka S.N. Nkadimeng*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
104. Van Gorp, et al. 1979. *Lexicon van Literaire Termen*. Groningen: Noordhoff.
105. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylististics*. London: Longman.
106. Wellek, R. & Warren, A. 1973. *Theory of Literature*. Harmondsworth Penguin Book Ltd.
107. Yelland, H.L. et al. 1983. *A Hand book of Literary Terms*. London: Angus Robertson Publisher
108. ____ 1981. *Encyclopedia Americana Vol. 6*. Chicaco: World Book-Childcraft International, Inc.
109. ____ 1974. *New Encyclopedia Britannica*. Chicaco: Encyclopedia Britannica Publishers.
110. ____ 1982. *The World Book Encyclopedia Vol. 4*. Chicaco: World Book – Childcraft International, Inc.

16. SUMMARY

The aim of this research is to give a literary accountable description of the development of the short story in Sepedi. In order to achieve this, the descriptive as well as the expository and comparative method are used, while the short story is seen as a unit consisting of a content layer, a structural layer and a stylistic layer. With these three layers as focus points in the research, the researcher is not to include the socio-cultural circumstance in which the work has its origin, as final criterium in his research.

Firstly, the *modus operandi* of English and American researchers in their descriptions of the history and development of their literatures is reviewed (or traced). The division here into development periods, is based to a large extent on pragmatic grounds, although literary merit was considered too. In the case of the literature in Sepedi, Mokgokong, Serudu and Groenewald separately gave an overview of the history of this literature and divided it into development periods (or periods of development). They, however, do not indicate the grounds (basics) on which these periods are based. The historical and socio-cultural circumstances of the Bapedi are taken into consideration, but how they lead to a literary accountable division, is not indicated.

A short overview of the history of the short story in Sepedi is given as introduction to this study. Thereafter the development of the short story in Sepedi is divided into three phases, namely:

- (a) The moralizing or didactical phase.
- (b) The experimental phase.
- (c) The phase of growth.

In the first period the works of Ramaila, who is a skilled writer, dominate. He was a teacher and a man of the church, and was moved by the fate of his people when the Western lifestyle in the process of urbanization left them without anchors in life. The stories from this period therefore have a strong moralising and didactical flavour (tendency) which detracts from the merit of the work.

Works from the second period place less emphasis on the clash between the traditional and Western philosophies of life. The stories are mostly constructed untidily, the characterization is one-sided and unconvincing, while the conclusions are not motivated satisfactorily.

The short stories from the third period portray a reconciliation between the traditional and Western lifestyles. This phase includes short stories which are structurally and stylistically rounded. The detective stories, for example, have highly complex structures which lead to surprising solutions to the story problems, while an ironic situation in life is described with the greatest ease and skills especially in the stories of (N.S) Nkadimeng and Mpepele. The chief merit of these works lie in the characterization and building of atmosphere.

In the final or summarising chapter there is reflection on the importance of Ramaila as short story writer, while the possibilities of the short story in Sepedi in the future are touched upon.

KEY CONCEPTS

1. Short Story
2. Techniques
3. Influence
4. Didactic
5. Moral
6. Plot
7. Features of style
8. History / Social / Politics
9. Christianity
10. Culture
11. Narratology

17. OPSOMMING

Die doel van hierdie ondersoek is om 'n literêr-verantwoorde beskrywing van die ontwikkeling van die kortverhaal in Sepedi te gee. Om in hierdie voorneme te slaag, word daar van sowel die beskrywende, as die verklarende en vergelykende metodes gebruik gemaak, terwyl die kortverhaal as 'n eenheid beskou word wat uit 'n inhoudslaag, 'n struktuurlaag en 'n stilistiese laag bestaan. Met dié drie lae as fokuspunte in die ondersoek trag die navorser om die sosiaal-kulturele omstandighede waarin die werk ontstaan, nie as 'n finale kriterium- in sy ondersoek in te sluit nie.

Verees word nagegaan hoe die ondersoekers in die Engelse en die Amerikaanse letterkundes te werk gegaan het om die geskiedenis en die ontwikkeling van daarde letterkundes te beskryf. Hier is die indeling in ontwikkelingsperiodes in 'n groot mate op pragmatiese gronde gebaseer, hoewel literêr verdienste nie buite rekening gelaat is nie. In die geval van die letterkunde in Sepedi het Mokgokong, Serudu en Groenewald afsonderlik 'n oorsig oor die geskiedenis van dié letterkunde geskryf en in ontwikkelingsperiodes verdeel. Hulle bly ewenwel in gebreke om die grondslae aan te dui waarop dié period-eindeling berus. Die historiese en sosiaal-kulturele omstandighede van die Bapedi word in aanmerking geneem, maar hoe dit tot 'n literêr- verantwoorde indeling lei, word nie aangedui nie.

'n kort oorsig van die geskiedenis van die kortverhaal in Sepedi word as inleiding tot hierdie ondersoek gegee. Daarna is die ontwikkeling van die kortverhaal in Sepedi in drie fases verdeel, te wete:

- (a) Die moraliserings- of didaktiese fase.
- (b) Die eksperimentele fase.

(c) Die fase van wasdom.

In die eerste periode oorheers die werke van Ramaila wat 'n vaardige skrywer is. Hy was onderwyser en kerkman, en het hom die lot van sy mense aangetrek toe die westerse lewenswyse hulle in die verstedelikingsproses ankerloos in die lewe gelaat het.

Die verhale uit dié periode het derhalwe 'n sterk moraliserende en didaktiese inslag wat aan die verdienste van die werke afbreuk doen.

Werke uit die tweede periode lê minder klem op die botsing tussen die tradisionele en die westerse lewensbeskouings. Die verhale is meesal slordig saamgestel, die karaktertekening is eensydig en onoortuigend, terwyl die verhaalslot nie bevredigend gemotiveer word nie.

Die kortverhale uit die derde periode verbeeld 'n versoening tussen die tradisionele en westerse lewenswyses. Dié fase sluit kortverhale in wat struktureel én stilisties afgeronde literêre werke is. Die speurverhale het byvoorbeeld 'n hoogs ingewikkelde samestelling wat tot 'n verrassende oplossing van die verhaal probleem lei, terwyl ironiese lewensituasie in veral die verhale van (N.S) Nkadimeng en Mpepele met die grootste gemak en vaardigheid beskryf word. Die vernaamste verdienste van hierdie werke lê in die karaktertekening en atmosfeerskepping.

In die slot-of samevattende hoofstuk word daar ook oor die belangrikheid van Ramaila as kortverhaalskrywer besin, terwyl die moontlikhede aangeroer word wat die toekoms vir die kortverhaal in Sepedi inhou.

SLEUTEL TERME

1. Kortverhaal
2. Tegnike
3. Invloed
4. Didakties
5. Moraal
6. Intrige
7. Stylkenmerke
8. Geskiedenis / Sosiale / Politiek
9. Christendom
10. Kultuur
11. Narratologie